Direktoratet for **naturforvaltning**

Utredning 2003-4

Friluftsliv for funksjons-hemmede

Anbefalinger om tiltak for å bedre funksjonshemmedes muligheter til friluftsliv

Miljøsamarbeid

Naturområder og arealbruk

Dyr og planter

Friluftsliv

Friluftsliv for funksjonshemmede. Anbefalinger om tiltak for å bedre funksjonshemmedes muligheter til friluftsliv

Utredning 2003-4

Utgiver:
Direktoratet for naturforvaltning
Dato: oktober 2003

Antall sider:
40 + vedlegg

Emneord:
Friluftsliv, funksjonshemmede

Keywords:
Outdoor recreation, disabled

Bestilling:
Direktoratet for naturforvaltning
7485 Trondheim
Telefon: 73 58 05 00
Telefaks: 73 58 05 01
http://www.dirnat.no/publikasjoner

TE: 1078

Refereres som:
Direktoratet for naturforvaltning
Friluftsliv for funksjonshemmede. Anbefalinger om tiltak for å bedre funksjonshemmedes muligheter til friluftsliv
DN-Utredning 2003 – 4.

Forsidefoto: Frank Laumann

Ekstrakt:

Som et ledd i oppfølgingen av St.meld. nr. 39 (2000-2001) Friluftsliv ”Ein veg til høgare livskvalitet” (friluftslivsmeldingen) har en arbeidsgruppe vurdert funksjonshemmedes ønsker om og muligheter til å drive friluftsliv. I utredningen foreslås tiltak for å bedre mulighetene.

Et hovedpoeng i utredningen er at å motivere og stimulere befolkningen og særlig barn og unge til aktivitet, er blant de viktigste utfordringene. Det poengteres at dette kan være enda viktigere overfor funksjonshemmede på grunn av de ekstra utfordringene funksjonshemmede møter.

Arbeidsgruppen foreslår at Miljøverndepartementet (MD) tar initiativ til en holdningskampanje for å stimulere til økt friluftslivsaktivitet i befolkningen generelt og blant funksjonshemmede spesielt og at en slik holdningskampanje bør vurderes gjennomført som ett av tiltakene i Friluftslivets år i 2005.

Andre viktige utfordringer som tas opp i utredningen er knyttet til prioritering av økonomiske ressurser, informasjon og opplæring, aktivitetstilbud, transporttilbud, adgangen til motorisert ferdsel i utmark, tilgang til personlige hjelpemidler, fysisk tilrettelegging og ivaretakelse av opplevelseskvaliteter.

Arbeidsgruppen understreker betydningen av samarbeid og brukermedvirkning og trekker fram mulighetene for å utvikle et bedre aktivitetstilbud for funksjonshemmede i samarbeid mellom idrettsorganisasjonene, friluftslivsorganisasjonene og funksjonshemmedes organisasjoner.

Abstract:

As part of the follow-up of the White paper nr 39 (2000-2001) on outdoor recreation, a working group has analysed the needs and possibilities for outdoor recreation for the disabled. The report suggest several possible initiatives to improve possibilities.

A main point in the report is that motivation for participation is one of the main challenges – particularly for children and young people. The report stresses that this may be even more important for the disabled than for the non-disabled, due to the additional challenges the disabled meet.

The working group suggests the Ministry of environment initiate a campaign directed towards the public in general and the disabled in particular to motivate to increased participation in outdoor recreation activities. The campaign should be carried out as part of the Outdoor Recreation Year 2005.

The report points to other important challenges, such as prioritizing financial resources, information and training, activities, transportation, access to off road vehicles in nature areas, access to personal facilities, adjusting facilities in nature an recreation areas, and taking care of the qualities of nature.

The working group stresses the importance of cooperation and participation, and points to the possibilities of developing a better range of activities for the disabled through cooperation between sports clubs, outdoor recreation organizations and the organizatons for the disabled.

Forord

I Stortingsmelding nr. 39 (2000-2001) Friluftsliv "Ein veg til høgare livskvalitet" (friluftslivsmeldingen) beskrives funksjonshemmede som en målgruppe det kan være behov for å vie ekstra oppmerksomhet med sikte på å bedre mulighetene til friluftsliv, jfr. friluftslivsmeldingen kapittel 9.3. I meldingen heter det bl.a. at Regjeringen vil: "*ta initiativ til at det blir nedsett ein felles arbeidsgruppe for å sjå nærare på konkrete tiltak og tilbod som kan utviklast for å i møtekomme funksjonshemma sine ønske om tilrettelegging og aktivitetar i norsk natur generelt og innanfor verneområde spesielt*".

En slik arbeidsgruppe ble etablert høsten 2002. Arbeidsgruppens oppdrag har vært å se nærmere på funksjonshemmedes muligheter til friluftsliv og foreslå tiltak for å bedre disse mulighetene.

I tillegg til å gjøre egne undersøkelser og vurderinger, har arbeidsgruppen mottatt verdifulle bidrag til arbeidet fra Jakob Djupvik, Valnesfjord helsesportsenter, Inge Morisbak, Beitostølen helsesportsenter, Tormod Aune, Snåsa, Toril Bergerud Buene, Sosial- og helsedirektoratet/Deltasenteret, Per Einar Johannessen, Funksjonshemmedes idrettsforbund, Sør-Trøndelag m.fl.

I arbeidet med å skaffe oversikt over gjennomførte tiltak for å bedre funksjonshemmedes muligheter til friluftsliv, jfr. vedlegget, har arbeidsgruppen i tillegg mottatt bidrag fra Statskog, Norges fjellstyresamband og fylkesmennene samt medlemsorganisasjoner i de sammenslutninger av organisasjoner som er representert i arbeidsgruppen.

Arbeidsgruppen vil takke alle bidragsytere for verdifulle bidrag og kommentarer til arbeidet.

Arbeidsgruppen legger med dette fram en utredning for Miljøverndepartementet for videre oppfølging av utredningens anbefalinger og konklusjoner.

Trondheim 1. oktober 2003

Ingebrigt Stensaas
Direktoratet for naturforvaltning
Leder

Terry Gabo,
Handikapforeningen for aktive handicappede

Odd Fjærstad,
Norges handikapforbund

Dagfrid Hestnes,
Funksjonshemmedes Fellesorganisasjon

Cato Lie,
Funksjonshemmedes Fellesorganisasjon

Inger Hyllseth,
Friluftslivets fellesorganisasjon

Kirsti Jaråker,
Friluftsrådenes Landsforbund/
Norges Funksjonshemmedes idrettsforbund

Kari Kveseth,
Direktoratet for naturforvaltning

Elisabeth Sæthre,
Direktoratet for naturforvaltning,
sekretær

SAMMENDRAG

Som et ledd i oppfølgingen av St.meld. nr. 39 (2000-2001) Friluftsliv "Ein veg til høgare livskvalitet" (friluftslivsmeldingen) har en arbeidsgruppe vurdert funksjonshemmedes ønsker om og muligheter til å drive friluftsliv. I den foreliggende utredningen foreslås tiltak for å bedre mulighetene.

Generelt er det behov for en økt satsing på friluftsliv som må gjenspeiles i økte bevilgninger til ulike friluftslivstiltak. Det er arbeidsgruppens inntrykk at arbeid med å sikre friluftslivet hittil i liten grad har vært prioritert med økonomiske midler. Denne mangel på økonomisk prioritering har også rammet friluftsliv for funksjonshemmede. Samtidig strammes det stadig inn i kommunene, f.eks. på tiltak for psykisk utviklingshemmede. Arbeidsgruppen ser det som positivt at det ble satt av ressurser til det arbeidet som nå har resultert i den foreliggende utredningen. Nytteverdien av denne ressursinnsatsen er imidlertid sterkt avhengig av at det blir satt av midler til å følge opp utredningens anbefalinger og konklusjoner. Det bør gjøres en gjennomgang av aktuelle tilskuddsordninger med sikte på å øke tilskuddene til friluftsliv generelt og til friluftsliv for funksjonshemmede spesielt. I tillegg er det behov for å sette av ressurser til oppfølging av det samarbeidet som er etablert gjennom arbeidsgruppen, til utvikling av ytterligere samarbeid samt til de utrednings- og utviklingsoppgaver m.v. som foreslås i utredningen. Det er behov for innsats og ressurser fra flere ulike departement. I dette arbeidet mener arbeidsgruppen det er avgjørende at en tenker helhetlig og langsiktig. Det innebærer en økt satsing med hovedfokus på barn og unge og herunder barnefamilier, skole, SFO og barnehage.

Et hovedpoeng i utredningen er at som for friluftsliv generelt, er det å motivere og stimulere befolkningen og herunder særlig barn og unge til aktivitet, blant de viktigste utfordringene og kanskje enda viktigere overfor funksjonshemmede på grunn av de ekstra utfordringene funksjonshemmede møter. I tillegg til at det finnes en rekke fysiske og organisatoriske hindringer, er det ingen utbredt kultur for å drive friluftsliv blant funksjonshemmede. Det er også arbeidsgruppens oppfatning at funksjonshemmede ofte overbeskyttes i forhold til mange aktiviteter. Mange funksjonshemmede inviteres ikke med i aktiviteter og unnlater selv å melde seg på fordi man ikke føler seg ønsket, eller ikke tror det er mulig.

Arbeidsgruppen foreslår at Miljøverndepartementet (MD) tar initiativ til en holdningskampanje for å stimulere til økt friluftslivsaktivitet i befolkningen generelt og blant funksjonshemmede spesielt. En slik holdningskampanje bør vurderes gjennomført som ett av tiltakene i Friluftslivets år i 2005 og kan med fordel også rette fokus mot andre grupper i befolkningen som er lite aktive. Holdningskampanjen bør gjennomføres i samarbeid mellom funksjonshemmedes organisasjoner, friluftslivsorganisasjoner, idrettsorganisasjoner og myndigheter. Det går fram av friluftslivsmeldingen at stillhet og ro er de viktigste kvalitetene ved friluftsliv. Det å oppleve dyr og planter, være sammen med familien og å få mosjon er andre viktige kvaliteter. Kampanjen bør ta utgangspunkt i disse kvalitetene, og den bør fokusere på muligheter og på å synliggjøre at de begrensninger mange tror finnes, ikke alltid er reelle. Både kampanjen og satsingen for øvrig må legge vekt på miljøvennlighet, på helsefremmende aktiviteter og på å gi et mangfoldig tilbud.

Foruten direkte holdningskampanjer vil både ulike typer informasjon, opplæring og muligheter til aktivitet/praktisk erfaring være viktig å satse på for å bidra til holdningsendringer.

Utredningen vektlegger betydningen av informasjon og opplæring. Det er av stor verdi for funksjonshemmede å få informasjon om hvilke friluftslivsområder og aktiviteter som er tilgjengelige. Det finnes mye informasjons-, veiledningss- og opplæringsmateriell som kan revideres og som bør suppleres med tilsvarende på internett, video, CD m.m. Arbeidsgruppen foreslår at det utarbeides nasjonale symboler beregnet på kart, skilt, brosjyrer osv. og at det utarbeides retningslinjer/kriterier for bruk av symbolene.

På lang sikt må opplæring i friluftsliv både generelt og for funksjonshemmede i større grad inngå i den obligatoriske opplæringen for lærere, vernepleiere m.fl. På kort sikt bør det

settes av ressurser slik at friluftslivsorganisasjonene og funksjonshemmedes organisasjoner kan arrangere samlinger, kurs o.l. i friluftsliv for foreldre, lærere, barnehagepersonell, idrettsledere, kommuneansatte, fritidskontakter og andre som gjennom sitt arbeid eller sin hverdag for øvrig har ansvar for funksjonshemmede barn og unge.

Det lettest tilgjengelige og oppnåelige friluftslivet for alle er det som kan foregå i nærmiljøet i hverdagen. For barn, eldre, funksjonshemmede og andre med begrenset aksjonsradius, er områdene i nærmiljøet ekstra viktige. Arbeidsgruppen mener derfor at friluftslivsmeldingens satsing på å skape muligheter for friluftsliv i og ved byer og tettsteder må følges opp, og at kommunene bør gjøre en gjennomgang av eksisterende friluftslivsmuligheter og tilrettelegging med sikte på å avdekke forbedringspotensial for å gjøre områdene tilgjengelig for alle.

Samarbeid mellom ulike aktører er viktig. Samarbeidet som er etablert som følge av dette oppdraget må videreføres i et permanent rådgivende utvalg som kan få et hovedansvar for å være pådrivere for oppfølging av rapportens anbefalinger. Samarbeidsnettverk må utvikles også regionalt og lokalt, og rapporten peker bl.a. på mulighetene som ligger i et bedre samarbeid mellom idrettens integreringskonsulenter, friluftslivsorganisasjonene og funksjonshemmedes organisasjoner.

Samarbeid og brukermedvirkning er ikke minst sentralt i forhold til å virkeliggjøre strategien om universell utforming som innebærer at produkter og omgivelser skal utformes på en slik måte at de kan brukes av alle mennesker i så stor utstrekning som mulig, uten behov for tilpassing og en spesiell utforming. Arbeidsgruppen mener universell utforming må legges til grunn i planlegging på alle nivåer og herunder at det stilles krav til at en vurderer tilgjenglighet for funksjonshemmede i kommunenes handlingsplaner for idrett og friluftsliv.

Mange funksjonshemmede er avhengige av personlige hjelpemidler for å kunne delta i ulike aktiviteter. Det kan imidlertid være vanskelig å få tilgang til slike hjelpemidler bl.a. fordi Folketrygden ikke gir støtte til hjelpemidler og proteser til trening, stimulering og aktivisering for personer over 26 år.

Friluftsliv og annen fysisk aktivitet er viktig for helse og livskvalitet for alle, ikke bare for dem som er under 26 år, og arbeidsgruppen foreslår derfor at denne aldersgrensen fjernes.

Særlig for bevegelseshemmede vil motorisert transport i større eller mindre grad være nødvendig for å komme seg ut i naturen. Utredningen tar opp flere utfordringer knyttet til eksisterende regelverk for motorisert ferdsel og konkluderer med at en parallelt med evalueringen av det pågående motorferdselforsøket som gjennomføres i åtte kommuner, bør gjøre en gjennomgang av eksisterende regelverk og forklaringer/rundskriv til dette med sikte på å få en praksis som dekker funksjonshemmedes behov for motorisert transport uten at dette er til skade for naturen eller går på bekostning av muligheten til naturopplevelse/opplevelse av stillhet og ro.

Utredningens vedlegg, oversikten over gjennomførte tiltak viser bl.a. at det er mange eksempler på fysiske tilretteleggingstiltak med sikte på å gjøre områder tilgjengelig, særlig for bevegelseshemmede. Bl.a. på denne bakgrunn er det arbeidsgruppens oppfatning at fysisk tilrettelegging ikke nødvendigvis er den viktigste utfordringen. Det er likevel grunn til å understreke at mye kan forbedres. Ikke alle tiltak har vært like gjennomtenkte og vellykkede. Forbedringspotensialet synes i første rekke å være knyttet til en rekke detaljer og en mer universell utforming av allerede eksisterende til retteleggingstiltak. Som et første skritt for å se nærmere på dette bør en etter arbeidsgruppens oppfatning, i tillegg til å gjennomføre tiltak i og ved byer og tettsteder, gjennomføre et pilotprosjekt for gjennomgang og forbedring av tilgjengelighet for funksjonshemmede i noen utvalgte offentlig sikrede friluftslivsområder. I et tilsvarende pilotprosjekt bør en vurdere mulighetene for å øke tilgjengeligheten for funksjonshemmede i en utvalgt nasjonalpark eller annet verneområde.

Dersom en skal oppnå et best mulig friluftslivstilbud til alle grupper i befolkningen, må en gjennomføre både tiltakene beskrevet i friluftslivsmeldingen og tiltakene som beskrives i denne utredningen. Dette fordrer at mange aktører tar ansvar, men arbeidsgruppen forutsetter at MD i første omgang tar de nødvendige initiativ for å sikre at dette skjer.

INNHOLD

1. Innledning 7

1.1 Mandatet 7
1.2 Definisjoner 8

2. Overordnede føringer 10

3. Status for funksjonshemmedes friluftsliv 12

4. Utfordringer og tiltak 16
4.1 Innledning 16
4.2 Holdninger, motivasjon og stimulering 17
4.3 Informasjon, opplæring og kunnskap 18
4.4 Tilbud om aktiviteter 21
4.5. Idrett og friluftsliv – to sider av samme sak? 22
4.6 Planer, lover og regler 24
4.7 Attraktive arealer 24
4.7.1 Attraktive arealer i nærmiljøet 26
4.7.2 Offentlig sikrede friluftslivsområder 27
4.7.3 Større fjell- og skogområder 28
4.7.4 Områder vernet etter naturvernloven 28
4.8 Hjelpemidler 29
4.8.1 Motoriserte hjelpemidler 29
4.8.2 Andre hjelpemidler, klær og utstyr 30
4.9 Ledsager/assistent 31
4.10 Transport 31
4.11 Samarbeid og brukermedvirkning 31
4.12 Økonomi 32

5. Konklusjon og prioriterte anbefalinger 34

VEDLEGG:
Oversikt over gjennomførte tiltak, tilgjengelige brosjyrer, veiledere m.m.

Oversikt over figurer og bokser.

Figur 3.1 Deltakelse i idrett og fysisk aktivitet blant funksjonshemmede i 1987
Figur 3.2 Deltakelse i idrett og fysisk aktivitet blant funksjonshemmede i 1995
Figur 3.3 Funksjonshemmedes deltakelse i friluftslivsaktiviteter i 2001.

Boks 4.1 Informasjonsbrosjyrer
Boks 4.2 TilgjengelighetsGUIDEN
Boks 4.3 Naturen som aktivitetsarena - kurs
Boks 4.4 Friluftslivskurs for psykisk utviklingshemmede
Boks 4.5 Nærmiljøturer for psykiatriske pasienter
Boks 4.6 Aktivitetsdager for elever ved spesialskoler
Boks 4.7 Haukvatnet idretts- og friluftsanlegg
Boks 4.8 Veileder for tilrettelegging

1. INNLEDNING

Politikk og tiltak overfor funksjonshemmede var i lengre tid knyttet opp til særskilte handlingsplaner som ble realisert ved at det fulgte med midler til oppfølging av planen. På samme måte som den enkelte sektor ansvarliggjøres på andre fagområder, er politikken nå at det er hver enkelt sektors oppgave å ta ansvar for funksjonshemmede og deres rettigheter innenfor sitt område. Det er hver sektors ansvar at deres tilbud og tjenester er tilgjengelige for funksjonshemmede.

I siste Stortingsmelding om friluftsliv, St.meld. nr. 39 (2000-2001) Friluftsliv "Ein veg til høgare livskvaliet" (friluftslivsmeldingen) følger Miljøverndepartementet (MD) og Regjeringen opp dette sektoransvaret når det gjelder funksjonshemmedes muligheter til friluftsliv. I friluftslivsmeldingen heter det bl.a. at Regjeringen vil: "*ta initiativ til at det blir nedsett ein felles arbeidsgruppe for å sjå nærare på konkrete tiltak og tilbod som kan utviklast for å imøtekomme funksjonshemma sine ønske om tilrettelegging og aktivitetar i norsk natur generelt og innanfor verneområde spesielt*".

I sin innstilling til Stortinget understreker Energi- og miljøkomiteen at alle må få anledning til å bruke naturen og sier videre: "*Komiteen viser her til at vi må sikre allemannsretten reelt og at grupper som i dag ikke har så stor mulighet til å være i naturen får det. Komiteen tenker her spesielt på funksjonshemma der forholdene må legges bedre til rette. Når det gjelder de funksjonshemma ber komiteen om at det settes ned en hurtigarbeidende arbeidsgruppe som ser på deres situasjon og muligheter til å ferdes i naturen*". Friluftslivsmeldingen ble behandlet i Stortinget 11. april 2002, og det ble her gitt tilslutning både til meldingen som sådan (med noen få unntak) og til forslaget om å etablere en arbeidsgruppe for å se på funksjonshemmedes muligheter til friluftsliv.

MD har fulgt opp friluftslivsmeldingen på dette punktet ved å gi Direktoratet for naturforvaltning (DN) ansvar for å lede en arbeidsgruppe som skal se nærmere på funksjonshemmedes ønsker om og muligheter til å drive friluftsliv og foreslå tiltak for å bedre mulighetene. Arbeidsgruppen ble etablert seint høsten 2002 og hadde sitt første møte i januar 2003.

Arbeidsgruppen har bestått av:
Ingebrigt Stensaas, Direktoratet for naturforvaltning, leder
Terry Gabo/Jan Helge Knutsen, Handikapforeningen for aktive handicappede
Odd Fjærstad, Norges handikapforbund
Dagfrid Hestnes, Funksjonshemmedes Fellesorganisasjon
Cato Lie, Funksjonshemmedes Fellesorganisasjon
Kirsti Jaråker, Friluftsrådenes Landsforbund/Norges Funksjonshemmedes idrettsforbund
Inger Hyllseth, Friluftslivets fellesorganisasjon
Kari Kveseth, Direktoratet for naturforvaltning
Elisabeth Sæthre, Direktoratet for naturforvaltning, sekretær

At arbeidet settes i gang i 2003 må også ses i sammenheng med Europaparlamentets vedtak om at 2003 er det europeiske året for funksjonshemmede, et år som skal fokusere på rettigheter og ikke-diskriminering. Europaparlamentet har understreket at konkrete tiltak og resultater må komme ut av året, og at funksjonshemmedes interesser må integreres på alle politiske områder både på nasjonalt, regionalt og lokalt plan.

1.1 Mandatet

I sitt oppdrag til DN gir MD følgende mandat for arbeidet:

Departementet ber arbeidsgruppen spesielt vurdere

- *Stimuleringstiltak for økt fysisk aktivitet i natur blant funksjonshemmede (offentlige og frivillige)*
- *Evaluere nytten av de siste års innsats for fysisk tilrettelegging for friluftsliv*
- *Se nærmere på behovet for fysisk tilrettelegging i friluftsområder generelt og i verneområdene spesielt*
- *Måter naturforvaltningsmyndighetene, funksjonshemmedes organisasjoner og friluftslivsorganisasjonene kan samarbeide på*

- *De erfaringer idrettsbevegelsen har på feltet fysisk aktivitet og funksjonshemming/integrering med særlig overføringsverdi til friluftslivet*

Arbeidsgruppen bes selv foreta de justeringer og presiseringer i mandatet som den finner nødvendig innenfor friluftslivsmeldingens intensjoner.

Arbeidsgruppen fant det naturlig å starte arbeidet med å skaffe en oversikt over hva som er gjort av tiltak for å bedre funksjonshemmedes muligheter til å utøve friluftsliv. Gruppen har her ikke bare sett på fysisk tilrettelegging, men også på aktivitetstiltak, hva som finnes av informasjonsmateriell, kurs, utdanning m.m. Med den tiden arbeidsgruppen har hatt til rådighet, har det ikke vært mulig å lage noen fullstendig oversikt over alle tiltak, ei heller å gjøre noen grundig evaluering av fysisk tilrettelegging for friluftsliv slik det forventes i mandatet. Gruppen mener likevel at den høyst ufullstendige og grove oversikten som en har utarbeidet, gir et brukbart bilde av hva som er status på området. Oversikten er omtalt i kapittel 3 og følger ellers som vedlegg til rapporten. Denne oversikten har, sammen med arbeidsgruppens samlede erfaringsgrunnlag når det gjelder funksjonshemmedes behov, nødvendigheten av å ta hensyn til naturen og til andre brukere av naturen, erfaringer med ulike tiltak m.v., dannet et godt grunnlag for å vurdere hvilke utfordringer en står overfor i forhold til å bedre funksjonshemmedes muligheter til friluftsliv.

I vurderingen av utfordringer og aktuelle tiltak, har arbeidsgruppen kommet fram til at utfordringene ligger på mange ulike plan. Gruppen har derfor ikke bare vurdert de tema som følger direkte av mandatet, men også flere andre tema. Utfordringer og tiltak er beskrevet i kapittel 4.

Av mandatets punkter er punkt 1 om stimuleringstiltak for økt fysisk aktivitet i natur blant funksjonshemmede nærmere omtalt i kapittel 4.2, 4.3 og 4.4. En grov evaluering av nytten av de siste års innsats for fysisk tilrettelegging for friluftsliv er gjort i kapittel 4.7. I samme kapittel er også behovet for fysisk tilrettelegging i friluftslivsområder generelt og i verneområdene spesielt beskrevet. Måter naturforvaltningsmyndighetene, funksjonshemmedes organisasjoner og friluftslivsorganisasjonene kan samarbeide på er omtalt i kapittel 4.11. De erfaringer idrettsbevegelsen har på feltet fysisk aktivitet og funksjonshemming/integrering med særlig overføringsverdi til friluftslivet beskrives i kapittel 4.5.

1.2 Definisjoner

Arbeidsgruppen vil innledningsvis definere tre sentrale begrep i rapporten. Det tre begrepene er: **funksjonshemmede** , **friluftsliv** og **universell utforming**.

Begrepet funksjonshemming er definert i St.meld. nr. 40 (2002-2003) "Nedbygging av funksjonshemmende barrierer". Her beskrives det å være funksjonshemmet som et resultat av to forhold:

Nedsatt funksjonsevne - tap av, skade på eller avvik i en kroppsdel eller i en av kroppens psykologiske, fysiologiske eller biologiske funksjoner, og

Funksjonshemmende forhold – gap eller misforhold mellom individets forutsetninger og de krav miljøet eller samfunnet stiller til funksjon, på områder som er av vesentlig betydning for å etablere og opprettholde selvstendighet og en sosial tilværelse.

En funksjonshemmet person er en person som får sin praktiske livsførsel vesentlig begrenset på grunn av gapet eller misforholdet mellom nedsatt funksjonsevne og miljøet/samfunnets krav.

Friluftslivsmeldingen legger til grunn at **Friluftsliv** er "*opphold og fysisk aktivitet i friluft i fritiden med sikte på miljøforandring og naturopplevelse*", jfr. friluftslivsmeldingens kapittel 2.1. Målsettingen er å fremme det enkle friluftslivet – for alle, i dagliglivet og i harmoni med naturen.

Meldingen legger til grunn at friluftsliv i hovedsak er miljøvennlig og helsefremmende, og at det er dette friluftslivet det offentlige vil støtte opp om. Dette innebærer at det stilles visse krav til hva en definerer som friluftsliv og hva en ser det som en offentlig oppgave å støtte opp om. Det innebærer bl.a. at hensynet

til naturen, til naturopplevelsen for friluftslivsutøverne, hensyn til grunneiere, fysisk aktivitet m.v. er sentralt i friluftslivspolitikken. Meldingen beskriver hovedfokus for politikken slik: *"Friluftslivspolitikken legg hovudvekta på ein kjerne av ikkje konkurranseprega, ikkje motoriserte fritidsaktivitetar som går føre seg på allment tilgjengelege, naturprega område"*. Dette er nærmere utdypet i friluftslivsmeldingens kapittel 2.1 og 3.5.

Universell utforming er et viktig begrep og en strategi i arbeidet for å bedre funksjonshemmedes muligheter til deltakelse på ulike samfunnsområder. Begrepet universell utforming er utviklet ved The Centre for Universal Design, North Carolina State University i USA og kan defineres som: *"utforming av produkter og omgivelser på en slik måte at de kan brukes av alle mennesker i så stor utstrekning som mulig, uten behov for tilpassing og en spesiell utforming"*.

Universell utforming har som målgruppe alle mennesker, i alle aldre, størrelser og med ulike ferdigheter og baseres på sju grunnleggende prinsipper:

1. Like muligheter for bruk
2. Fleksibel bruk
3. Enkel og intuitiv bruk
4. Forståelig bruk
5. Toleranse for feil
6. Lav fysisk anstrengelse
7. Størrelse og plass for tilgang og bruk

Kompenserende løsninger for funksjonshemmede skal brukes i minst mulig grad. Dette forutsetter at man planlegger og bygger på en slik måte at behovet for tilleggsløsninger blir minst mulig. Universell utforming utelukker imidlertid ikke slike løsninger når det er nødvendig. Det utelukker heller ikke bruk av individuelle hjelpemidler – universell utforming erstatter ikke en rullestol eller et høreapparat, men kan ha avgjørende betydning for om en får full effekt av disse hjelpemidlene.

2. OVERORDNEDE FØRINGER

Friluftslivsmeldingen er den direkte foranledningen til at friluftsliv for funksjonshemmede blir satt på dagsorden. Meldingen legger rammer for friluftslivspolitikken både generelt og for funksjonshemmede. Målsettingen om at friluftsliv skal være for alle, i dagliglivet og i harmoni med naturen innebærer at det skal legges vekt på muligheter for alle grupper, at det er aktiviteter som er tilgjengelige i dagliglivet, i nærmiljøet som skal prioriteres og at friluftslivsaktivitet skal innebære naturopplevelse og fremme naturforståelse og ikke være til skade og ulempe for naturen eller andre brukere av naturen. Meldingen beskriver to hovedkriterier for friluftslivet; det skal være miljøvennlig og det skal være helsefremmende. Innenfor disse rammene beskriver meldingen behovet for å styrke friluftslivet gjennom å opprettholde og styrke allemannsretten, sikre friluftslivets opplevelseskvaliteter og arealgrunnlag og motivere og stimulere til aktivitet.

I meldingen trekkes naturområder i og ved byer og tettsteder fram som svært viktige arealer å prioritere for å sikre friluftsliv som en aktivitet for alle. Energi- og miljøkomiteen understreker betydningen av å ta vare på disse områdene og betydningen de har for bl.a. funksjonshemmede: *"I områder som er under utbyggingspress mener komiteens flertall, alle unntatt medlemmene fra Fremskrittspartiet, at friluftslivsinteressene ofte blir nedprioritert. Denne utviklingen må snus slik at det blir bedre tilgang til grønne nærmiljøer. Naturmiljøer, markaområder og kulturlandskap i tilknytning til tettsteder må i større grad unngås utbygd. Slik kan det legges til rette for at barn, eldre og funksjonshemma og andre som i dag ikke får brukt naturen, får tilgang til arealer for friluftslivsaktiviteter tilpasset den enkeltes livssituasjon*."

Konkret om funksjonshemmedes muligheter til friluftsliv vises det i meldingen til at et generelt utgangspunkt er at funksjonshemmede skal ha de samme rettigheter til å bevege seg i naturen som andre og at det så langt som mulig skal legges til rette for dette. Samtidig vises det til at mange mennesker, av ulike årsaker, ikke kan få oppfylt alle sine ønsker om naturopplevelser. Dette kan bl.a. skyldes hensynet til naturens tålegrenser. Det påpekes videre at flere av våre naturområder er vanskelig tilgjengelige og at alder, helse og/eller økonomi også setter grenser for våre muligheter til å bevege oss i naturen.

Når det gjelder bruk av verneområder vises det til at dette er spesielle områder der formålet med vernet må være avgjørende for hvilke inngrep og aktiviteter som kan tillates. Samtidig som behovet for å ta hensyn til naturen vektlegges sterkt viser også meldingen til at det gjennom god planlegging trolig finnes muligheter for at funksjonshemmede i større grad enn i dag kan få oppleve også disse naturområdene.

I St.meld. nr. 40 (2002-2003) "Nedbygging av funksjonshemmende barrierer" omtales strategier, mål og tiltak i politikken for personer med nedsatt funksjonsevne. Meldingen er en oppfølging av NOU 2001-22 "Fra bruker til borger" og slår fast at personer med nedsatt funksjonsevne fortsatt møter barrierer som hindrer like muligheter til aktivitet og deltakelse. Det påpekes at en politikk for å bygge ned funksjonshemmende barrierer må styrke den enkeltes forutsetninger samtidig som samfunnet gjøres mer tilgjengelig. Regjeringens visjon for dette området er at personer med nedsatt funksjonsevne skal ha muligheter til personlig utvikling, deltakelse og livsutfoldelse på linje med andre samfunnsborgere. Når det gjelder funksjonshemmedes muligheter til friluftsliv vises det i denne meldingen til Friluftslivsmeldingen og til arbeidsgruppen som er nedsatt.

Begrepet universell utforming er et viktig begrep (jfr. definisjon i kapittel 1.2) som i løpet av de siste årene har fått en stadig større utbredelse. Politisk er det blitt et etablert begrep både i regjerings- og stortingsdokumenter og det arbeides for å gi begrepet et konkret innhold på flere områder. I regi av Miljøverndepartementet med flere er det utarbeidet et "Handlingsprogram for universell utforming" der sektoransvarsprinsippet er sentralt. Programmet rettes inn mot å konkretisere gjennomføring av en strategi for universell utforming i forhold til offentlig

politikk og for å inkludere tenkningen i statlige virkemidler.

Å arbeide med løsninger som fremmer god tilgjengelighet er ikke nytt. Noe av det nye som ligger i universell utforming er imidlertid at tilgjengelighet skal kombineres med andre faktorer, som bærekraftig utvikling, estetikk, økonomi og sikkerhet. Løsningen skal være helhetlig.

St. meld. Nr. 16 (2002-2003) "Resept for et sunnere Norge" omhandler folkehelse-politikken og trekker opp strategier for et sunnere Norge. Meldingen retter søkelys mot foruroligende utviklingstrekk når det gjelder vår livsstil og påpeker bl.a. at fysisk inaktivitet kan være i ferd med å bli framtidens store helseproblem. Sosiale ulikheter med hensyn til livsstil trekkes også fram som en viktig utfordring. Blant faktaopplysningene i meldingen trekkes blant annet fram at av de ulike formene for fysisk aktivitet er det det enkle, tradisjonelle friluftslivet som har størst oppslutning. 90 % av befolkningen går turer i nærmiljøet og 19 av 20 nordmenn oppgir at naturen er en vesentlig faktor for "det gode liv". I meldingen lanseres det fire resepter – strategier for å nå de overordnede målene om flere leveår med god helse i befolkningen og reduserte helseforskjeller mellom sosiale lag, etniske grupper og kjønn. De fire reseptene er:

- Skape gode forutsetninger for å kunne ta ansvar for egen helse
- Bygge allianser for folkehelse
- Helsetjenestene: forebygge mer for å reparere mindre
- Utvikle ny kunnskap

I meldingens kapittel 4.1 vises det til friluftslivsmeldingen og at denne legger vekt på å ivareta det enkle friluftslivet for alle, i dagliglivet og i allment tilgjengelige naturområder. Det refereres at friluftslivsmeldingen legger vekt på god tilrettelegging for funksjonshemmede og grupper i innvandrerbefolkningen. Når det gjelder oppfølging av friluftslivsmeldingen viser en til at *"Regjeringen vil følge opp tiltak og satsinger på dette området*".

3. STATUS FOR FUNKSJONSHEMMEDES FRILUFTSLIV

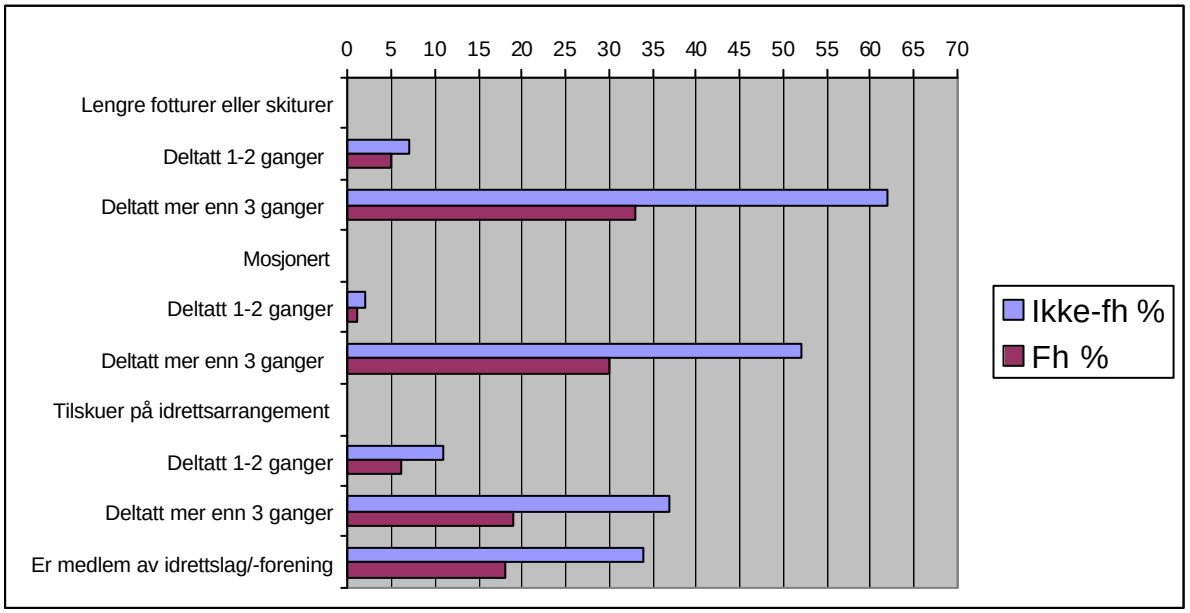
Det foreligger dokumentasjon på at funksjonshemmede deltar mindre i idrett og fysisk aktivitet enn ikke-funksjonshemmede. Oversikten nedenfor, figurene 3.1 og 3.2, viser at dette også gjelder for friluftslivsaktiviteter som lengre fotturer og skiturer. Den samme oversikten viser imidlertid at det har vært en økning i andelen funksjonshemmede som har vært på fottur eller skitur fra 1987 til 1995. Andelen som har gjort dette 3 eller flere ganger siste år er økt fra 33 % til 38 %.

Levekårsundersøkelsen for 2001, figur 3.3, har ikke direkte sammenlignbare spørsmål med levekårsundersøkelsene fra 1987 og 1995 (i 2001 er det stilt spørsmål om fot- og skiturer, ikke *lengre* fot- og skiturer). Resultatene sannsynliggjør likevel en ytterligere økt deltakelse fra funksjonshemmede, men først og fremst for fotturer og ikke nødvendigvis for skiturer. Undersøkelsen fra 2001 viser at andelen funksjonshemmede som har vært på dagstur til fots i skogen eller på fjellet en eller flere ganger siste 12 måneder er 69 %, mens tilsvarende tall for skiturer er 29 %. Undersøkelsen viser også at det er relativt stor deltakelse fra funksjonshemmede i flere andre friluftslivsaktiviteter.

Figur 3.3 viser også klart at det er sammenfall mellom funksjonshemmede og befolkningen for øvrig når det gjelder hvilke aktiviteter som har størst deltakelse. For alle gjelder at det er de enkle aktivitetene i nærmiljøet som flest deltar i. Størst deltakelse har kortere spaserturer med deltakelse fra 72 % av funksjonshemmede og 81 % av befolkningen for øvrig. Andre aktiviteter med høy deltakelse er foruten fotturer i skog og fjell (69 % av funksjonshemmede og 82 % av befolkningen for øvrig), bading (56%/71 %), soling (56%/66 %), fisking (46%/48%) og bær- og sopplukking (34%/44%).

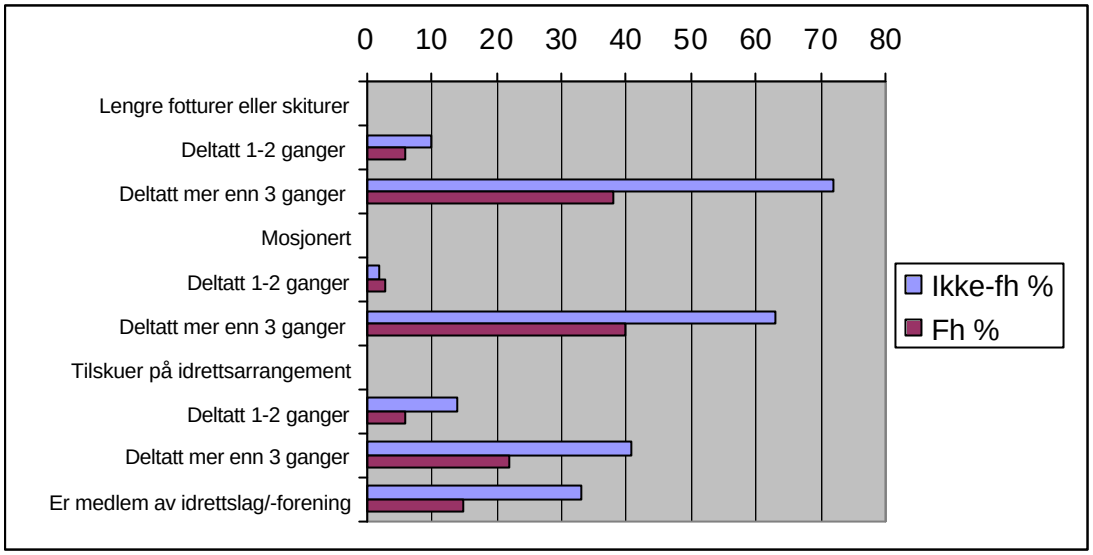
Levekårsundersøkelsen fra 2001 viser imidlertid at funksjonshemmede fortsatt deltar noe mindre i friluftsliv enn befolkningen for øvrig. Unntaket er rideturer som har deltakelse fra 4 % av funksjonshemmede og 3 % av befolkningen for øvrig. Generelt viser levekårsundersøkelsene at friluftsliv har relativt stor deltakelse. Samtidig er det grunn til å påpeke at det finnes et betydelig potensial for økt aktivitet. Særlig en aktivitet som kortere spaserturer i nærmiljøet burde kunne ha deltakelse fra så godt som hele befolkningen.

Figur 3.1. Deltakelse i idrett og fysisk aktivitet blant funksjonshemmede i 1987 figuren viser andel (%) som siste 12 mnd har deltatt i de ulike aktivitetene.

Kilde: Levekårsundersøkelsene (Hem, Natvig-Aas & Piene 1997). Hentet fra NOU 2001:22 Fra bruker til borger

Figur 3.2. Deltakelse i idrett og fysisk aktivitet blant funksjonshemmede i 1995 figuren viser andel (%) som siste 12 mnd har deltatt i de ulike aktivitetene.

Kilde: Levekårsundersøkelsene (Hem, Natvig-Aas & Piene 1997). Hentet fra NOU 2001:22 Fra bruker til borger

Det å utøve ulike friluftslivsaktiviteter vil i mange tilfelle være mer krevende for en som har nedsatt funksjonsevne, alt avhengig av type aktivitet og type funksjonshemming. For at funksjonshemmede skal kunne utøve friluftsliv, vil det i mange tilfelle være behov for hjelpemidler, ekstra tilrettelegging i terrenget og informasjon om hvor slik tilrettelegging finnes, tilbud om tilpassede aktiviteter, ledsagere osv.

Arbeidsgruppen startet arbeidet med å gjøre undersøkelser for å finne ut noe om hva som er gjort av ulike former for tiltak for å gi funksjonshemmede muligheter til å utøve ulike friluftslivsaktiviteter. Oversikten følger som vedlegg til rapporten. Oversikten er grov og ufullstendig, men gir likevel et brukbart bilde av at det er gjennomført og gjennomføres mange ulike former for tiltak. Samtidig er det er klart inntrykk fra arbeidet med å framskaffe oversikten, at det som er gjort i stor grad er resultat av enkeltpersoner, enkeltorganisasjoner og etaters initiativ og ikke resultat av en systematisk satsing på området. Det er også grunn til å påpeke at arbeidsgruppen ikke har gjort noen kvalitetskontroll av det som er tatt med i oversikten og at kvaliteten på tiltakene kan variere.

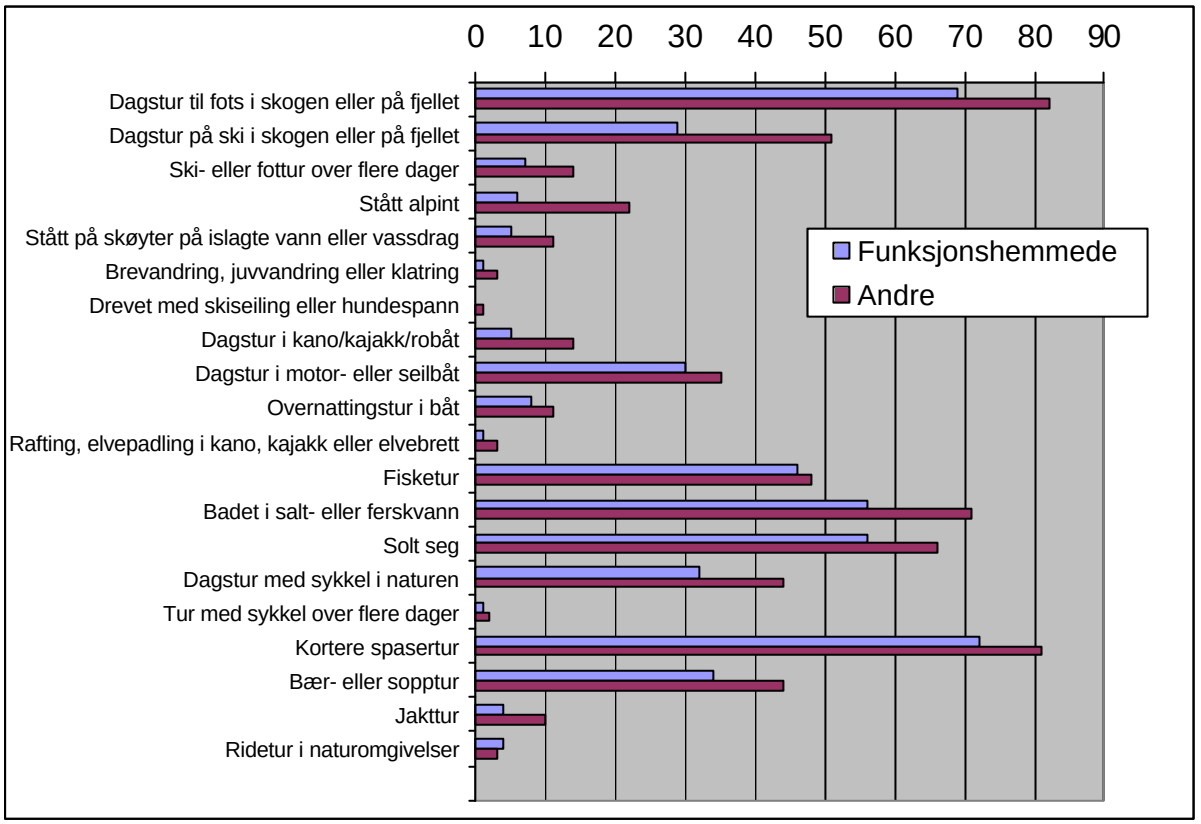
Oversikten har mange eksempler på vellykkede tiltak som for eksempel veiledningsheftet om tilrettelegging i friluftsområder utgitt av Nordland fylkeskommune og tilgjengelighetsguiden fra Norges Handikapforbund. Tilgjengelighetsguider er et viktig redskap for å gjøre seg kjent med hvor aktuelle friluftslivsareal finnes. Samtidig illustrerer disse eksemplene både behovet for å gjøre erfaringer/materiell fra ett fylke tilgjengelig for hele landet og behovet for å revidere informasjonsmateriell. Noen utvalgte gode eksempler på ulike tiltak er nærmere presentert i bokser i rapporten, jfr. oversikt, side 8.

Oversikten viser at det er opparbeidet mange fiskeplasser for bevegelseshemmede samtidig som inntrykket er at disse ikke nødvendigvis blir spesielt mye brukt av målgruppen. Dette kan skyldes både at de utvalgte plassene er dårlige fiskeplasser, at det er relativt få funksjonshemmede som er interessert i å fiske og/eller at det ikke er informert godt nok om hvor plassene finnes. Fiskeplasser som ikke brukes kan også være et resultat av manglende brukermedvirkning. Statusoversikten og arbeidsgruppens erfaringer tilsier at det er stor variasjon når det gjelder brukermedvirkning. I noen tilfeller er brukermedvirkningen svært god, mens det i andre tilfeller synes å være et stort potensial for mer brukermedvirkning.

Når det gjelder motivasjonen for å utøve friluftsliv, som i første rekke handler om naturopplevelser, stillhet og følelser, jfr. friluftslivsmeldingen, finner arbeidsgruppen grunn til å påpeke at det er all grunn til å tro at denne er uavhengig av om man er funksjonshemmet eller ikke. Tilsvarende må man forvente at funksjonshemmedes ønsker om ulike typer av aktiviteter er like mangfoldig som for befolkningen for øvrig. Det betyr at det er de samme aktiviteter og opplevelseskvaliteter som etterspørres og som en bør legge vekt på å ta vare på og tilby. Det er videre sannsynlig at grunner som hindrer folk flest i å utøve friluftsliv, som konkurranse fra TV, video, pc-spill osv. også hindrer funksjonshemmede i å utøve friluftsliv. I tillegg finnes det en rekke spesifikke forhold som begrenser funksjonshemmedes muligheter.

En nærmere utdyping av status er ellers gjort i forhold til de ulike utfordringene som er beskrevet i kapittel 4.

Figur 3.3. Funksjonshemmedes deltakelse i friluftslivsaktiviteter. Figuren viser andel i % av funksjonshemmede og befolkningen for øvrig som siste 12 mnd har deltatt i de ulike aktivitetene

Antall spurte er 1925 fordelt på 128 funksjonshemmede og 1797 andre

Kilde: SSBs levekårsundersøkelse 2001

Det å utøve ulike friluftslivsaktiviteter vil i mange tilfelle være mer krevende for en som har nedsatt funksjonsevne, alt avhengig av type aktivitet og type funksjonshemming. For at funksjonshemmede skal kunne utøve friluftsliv, vil det i mange tilfelle være behov for hjelpemidler, ekstra tilrettelegging i terrenget og informasjon om hvor slik tilrettelegging finnes, tilbud om tilpassede aktiviteter, ledsagere osv.

Arbeidsgruppen startet arbeidet med å gjøre undersøkelser for å finne ut noe om hva som er gjort av ulike former for tiltak for å gi funksjonshemmede muligheter til å utøve ulike friluftslivsaktiviteter. Oversikten følger som vedlegg til rapporten. Oversikten er grov og

ufullstendig, men gir likevel et brukbart bilde av at det er gjennomført og gjennomføres mange ulike former for tiltak. Samtidig er det er klart inntrykk fra arbeidet med å framskaffe oversikten, at det som er gjort i stor grad er resultat av enkeltpersoner, enkeltorganisasjoner og etaters initiativ og ikke resultat av en systematisk satsing på området. Det er også grunn til å påpeke at arbeidsgruppen ikke har gjort noen kvalitetskontroll av det som er tatt med i oversikten og at kvaliteten på tiltakene kan variere.

Oversikten har mange eksempler på vellykkede tiltak som for eksempel veiledningsheftet om tilrettelegging i friluftsområder utgitt av Nordland fylkeskommune og tilgjengelighetsguiden fra Norges Handikapforbund. Tilgjengelighetsguider er et viktig redskap for å gjøre seg kjent med hvor aktuelle friluftslivsareal finnes. Samtidig illustrerer disse eksemplene både behovet for å gjøre erfaringer/materiell fra ett fylke tilgjengelig for hele landet og behovet for å revidere informasjonsmateriell. Noen utvalgte gode eksempler på ulike tiltak er nærmere presentert i bokser i rapporten, jfr. oversikt, side 8.

Oversikten viser at det er opparbeidet mange fiskeplasser for bevegelseshemmede samtidig som inntrykket er at disse ikke nødvendigvis blir spesielt mye brukt av målgruppen. Dette kan skyldes både at de utvalgte plassene er dårlige fiskeplasser, at det er relativt få funksjonshemmede som er interessert i å fiske og/eller at det ikke er informert godt nok om hvor plassene finnes. Fiskeplasser som ikke brukes kan også være et resultat av manglende brukermedvirkning. Statusoversikten og arbeidsgruppens erfaringer tilsier at det er stor variasjon når det gjelder brukermedvirkning. I noen tilfeller er brukermedvirkningen svært god, mens det i andre tilfeller synes å være et stort potensial for mer brukermedvirkning.

Når det gjelder motivasjonen for å utøve friluftsliv, som i første rekke handler om naturopplevelser, stillhet og følelser, jfr. friluftslivsmeldingen, finner arbeidsgruppen grunn til å påpeke at det er all grunn til å tro at denne er uavhengig av om man er funksjonshemmet eller ikke. Tilsvarende må man forvente at funksjonshemmedes ønsker om ulike typer av aktiviteter er like mangfoldig som for befolkningen for øvrig. Det betyr at det er de samme aktiviteter og opplevelseskvaliteter som etterspørres og som en bør legge vekt på å ta vare på og tilby. Det er videre sannsynlig at grunner som hindrer folk flest i å utøve friluftsliv, som konkurranse fra TV, video, pc-spill osv. også hindrer funksjonshemmede i å utøve friluftsliv. I tillegg finnes det en rekke spesifikke forhold som begrenser funksjonshemmedes muligheter.

En nærmere utdyping av status er ellers gjort i forhold til de ulike utfordringene som er beskrevet i kapittel 4.

4. UTFORDRINGER OG TILTAK

4.1 Innledning

I friluftslivsmeldingen er det beskrevet en rekke utfordringer for å opprettholde og styrke friluftsliv som en vesentlig friluftslivsaktivitet i befolkningen. De aller fleste av disse utfordringene er generelle og har gyldighet for alle grupper i befolkningen.

Blant utfordringene av særlig betyding, er overgangen til at stadig flere lever et stadig mer stillesittende og mindre fysisk aktivt liv i byer og tettsteder uten nærkontakt med naturen. Dette har konsekvenser både for befolkningens helse og for mulighetene til å skape forståelse for verdien av å ta vare på naturen. Fordi det ofte kreves større innsats av funksjonshemmede for å komme seg ut i naturen, vil denne utfordringen i enda sterkere grad gjelde for funksjonshemmede enn for befolkningen som helhet. Samtidig vil nytten av friluftsliv kunne være spesielt viktig for mange funksjonshemmede. Dette gjelder både i et forebyggende og rehabiliterende perspektiv og i et mestringsperspektiv.

Parallelt med at flertallet i mindre grad får tilgang til fysisk aktivitet og naturopplevelser utvikles friluftslivsaktiviteter som gir utfordringer i forhold til bl.a. slitasje på naturen og sikkerhet. Offroad-sykling og risikoaktiviteter som basehopping og rafting er eksempler på slike aktiviteter.

Bl.a. fordi valgmulighetene øker, blir det stadig enklere å velge bort friluftsliv til fordel for andre fritidssysler. Derfor er det først og fremst et kontinuerlig behov for å sette friluftsliv og friluftslivets samfunnsmessige betydning på dagsorden. Friluftslivsmeldingen gir et styrket grunnlag for å prioritere friluftsliv, både med utgangspunkt i friluftslivets verdi for helse og livskvalitet og med utgangspunkt i friluftslivets betydning for en bærekraftig utvikling. Om dette blir fulgt opp i praksis vil imidlertid i stor grad avhenge av hvilken prioritering friluftsliv får på statsbudsjettet og i budsjettene i fylker og kommuner i årene framover. Det vil også ha betydning om funksjonshemmedes organisasjoner selv i større grad er aktive pådrivere innen friluftslivsområdet.

Friluftslivsmeldingen beskriver tre like viktige hovedutfordringer i arbeidet med å sikre friluftslivet. De tre hovedutfordringen er:

- å sikre allemannsretten
- å sikre attraktive arealer og
- å motivere/stimulere til friluftsliv

Denne beskrivelsen innebærer at det handler om en helhet. Muligheten til å utøve friluftsliv, enten man er funksjonshemmet eller ikke, handler ikke bare om fysisk tilrettelegging, men minst like mye om motivasjon, om familie-/vennesituasjon, om lovgrunnlag og arealplanlegging og om informasjon, tid, økonomi, nærhet, transport m.m.

Friluftslivsmeldingen poengterer at i et samfunn som bruker store ressurser på reparerende helsetiltak, er det en utfordring å utforske og utnytte de mulighetene som friluftsliv og naturkontakt tilbyr på en bedre måte enn i dag. Friluftsliv gir både naturopplevelse og fysisk aktivitet, og denne kombinasjonen kan åpenbart utnyttes bedre, som bidrag til bedre helse og livskvalitet for alle.

I noen tilfelle vil de generelle utfordringene gjelde funksjonshemmede i enda større grad enn befolkningen generelt. Et eksempel på dette er motivasjon og stimulering. Det eksisterer i dag ingen utbredt kultur for at funksjonshemmede er aktive friluftslivsutøvere. Å motivere og stimulere funksjonshemmede til friluftsliv er derfor en betydelig utfordring.

De generelle utfordringene er nærmere omtalt i friluftslivsmeldingen. I det følgende omtales derfor bare generelle utfordringer med spesiell relevans for funksjonshemmede, samt utfordringer som er spesifikke i forhold til funksjonshemmedes behov for løsninger.

Friluftslivsmeldingen beskriver en rekke tiltak som bør gjennomføres for å løse de ulike utfordringene. Mange av disse tiltakene vil også bedre forholdene for funksjonshemmede, som for eksempel det å sette friluftsliv på dagsorden gjennom konferanser, friluftslivets

år og lignende og det å ta vare på arealer og opplevelseskvaliteter gjennom planlegging. Samtidig kan en øke nytteverdien av slike generelle tiltak ved å fokusere spesielt på friluftsliv for funksjonshemmede på konferanser, ved planlegging, tilrettelegging osv. I mange tilfelle vil det imidlertid være nødvendig med tilrettelagte tiltak. Det kan for eksempel være nødvendig med ledsagere, fysisk tilrettelegging, transporttilbud m.m. Men det er ikke nødvendigvis omfattende tiltak som trengs. Det kan handle om å sette opp et toalett på et område som ellers er tilgjengelig, organisere transport til et arrangement, mindre forbedringer på en turvei, supplering av en informasjonstavle og lignende.

Dersom en skal oppnå et best mulig friluftslivstilbud til alle grupper i befolkningen, må en gjennomføre både tiltakene beskrevet i friluftslivsmeldingen og tiltakene som beskrives i denne rapporten.

I alle tilfelle er det viktig at en tenker helhetlig. Både informasjon, tilrettelegging, aktivitet, nærhet/transport m.m. må være elementer i en slik helhetlig tenkning. Sist, men ikke minst, er det sentralt at de ulike brukergruppene involveres i planleggingen av ulike tiltak. Enten det gjelder aktivitetstiltak, fysisk tilrettelegging, informasjon m.v., er brukermedvirkning sentralt for å skape gode, etterspurte tilbud.

Friluftslivsmeldingen legger til grunn at friluftsliv er mangfoldig og at en innenfor rammen av helsefremmende og miljøvennlig aktivitet skal inkludere mange ulike former for friluftsliv, fra spasertur og lek i nærmiljøet til bading, fisking, lange fjellturer, sykling osv. Friluftsliv handler i stor grad om individuelle preferanser som kan variere betydelig. For funksjonshemmede handler det i tillegg om at en har behov for ulike tilrettelagte løsninger alt etter hvilken funksjonshemming en har. Som eksempel vil synshemmede, døve og bevegelseshemmede i mange tilfeller ha vidt forskjellig behov for hjelp/støtte og tilrettelegging for å kunne utøve samme aktivitet. Samtidig vil et tiltak som en sti/turvei beregnet på rullestol, kunne komme flere til gode, f.eks. familier med barnevogn, eldre som er dårlig til beins, synshemmede, syklister m.fl. En sentral utfordring i arbeidet for å gi et best mulig tilbud, vil være å legge vekt på enkle tiltak som kan komme flere brukergrupper til gode. Samtidig må det finnes tilbud også til dem som trenger ekstra tilrettelegging. En viktig utfordring er å inkludere så mange som mulig gjennom god planlegging og omtanke. Dette er også et kjernepunkt i universell utforming. I dag er ofte kunnskap, omtanke og helhetlig tenkning mangelvare. Det er ikke nødvendigvis snakk om omfattende og svært kostnadskrevende tiltak.

Friluftsliv er i stor grad en familieaktivitet. Samvær med familien er blant de viktigste motivasjonsfaktorene for å drive friluftsliv og innebærer at motivasjonstiltak og tilrettelegging bør rettes mot familien som helhet like mye som mot det enkelte individ. Områder og tiltak som gir et bredt spekter at muligheter og utfordringer bør derfor prioriteres. For familier med et funksjonshemmet medlem vil det være viktig med områder og aktiviteter som gir utfordring og opplevelse både for den funksjonshemmede selv og for resten av familien.

4.2 Holdninger, motivasjon og stimulering

Det å påvirke holdninger og skape motivasjon for å utøve friluftsliv, er slik arbeidsgruppen ser det, de viktigste utfordringene i arbeidet med å bidra til økt friluftslivsaktivitet. Dette gjelder for friluftsliv generelt, og det gjelder holdninger både hos den enkelte, hos foreldre/foresatte, førskolelærere, lærere, helsepersonell og engasjerte i de frivillige organisasjonene. Motivasjon er, om mulig, enda viktigere overfor funksjonshemmede. På grunn av de hindringer funksjonshemmede møter, kreves det litt mer for å være aktiv. Mange funksjonshemmede inviteres ikke med i aktiviteter og unnlater selv å melde seg på fordi man ikke føler seg ønsket, eller ikke tror det er mulig. Overbeskyttelse av funksjonshemmede er sannsynligvis også en faktor som må overvinnes. Ofte er det holdningene og kunnskapen som er en bremse, og ikke det at det er så store tiltak som kreves for å kunne bli med. Fokus må rettes mot hvordan man kan finne stimuleringstiltak som bidrar til å endre disse holdningene, og skape like muligheter for deltakelse.

Arbeidsgruppen mener MD bør ta initiativ til en holdningskampanje for å stimulere til økt friluftslivsaktivitet i befolkningen generelt og

blant funksjonshemmede spesielt. En slik holdningskampanje bør vurderes gjennomført som ett av tiltakene i friluftslivets år i 2005 og kan med fordel også rette fokus mot andre grupper i befolkningen som er lite aktive. Holdningskampanjen bør gjennomføres i samarbeid mellom funksjonshemmedes organisasjoner, friluftslivsorganisasjoner, idrettsorganisasjoner og myndigheter. Kampanjen bør fokusere på muligheter, og på å synliggjøre at de begrensninger mange tror finnes, ikke alltid er reelle. Foruten direkte holdningskampanjer vil både ulike typer informasjon, opplæring og muligheter til aktivitet/praktisk erfaring bidra til å endre holdninger. Mer om slike tiltak i kapittel 4.3 og 4.4.

Betydningen av sosiale nettverk er også en faktor i dette bildet. Folk flest har et sosialt nettverk på arbeidsplassen, og mange blir motivert av, og deltar i aktiviteter sammen med, kolleger. Andelen som ikke er i arbeid er mye større blant funksjonshemmede, og mange mangler derfor det sosiale nettverket som har utgangspunkt i arbeidsplassen.

Friluftslivsmeldingen beskriver barn og unge som de viktigste målgruppene i arbeidet med å stimulere og motivere til friluftsliv og har en rekke tiltak rettet mot disse målgruppene. Det er svært viktig at disse tiltakene gjennomføres og at tiltakene inkluderer funksjonshemmede barn og unge. Mange funksjonshemmede barn opplever en situasjon med isolasjon og få venner bl.a. fordi de faller utenfor i tradisjonelle aktiviteter/lek der det ofte handler om konkurranse. I friluftsliv vil funksjonshemmede barn lettere kunne oppleve å mestre aktiviteter/oppgaver på like fot med andre barn. I folkehelsemeldingen, St.meld. nr. 16 (2002-2003) "Resept for et sunnere Norge" vises det til at friluftsaktiviteter har helsebringende- og forebyggende effekter både for fysisk og mental helse og at det derfor er viktig at de tiltak som iverksettes på dette området inkluderer alle.

Aktuelle tiltak som arbeidsgruppen vil anbefale:

- At MD iverksetter en holdningskampanje der en bl.a. skaper oppmerksomhet om gode eksempler som viser funksjonshemmedes muligheter til å utøve friluftsliv
- At en som et ledd i det helsefremmende arbeidet fokuserer på verdien av friluftsliv for helse og livskvalitet og gir tilbud om friluftslivsaktiviteter i regi av kommunehelsetjenesten, frivillige organisasjoner m.fl.

4.3 Informasjon, opplæring og kunnskap

Informasjon, opplæring og kunnskap er sentrale elementer for å motivere og stimulere til friluftsliv. Aktivt arbeid med informasjon, opplæring og kunnskapsspredning vil også kunne påvirke våre holdninger, jfr. kapittel 4.2. Informasjon, opplæring og kunnskap må ha både de funksjonshemmede selv og foreldre/foresatte, lærere/førskolelærere, helsepersonell m.v. som målgruppe. Det er arbeidsgruppens oppfatning at kompetansen hos lærere synes å være generelt dårlig både i forhold til friluftsliv generelt og i forhold til friluftsliv for funksjonshemmede spesielt. Dette bør bedres både ved endringer i lærerutdanningen og gjennom etterutdanningskurs. For å oppnå et akseptabelt omfang og kvalitet på friluftsliv, bør både friluftsliv generelt og friluftsliv for funksjonshemmede være tema i utdanningen for bl.a. vernepleiere, lærere, fysioterapeuter og ergoterapeuter.

Når det gjelder opplæring finnes det bl.a. aktivitetshefter for friluftslivsrelaterte aktiviteter som orientering, klatring, skileik og langrenn utarbeidet av Beitostølen helsesportsenter i samarbeid med Utdanning- og forskningsdepartementet v/Læringssenteret. Beitostølen helsesportsenter har også utviklet en hospiteringsmodell der idrettsorganisasjoner kan sende personer til hospiteringsopphold for å få praktiske opplevelser og erfaring med relevante aktiviteter for funksjonshemmede. Helsesportsenteret mener at denne modellen også kan utnyttes/utvikles i samarbeid med friluftslivsorganisasjoner. Helsesportsenteret har også et omfattende FOU-samarbeid med Norges idrettshøgskole med potensial for utviding med andre aktører og videreutvikling når det gjelder friluftsliv.

Viktige utfordringer er å gi den enkelte og familier den nødvendige opplæring i sentrale ferdigheter for å kunne ferdes i naturen samt opplysninger om friluftslivsmuligheter i

nærmiljøet. I dette arbeidet må det sikres at generelle tiltak beskrevet i friluftslivsmeldingen inkluderer funksjonshemmede. Samtidig er det viktig med informasjon om tilrettelegging, aktivitetstiltak m.m. når man vil oppsøke andre steder enn eget nærmiljø. Utenfor eget nærmiljø vil man som regel være mer avhengig av brosjyrer, guider osv. I størst mulig grad bør generell informasjon gi opplysninger om i hvilken grad de ulike tiltakene er tilpasset/tilrettelagt for funksjonshemmede. For å nå flest mulig bør informasjon gis på flere ulike måter, som for eksempel ved symboler på kart, informasjonsbrosjyrer, lest inn på en CD, på internett osv. Et sentralt poeng må være at informasjon som utarbeides er tilgjengelig for målgruppen informasjonen er rettet mot.

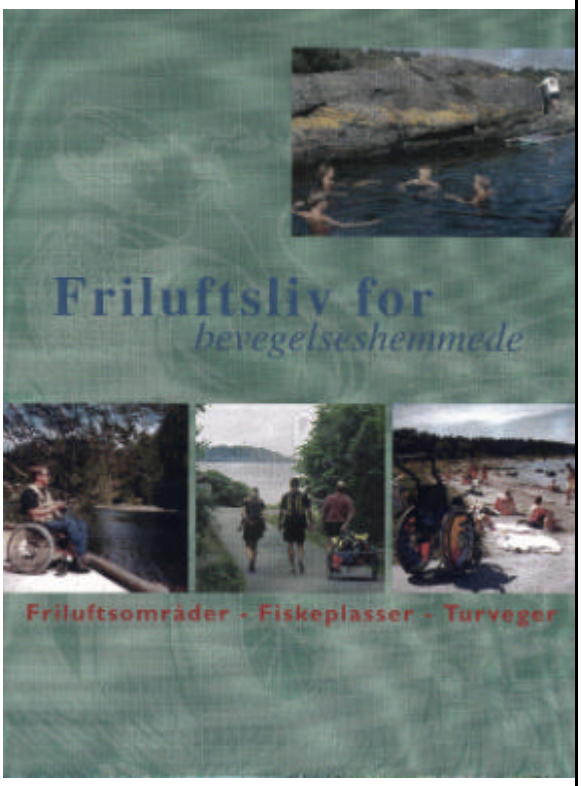
Kartleggingen av gjennomførte tiltak, jfr. vedlegg, har vist at det finnes noe informasjon om områder og aktiviteter, i form av brosjyrer, informasjon på internett m.m. Det synes imidlertid å være tilfeldig i hvilken grad slik informasjon er tilgjengelig for alle som kan ha nytte av den. En håndbok fra Norges Handikapforbund gir informasjon for hele landet om områders tilrettelegging for bevegelseshemmede. Denne håndboken er imidlertid ikke revidert på noen år og den omfatter som nevnt bare tilrettelegging for bevegelseshemmede. Tilsvarende, oppdatert informasjon bør finnes for alle typer av funksjonshemninger, i tråd med prinsippet om universell utforming. I mange tilfelle vil generell informasjon i form av brosjyrer, kart o.l. kunne revideres og utvides til å omfatte informasjon også om tilgjengelighet for funksjonshemmede.

I tillegg til generell informasjon om aktivitetsmuligheter og tilrettelegging er informasjon om hjelpemidler som kan lånes/leies/kjøpes til å utøve ulike aktiviteter viktig, jfr. kap. 4.8.

Boks 4.1.

Informasjonsbrosjyrer

"Kom deg ut" er en brosjyre over friluftsområder i Rogaland og Sunnhordland med informasjon om tilgjengelighet for funksjonshemmede på hvert område. Brosjyren er utgitt av friluftsrådet i Rogaland og Sunnhordland. Tilsvarende brosjyrer er også utarbeidet i Telemark jfr. bilde og i Sør-Trøndelag. Brosjyrene har kart, bilder og beskrivelser for de ulike områdene brosjyrene omhandler.

Kilde: Fylkesmannen i Telemark

<u>Aktuelle tiltak som arbeidsgruppen vil anbefale:</u>

- At friluftslivsorganisasjonene og funksjonshemmedes organisasjoner arrangerer samlinger, kurs o.l. i friluftsliv for foreldre, lærere, barnehagepersonell, idrettsledere, kommuneansatte, fritidskontakter og andre som gjennom sitt arbeid eller sin hverdag for øvrig, har ansvar for funksjonshemmede barn og unge.
- At en forbedrer/utarbeider nasjonale symboler beregnet på kart, skilt og annen merking med informasjon om tilgjengelighet for ulike typer av

funksjonshemminger samt utarbeider retningslinjer/kriterier for bruk av symbolene

- At utdanningen for lærere, ergoterapeuter og vernepleiere revideres/endres og i større grad enn i dag tar inn friluftsliv generelt og for funksjonshemmede spesielt som del av den ordinære utdanningen og som del av utdanningstilbud i friluftsliv og idrett, f.eks. slik som samarbeidet mellom Høgskolen i Nord-Trøndelag og Valnesfjord helsesportsenter.
- At det i regi av Rikstrygdeverket, hjelpemiddelsentralene og kommunene utarbeides gode systemer for å informere om hjelpemidler som finnes til bruk i friluftslivsaktiviteter
- At en forbedrer eksisterende informasjons-, veilednings- og opplæringsmateriell som håndbøker, informasjonstavler, aktivitetshefter, tilgjengelighetsguider m.m. og at en supplerer trykt materiell med tilsvarende på internett, video, CD m.m.
- At det gis opplysninger om tilgjengelighet for funksjonshemmede for alle tilbud som det informeres om og som kan kjøpes via internettportalen www.inatur.no
- At tilgjengelighetsguiden fra Norges handikapforbund revideres og suppleres med informasjon om tilgjengelighet i tråd med prinsippet om universell utforming.
- At det i kommuner og fylker gjøres en systematisk gjennomgang av informasjon om tilgjengelighet for funksjonshemmede til friluftslivsområder og aktiviteter med sikte på å gi funksjonshemmede god informasjon om friluftslivsmuligheter i eget nærmiljø.
- At eksisterende informasjon om allemannsretten blir supplert med informasjon som er spesielt relevant/viktig for funksjonshemmede

Boks 4.2.

TilgjengelighetsGUIDEN
TilgjengelighetsGUIDEN fra Norges Handikapforbund er en reiseguide til ferie-reiser i Norge. Den inneholder informasjon om bl.a. hoteller, campingplasser og friluftsområder. For hvert område, hotell osv. er det markert med symbol om dette hotellet, området osv. er tilgjengelig for rullestolbruker eller for rullestolbruker med hjelper. Guiden har også en beskrivelse av kriterier for å bruke de to symbolene relatert til de ulike kategoriene reisemål. Friluftsområder i denne sammenheng er offentlig sikrede friluftsområder. Guiden gir god og oversiktlig informasjon for hele landet. Mye av informasjonen har lang varighet, men det er likevel et kontinuerlig behov for revisjon av guiden med noen års mellomrom.

Boks 4.3.

Naturen som aktivitetsarena – kurs
Naturen som aktivitetsarena er et dagskurs for aktivitører og annet voksenpersonell som jobber med eldre og funksjonshemmede. Hensikten med kurset er å motivere personalet til å bruke naturen som aktivitetsarena. Tema på kursene er tekniske hjelpemidler, ergonomi – tunge løft, praktiske aktiviteter, aktuelle turmål, allemannsretten, tursekken, naturen som spiskammer og erfaringsutveksling. Kurset arrangeres av Trondheimsregionens Friluftsråd i samarbeid med ergoterapeut.

Boks 4.4.

Friluftslivskurs for psykisk utviklingshemmede

For 12. året på rad arrangerer Drammens og Oplands Turistforening (DOT) kurs i friluftsliv for psykisk utviklingshemmede. Kurset er en kombinasjon av teori og aktivitet og har tema som bl.a. fotokurs, plantekjennskap, dyre-, fugle- og insektliv og kartforståelse. Til siste kurskveld/tur inviteres familiegruppen i DOT og turen annonseres som en tur for alle. Søsken og foresatte inviteres også til kurset fordi en har erfart at det er viktig ledsagerne også får øynene opp for den berikelse friluftsliv gir og at dette inspirerer til turer/arrangement i friluft også utenom kursene. Erfaringene med kurset er gode og har bl.a. resultert i at det er dannet turgrupper, som for eksempel "Gråbeingutta" som går turer annen hver uke.

4.4 Tilbud om aktiviteter

Organiserte aktiviteter utgjør en relativt liten del av friluftslivet. Samtidig er det grunn til å tro at organisert aktivitet bidrar til aktivitet på egenhånd seinere og således er viktigere enn omfanget isolert sett skulle tilsi. Friluftslivsorganisasjonene og friluftsrådene er sentrale tilbydere av organiserte aktiviteter. Gjennom sin innsats for å tilby friluftslivsaktiviteter til skoler med funksjonshemmede elever i Oslo-området har Oslo og Omland friluftsråd erfart at tilbudet om organiserte aktiviteter for funksjonshemmede er svært begrenset. Deres erfaring tilsier at det er lite som skal til for å skape et bedre tilbud.

I dette arbeidet er det viktig å skape grunnlag for varig aktivitet. Aktivitetene må være lystbetonte slik at de skaper grobunn for et ønske om mer aktivitet. Tilbud om aktiviteter for funksjonshemmede bør utvikles både gjennom aktiviteter spesielt tilrettelagt for funksjonshemmede og ved integrering av funksjonshemmede i ordinære aktiviteter. En viktig utfordring i forhold til aktivitetstilbud er å gi et tilbud også til psykisk utviklingshemmede og personer med psykiske lidelser. Erfaringer fra gjennomførte tiltak på dette området tilsier at friluftsliv er god terapi og stimulerer psyke, læreevne og motorikk. I samarbeid mellom funksjonshemmedes organisasjoner, friluftslivsorganisasjonene og helsemyndighetene bør det være store muligheter for økte tilbud og integrering av funksjonshemmede i aktiviteter som tilbys av friluftslivsorganisasjonene, kommunehelsetjenesten m.fl.

Både barnehager, SFO og grunnskole skal ha uteaktiviteter og funksjonshemmede barn skal på lik linje med sine klassekamerater være med på disse aktivitetene. Arbeidsgruppens inntrykk er at manglende kunnskap hos barnehagepersonell og lærere ofte er en hindring både for gjennomføring av, og for funksjonshemmedes deltakelse i, slike aktiviteter.

Aktuelle tiltak som arbeidsgruppen vil anbefale:

- At MD tar initiativ til å gjennomføre et nasjonalt pilotprosjekt der foreninger som har friluftsliv i sin virksomhet gjennomfører tiltak og sprer erfaringer med integrering av funksjonshemmede i friluftslivsaktiviteter.
- At funksjonshemmede inkluderes i helsesektorens satsing på økt fysisk aktivitet i befolkningen
- At en i skoler og barnehager legger vekt på kompetanseutvikling, tilrettelegging, skaffer hjelpemidler m.m. slik at funksjonshemmede barn og unge får være med på uteaktiviteter.
- At en i regi av friluftslivsorganisasjonene og funksjonshemmedes organisasjoner tilbyr og markedsfører aktiviteter spesielt tilrettelagt for funksjonshemmede, samt legger til rette for integrering av funksjonshemmede i ordinære aktiviteter.

Boks 4.5.

Nærmiljøturer for psykiatriske pasienter
Drammen og Oplands Turistforening (DOT) har i flere år arrangert korte turer i nærmiljøet for ulike grupper av psykiatriske pasienter. Turene har gjerne vært knyttet til ulike tema og turistforeningen har stilt med frivillige som har gått sammen med deltakerne for å inspirere og gjøre turen lystbetont. En har erfart at det er viktig at turen ikke er for lang og at den ikke har preg av konkurranse, men at deltakerne har mulighet til å bruke tid til å se, sanse, nyte stille tjern, skogsus og lytte til fuglesang. Denne gruppen har gjerne liten tiltakslyst slik at tilrettelagte turopplegg er det beste. Formidling av fjellturer for psykiatriske dagpasienter har også inngått i dette arbeide. Buskerud fylkeskommune og kommunene har vært gode samarbeidspartnere i arbeidet.

4.5. Idrett og friluftsliv – to sider av samme sak?

Friluftslivsmeldingen og særlig folkehelsemeldingen legger stor vekt på den positive effekten av fysisk aktivitet for helse og livskvalitet. Begge meldingene gir et godt grunnlag for en samordnet satsing på de mange felles positive effekter og felles mål for idrett og friluftsliv. Gjennom mandatets punkt 5 har arbeidsgruppen fått i oppdrag å vurdere *"De erfaringer idrettsbevegelsen har på feltet fysisk aktivitet og funksjonshemming/integrering med særlig overføringsverdi til friluftslivet"*

Arbeidsgruppens erfaring, hovedsakelig basert på erfaringer fra Sør-Trøndelag, er at idretten tradisjonelt har hatt stort fokus på tradisjonelle idrettsaktiviteter, gjerne innendørs og lite fokus på friluftsliv. I Sør-Trøndelag jobbes det imidlertid nå med å kombinere idrett og friluftsliv. Erfaringen er at en har størst suksess/deltakelse når idrett og friluftsliv kombineres. Det å kombinere aktivitet og naturopplevelser, er viktig. Et eksempel på dette er arrangementet "Høstdag ved Haukvatnet" i Trondheim, jfr. boks 4.7.

Noen aktuelle utfordringer sett fra idrettens ståsted er bl.a. at det er behov for flate områder, til ballspill o.l. og at det er behov for flere stier/veier i tettstedsnære skogområder/marka som er tilrettelagt for rullestolbrukere. En spesifikk utfordring er at veiene ikke må være for bratte. Vinterstid kan snøscooter og slede være viktig for funksjonshemmedes muligheter til å komme seg ut i naturen. Samtidig er det viktig å tilrettelegge nærområder slik at man kan komme seg ut uten å behøve transport med snøscooter. En videreutvikling av skileikanlegg for dette formål er en mulighet. Tilsvarende som for stier og skogsveier er skiløyper ofte for bratte til å kunne brukes av bevegelseshemmede. Blinde kan ta seg fram i ulendt terreng om det tilrettelegges med tau, men det oppstår et sikkerhetsproblem om noen kapper tauet. Dette illustrerer at vedlikehold av anlegg er minst like viktig som å etablere anleggene.

Boks 4.6.

Aktivitetsdager for elever ved spesialskoler
Oslo og Omland Friluftsråd gjennomførte i 2001-2002 et pilotprosjekt der målet var mer friluftsliv og uteaktivitet for barn og unge med funksjonshemming i Osloskolenes spesialskoler/-klasser. Arbeidet rettet seg både direkte mot barna og mot personalet som har ansvaret for dem på dagtid.

Prosjektet har omfattet pilottur for en av skolene, utarbeiding av informasjonsmateriell, informasjons- og inspirasjonsseminarer for de ansatte med totalt ca. 25 deltagere og to turdager for hver av de tre skolene med totalt 55 elever og 36 voksne. Turdagene omfattet aktiviteter som følg tauet, spikking av seljefløyte, lytte til fuglesang, grilling, kanopadling, fiske, fangst av smådyr i vann m.m.

Oslo og Omland friluftsråd har sammenfattet sine erfaringer med prosjektet i en prosjektrapport der det bl.a. kommer fram at informasjons- og inspirasjonsseminar for de ansatte var svært nyttig for å få utbytte av turdagene. Her gikk man gjennom erfaringer og forventinger, aktiviteter som ville kreve deltagelse fra de voksne m.m. Seminaret bidro til stort pågangsmot og deltagervilje hos de voksne. Etter pilotturen ble det utarbeidet et skjema for å innhente informasjon om deltagernes antall og ferdigheter/funksjonshemminger relatert til aktivitetene som man planla å gjennomføre. Skolene har lite tilbud på dette området fra før, og tiltaket fikk derfor positiv respons. Alle skolene var interessert i et videre samarbeid.

I Sør-Trøndelag er man av den oppfatning at et anlegg tilsvarende Haukvatnet bør finnes i alle kommuner, jfr. boks 4.7. Dette er et tilbud til hele familien. Ledsagerordningen er også et viktig tilbud som bør opprettholdes/forbedres. Det samme er muligheten for å låne nødvendig utstyr. Når det gjelder holdninger/motivasjon har en jobbet mye med informasjon til mange ulike grupper, bl.a. til funksjonshemmedes organisasjoner, media, skoleverket, fysioterapeuter, ergoterapeuter og helsestasjoner. Det er viktig å skape et sosialt miljø der funksjonshemmede kan delta. Dette kan gjerne gjøres ved at en får funksjonshemmede inn i verv i organisasjonene

Arbeidsgruppens konklusjon på grunnlag av erfaringene fra Sør-Trøndelag tilsier at idrettens integreringskonsulenter også i andre fylker bør arbeide for å kombinere idrett og friluftsliv, og at det bør utvikles et tettere samarbeid mellom idrettsorganisasjonene, friluftslivsorganisasjonene og funksjonshemmedes organisasjoner, jfr. kapittel 4.11. Rehabiliteringssentre som for eksempel Beitostølen bør også kunne spille en rolle i et utvidet samarbeid om å kombinere idrett og friluftsliv.

<u>Aktuelle tiltak som arbeidsgruppen vil anbefale:</u>

- At det iverksettes en satsing i regi av idrettens integreringskonsulenter i samarbeid med friluftslivsorganisasjonene og funksjonshemmedes organisasjoner på å kombinere idrett og friluftsliv for funksjonshemmede
- At det etableres et nettverk for erfaringsutveksling mellom idrettens integreringskonsulenter, friluftslivsorganisasjonene og funksjonshemmedes organisasjoner både på nasjonalt, regionalt og lokalt nivå.
- At det i regi av landets rehabiliteringssentre legges vekt på å tilby/bruke idrett- og friluftslivsaktiviteter i rehabiliteringen slik en bl.a. har gjort ved Valnesfjord og Beitostølen helsesportsenter og ved Modum Bads Nervesanatorium.

Boks 4.7.

Haukvatnet idretts- og friluftsanlegg

Haukvatnet idretts- og friluftsanlegg i Trondheim er spesielt tilrettelagt for funksjonshemmede. En 2.3 km lang asfaltert turvei går rundt Haukvatnet. Langs veien/-vannet finnes fiskeplasser, rasteplasser, skytebane, et serveringssted og toalett, alt tilrettelagt for funksjonshemmede.

Anlegget brukes mye til uorganisert aktivitet av så vel funksjonshemmede som funksjonsfriske både sommer og vinter. Både barnevogner, rulleskøyter, rulleski og sykler er ofte å se i anlegget. Diverse organisert aktivitet foregår også i og i tilknytning til anlegget. Hytta Hauken drives av Trondheim Handicapidrettslag og leies ut til arrangementer og samlinger. På aktivitetsdagen "Høstdag ved Haukvatnet" har en diverse aktiviteter ut fra denne løypen, bl.a. ballaktiviteter, skyting, boccia, natursti m.m. Høstdagen er et populært friluftsarrangement som vanligvis samler rundt 400 (700 i 2003!) deltakere fra nyfødte i barnevogn til de godt voksne med og uten stokk samt deltakere med mange typer funksjonshemminger. Det er tradisjon at Dalgård Skoles Musikkorps, som er et korps for psykisk utviklingshemmede, spiller før åpning og start. Høstdag ved Haukvatnet har vært arrangert hvert år siden 1991.

Både anlegget og aktivitetene er resultat av et godt samarbeid mellom blant andre kommunen, idrettskretsen, friluftsrådet m.fl.

Oppgaveløsning under Høstdag ved Haukvatnet

Foto: Kirsti Jaråker

4.6 Planer, lover og regler

Prosjektet planlegging for alle ble gjennomført i regi av MD som et ledd i "Handlingsplan for funksjonshemmede 1998-2001" (St.meld. nr. 8 (1998-99)). Gjennom dette prosjektet har en satt tilgjengelighet for funksjonshemmede på alle samfunnsområder og universell utforming på dagsorden. Universell utforming forutsetter at en vurderer tilgjengelighet for alle i plan-prosesser på alle nivå fra fylkesplaner, verne-planer og kommuneplanens arealdel og ned til det enkelte byggeprosjekt. Det foreligger et betydelig forbedringspotensial før dette skjer i praksis på alle nivå i alle kommuner. For å øke mulighetene til friluftsliv for funksjons-hemmede vil det også være av betydning at universell utforming legges til grunn for forvaltningsplaner for ulike naturvern og friluftslivsområder.

Resultatet av planlovutvalgets arbeid og konklusjoner vil få avgjørende betydning for i hvilken grad og på hvilken måte områder for friluftsliv vil bli sikret i framtiden. Det er svært viktig at en framtidig plan- og bygningslov sikrer mulighetene for å ivareta friluftslivsinteressene for alle. I tillegg til ved arealplanlegging er det en utfordring å ivareta funksjonshemmedes interesser når øvrige lover, forskrifter, retningslinjer osv. utformes og revideres.

Aktuelle tiltak som arbeidsgruppen vil anbefale:

- At universell utforming legges til grunn i planlegging på alle nivåer, herunder at det stilles krav til at en vurderer tilgjenglighet for funksjonshemmede i kommunenes handlingsplaner for idrett og friluftsliv.
- At funksjonshemmedes interesser ivaretas ved utforming og revidering av lover, forskrifter, retningslinjer m.v. som er av betydning for muligheten til å utøve friluftsliv, herunder ny plan- og bygningslov.

4.7 Attraktive arealer

Attraktive arealer for friluftsliv handler både om at arealene må finnes, være tilgjengelige og at de må ha kvaliteter som gjør dem attraktive for friluftsliv. Som det går fram av friluftslivsmeldingen er stillhet og ro og fravær av støy og stress de viktigste kvalitetene ved friluftsliv. Det er derfor avgjørende at slike kvaliteter er tilgjengelige for alle. Det å oppleve dyr og planter, være sammen med familien og få mosjon er andre viktige kvaliteter ved friluftsliv. Utfordringer og tiltak som er forbundet med å hindre nedbygging av betydningsfulle friluftslivsarealer og å ivareta opplevelseskvaliteter, er nærmere omtalt i friluftslivsmeldingen.

I forhold til funksjonshemmede innebærer det særlige utfordringer å gjøre områder tilgjenge-lige for friluftsliv, f.eks. å gjøre en sti/turvei tilgjengelig for rullestolbrukere eller gi mulig-het til motorisert transport uten at de fysiske inngrepene eller forstyrrelsene blir så store at det forringer naturopplevelsen for andre som ferdes i det samme området.

Oversikten over gjennomførte tiltak, jfr. ved-legg, viser at det er mange eksempler på fysiske tilretteleggingstiltak med sikte på å gjøre områder tilgjengelig, særlig for bevegelseshemmede. Fysisk tilrettelegging synes derfor ikke å være den viktigste ut-fordringen, men mye kan likevel forbedres. Ikke alle tiltak har vært like gjennomtenkte og vellykkede. Til tross for at det er gjort mange enkelttiltak for bedre tilgjengelighet, er det fortsatt slik at funksjonshemmede ofte utestenges fra friluftslivsområder**.** Det er mye som tyder på at det finnes mange områder som er nesten eller delvis tilrettelagt for funksjons-hemmede og at det er stort potensial for å forbedre allerede gjennomførte tiltak.

Det er en åpenbar utfordring å implementere tenkningen som har fått betegnelsen universell utforming i all planlegging og tilrettelegging for friluftsliv. Dette kan f.eks. gjøres ved at det utarbeides veiledningsmateriell, registrerings-materiale, skjema/sjekklister med spørsmål o.l. til hjelp for å kunne vurdere hvordan områder er tilrettelagt for ulike typer av funksjons-hemminger og for å kunne vurdere hvordan man skal utforme nye områder i tråd med universell utforming. Gjennom et prosjektet i Porsgrunn har man bl.a. erfart at "*ingen fri-luftsområder hadde ledelinjer for syns-hemmede, noe som både teknisk og økonomisk er en bagatell å innarbeide*". Et arbeid med å utarbeide veiledningsmateriale kan bygge på erfaringer, skjema, sjekklister fra prosjekt i Porsgrunn og Kristiansand.

Tilgjengelighetstiltak må favne bredt i forhold til typer av funksjonshemninger; bevegelse, syn, hørsel, miljø og kognitive funksjonsnedsettelser. Universell utforming må anvendes som et grunnleggende prinsipp. Dette vil på enkelte områder innebære utviklingsarbeid med hensyn til løsninger, men det foreligger en del informasjon om til rettelegging og universell utforming i uteområder, jfr. vedlegget. Mesteparten av foreliggende materiale er imidlertid på området bevegelseshemning. Det bør arbeides for å utvikle mer materiell som beskriver gode løsninger også for andre typer funksjonshemninger.

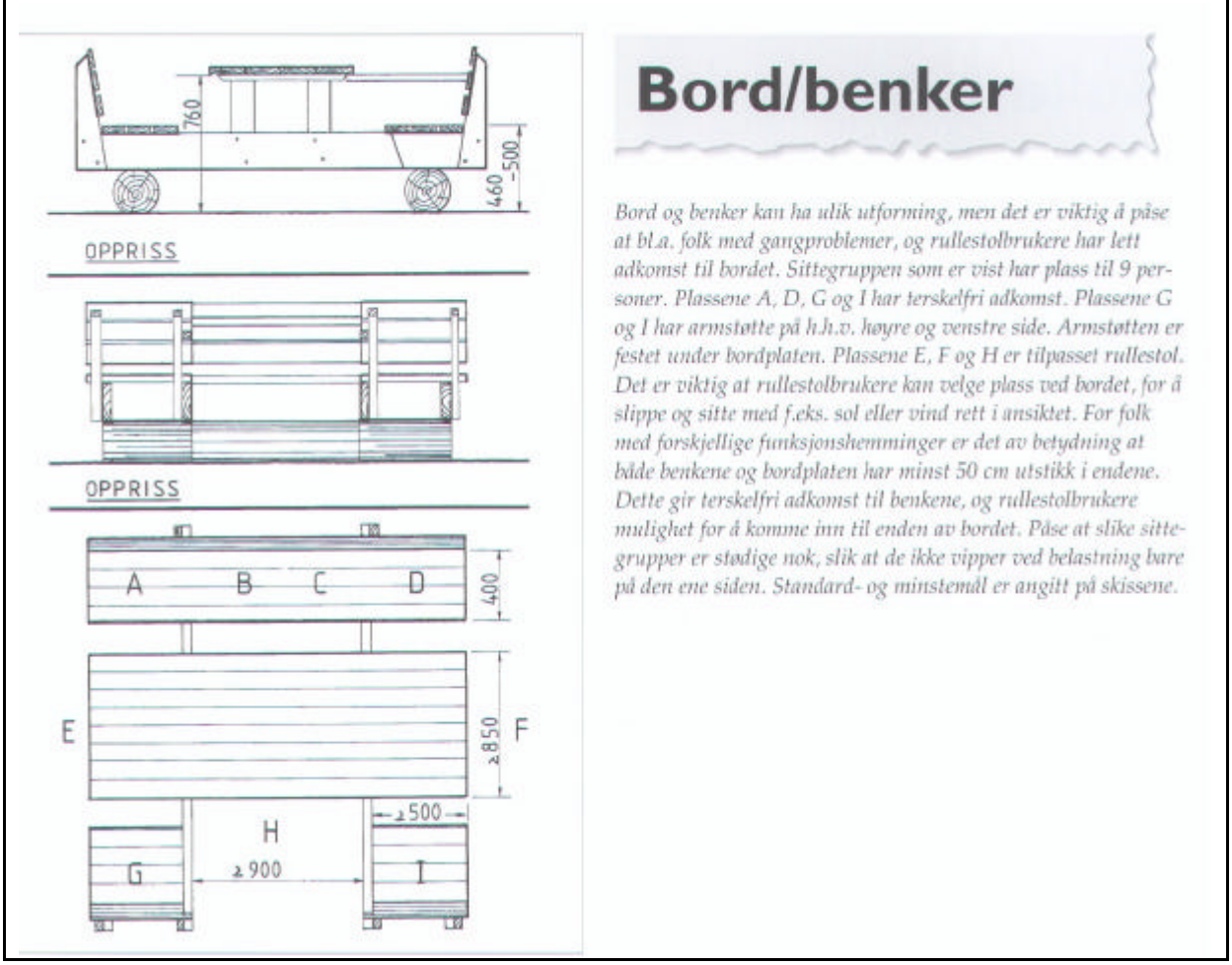
<u>Aktuelle tiltak som arbeidsgruppen vil anbefale er:</u>

- At det utarbeides veiledningsmateriell til bruk ved tilrettelegging for funksjonshemmede og herunder at det utarbeides vurderingsskjema og retningslinjer/kriterier for hva som er god tilgjengelighet for ulike brukergrupper til ulike friluftslivsområder
- At universell utforming legges til grunn i planprosesser, tilskuddsordninger m.v. slik at nye tiltak ikke planlegges og gjennomføres uten at en har vurdert tilgjenglighet for funksjonshemmede.
- At DNs håndbok "Naturvennlig tilrettelegging" revideres og suppleres med stoff spesielt relevant for til rettelegging for funksjonshemmede.
- At en prioriterer opprusting og forbedring av eksisterende tilrettelegging. Aktuelle tiltak er f.eks. slakere stigning, bedre dekke og ledelinjer for synshemmede på stier/turveier og skiløyper, ruste opp P-plasser, badeplasser m.v.
- At en både ved opprusting og nyanlegg, legger vekt på å skape områder som er attraktive for mange brukergrupper/hele familien.
- At alle kommuner avsetter areal ett eller to steder som utviklingsområder for friluftsliv for alle der en ser på både parkering/adkomst, aktiviteter, toalett, informasjon m.m.
- At det etableres samarbeid mellom funksjonshemmedes organisasjoner, friluftslivsorganisasjonene, grunneiere m.fl. om etablering og merking av turveier, skiløyper o.l.
- At en etablerer samarbeid mellom funksjonshemmedes organisasjoner og NAF om å opplyse i NAFs veibok om hvor det finnes tilrettelagte turløyper, handikaptoalett etc.
- At en evaluerer utvalgte eksempler på eksisterende fysisk tilrettelegging i forhold til universell utforming.
- At en gjennomfører brukerundersøkelser for å finne ut hvem som bruker tilrettelagte områder og hvor fornøyde brukerne er.

Boks 4.8.

Veilede r for tilrettelegging

Nordland fylkeskommune ved Fylkesrådet for funksjonshemmede har utarbeidet heftet "Tilrettelegging for funksjonshemmede i friluftsområder, ideer og veiledning". Heftet gir detaljert informasjon om ulike tilretteleggingstiltak og hvordan de skal utformes for å dekke funksjonshemmedes behov. Heftet omhandler parkeringsplasser og rasteplasser, turveier, broer/overganger, hvileplasser, fiskebrygger, toalett/omkledningsrom, bord/benker, hesterampe og gapahuk. For turveier gis det for eksempel informasjon om stigningsforhold, veibredde, veidekke-/overflatestruktur og ledelist/stoppkant. Veilederen har i tillegg til tekst og bilder, detaljerte tegninger med angivelse av lengde/høyde/bredde, stigningsforhold m.m. for de ulike tiltakene. Det er også en beskrivelse av bakgrunnen for de ulike målangivelsene. Veilederen gir også informasjon om prosess for etablering av friluftsanlegg, om naturvennlig tilrettelegging og om aktuelle tilskuddsordninger

Kilde: Fra Tilrettelegging for funksjonshemmede i friluftsområder. Nordland fylkeskommune Fylkesrådet for funksjonshemmede - Utbyggingsavdelingen

4.7.1 Attraktive arealer i nærmiljøet

Det lettest tilgjengelige og oppnåelige friluftslivet for alle er det som kan foregå i nærmiljøet i hverdagen. Derfor legger friluftslivsmeldingen størst vekt på arealene inne i og i umiddelbar nærhet av byer og tettsteder. For barn, eldre, funksjonshemmede og andre med begrenset aksjonsradius er områdene i nærmiljøet ekstra viktige. Å følge opp friluftslivsmeldingens satsing på å skape muligheter for friluftsliv i og ved byer og tettsteder er derfor sentralt.

I tillegg til de generelle utfordringene som beskrives i friluftslivsmeldingen, er det nødvendig at en gjør de nødvendige tilpasninger som vil gjøre områdene tilgjengelige

og attraktive for funksjonshemmede. Utfordringene kan være knyttet til kryssing av veier og jernbaner (bratte trapper, høye broer, lydsignal), stigningsforhold og ledelinjer på turveier, atkomst til aktivitetsområder osv.

Aktuelle tiltak som arbeidsgruppen vil anbefale er:

- At kommunene gjør en gjennomgang av eksisterende friluftslivsmuligheter og tilrettelegging i og ved byer og tettsteder med sikte på å avdekke forbedringspotensial for å gjøre områdene tilgjengelig for funksjonshemmede.
- At Jernbaneverket i forbindelse med den pågående saneringsog nybyggingsprosessen for jernbaneoverganger gjør en gjennomgang og vurdering av overganger i forhold til kryssingsmuligheter for funksjonshemmede

Foto: Frank Laumann

Turveier tilrettelagt for rullestolbrukere er et viktig tiltak i nærområder til byer og tettsteder

4.7.2 Offentlig sikrede friluftslivsområder

Områder som er sikret til friluftslivsformål (dvs. områder som med offentlige midler er ervervet eller servituttbelagt til friluftslivsformål) er ofte områder som er attraktive og mye brukt. Disse områdene er som regel tilrettelagt med P-plass, toaletter, stier m.m., men er ikke nødvendigvis tilgjengelige for funksjonshemmede. Tilgjengelighet for funksjonshemmede er imidlertid satt på dagsorden gjennom kåringen av årets friluftslivsområde i 2001. Et område i hvert fylke ble da kåret som det beste med hensyn til tilgjengelighet for funksjonshemmede jfr. vedlegget. En generell utfordring beskrevet i friluftslivsmeldingen er at det bevilges lite midler til drift, vedlikehold og utbedring av slike områder. En økning i bevilgningene til dette med vekt på til rettelegging for funksjonshemmede, vil ha stor verdi for mange. I arbeidet med å sikre nye områder bør det også legges vekt på å sikre områder som har, eller med enkle grep kan få, et mangfold av muligheter og med det stor verdi for mange. Det bør etableres som et fast system at universell utforming vurderes når det skal gjennomføres tiltak og at områdene gjøres tilgjengelig for funksjonshemmede så langt det er mulig uten at det går på bekostning av hensyn til naturen eller naturopplevelsen.

Aktuelle tiltak som arbeidsgruppen vil anbefale er:

- At det gjennomføres et pilotprosjekt for gjennomgang og forbedring av tilgjengelighet for funksjonshemmede i noen utvalgte offentlig sikrede friluftslivsområder.
- At bevilgningene til vedlikehold og tilrettelegging i sikrede friluftslivsområder, økes, og at det legges vekt på tilrettelegging for funksjonshemmede
- At det ved tildeling av midler til tilrettelegging i sikrede friluftslivsområder settes krav om at en vurderer og redegjør for tilgjengelighet for funksjonshemmede
- At en i arbeidet med sikring av nye områder prioriterer områder i og ved byer og tettsteder og herunder områder som har eller kan få stor verdi for funksjonshemmedes muligheter til friluftsliv

4.7.3 Større fjell- og skogområder

Som beskrevet i friluftslivsmeldingen har store skog- og fjellområder stor verdi, ikke bare som områder for friluftsliv, men også i kraft av sin eksistens og for vår identitet. Når det gjelder de store urørte områdene er hovedpoenget og verdien ved disse først og fremst knyttet til å ta vare på dem som fortsatt urørte områder og å ta vare på de kvalitetene som knytter seg til disse områdene, som dyreliv- og planteliv, stillhet og ro. Dette er områder som relativt få oppsøker, men som har en verdi for langt flere enn dem som ferdes i områdene. For å bevare områdenes kvaliteter, er det nødvendig å stille ekstra strenge krav til hvordan en ferdes i disse områdene. Samtidig bør en legge vekt på å finne løsninger som gjør det mulig også for funksjonshemmede å oppleve slike områder.

Områder der det finnes skogsveier eller andre veier, der det er tilrettelagt med hytter, stier og løyper osv., er områder der langt flere ferdes. I slike områder, i likhet med nærområder og sikrede friluftslivsområder, antar arbeidsgruppen at det er et betydelig potensial for å bedre tilgjengeligheten for funksjonshemmede. Et åpenbart forbedringspotensial er muligheten for rullestolbrukere til å ferdes på skogsbilveier som er stengt for biltrafikk. Slike veier er ofte stengt med bommer som også stenger ute rullestoler. Tilrettelegging i forbindelse med turistveiprosjektet i regi av Statens vegvesen bør også være et område der tilrettelegging for funksjonshemmede bør stå sentralt. Det samme gjelder turisthytter, utleiehytter som ligger nært vei, vann eller på andre måter er generelt lett tilgjengelig.

Aktuelle tiltak som arbeidsgruppen vil anbefale er:

- At det utvikles nye veibommer til bruk på private veier som utformes slik at rullestoler kan passere
- At funksjonshemmedes organisasjoner i samarbeid med grunneierorganisasjonene m.fl. ser på mulighetene for å bedre funksjonshemmedes adgang til bruk av skogsbilveier og lignende veier, herunder både motorisert og ikke motorisert bruk
- At det i regi av Statskog, DNT, kommunene m.fl. og i samarbeid med funksjonshemmede organisasjoner, gjøres en gjennomgang og vurdering av hytter, turveier, fiskeplasser osv. som ligger nært vei/vann med sikte på å skape flere helhetlige friluftslivstilbud til funksjonshemmede.
- At universell utforming legges til grunn ved tilrettelegging som gjennomføres i turistveiprosjektet i regi av Statens vegvesen

4.7.4 Områder vernet etter naturvernloven

Funksjonshemmedes muligheter til friluftsliv i nasjonalparker og andre verneområder ble omtalt spesielt i friluftslivsmeldingen i kapittel 9.3.2. I forbindelse med budsjettforliket mellom regjeringspartiene og Fremskrittspartiet høsten 2002 ble det utformet et oppdrag til regjeringen om bærekraftig bruk av fjell og utmark og herunder spesielt om verneområdene. Regjeringen har gitt et tilsvar på oppdraget gjennom revidert nasjonalbudsjett 2003 (RNB).

Både i friluftslivsmeldingen og i RNB går det fram at formålet med vernet og hensynet til natur- og kulturverdier fortsatt skal legge rammene for hvilken aktivitet som kan tillates i de ulike verneområdene. Tyngre, tekniske tiltak som for eksempel større reiselivsanlegg skal fortsatt være lokalisert utenfor verneområder, men det understrekes at det er et potensial for økt bruk av store verneområder til ulike former for utleie, servering, guiding/-fjellføring, padling, leirskoler og lignende. Både i friluftslivsmeldingen og i RNB går det også fram at det er hensynet til naturen som skal vektlegges, ikke om aktiviteten er kommersiell eller ikke. Det slås videre fast at det fortsatt skal være et strengt motorferdselregime. Når det gjelder tilrettelegging for funksjonshemmede vises det også i RNB til arbeidsgruppen og at den bl.a. vil vurdere funksjonshemmedes tilgjengelighet til verneområdene.

Slik arbeidsgruppen vurderer det, er det flere muligheter for tiltak som relativt enkelt kan gjennomføres for å legge bedre til rette for friluftsliv for funksjonshemmede i verneområdene uten at dette går på bekostning av formålet med vernet eller områdenes opplevelseskvaliteter. I stor grad handler dette om forbedring av allerede eksisterende tilrette-

legging. Arbeidsgruppen mener det er viktig å kartlegge hva man har, og hva som kan gjøres med enkle midler. Generelt kan en trolig få til mye ved å legge vekt på universell utforming i områder som allerede er lett tilgjengelig generelt sett. Når det gjelder motorisert ferdsel mener arbeidsgruppen det er viktig å ivareta muligheten til å oppleve stillhet og ro, men samtidig få til smidige løsninger. Dette kan for eksempel handle om bruk av eksisterende veier som ikke er åpne for allmenn ferdsel og koordinering av trafikk med eiere/drivere av turisthytter som har anledning til å bruke disse veiene.

Arbeidsgruppen ser det som aktuelt at det gjennomføres et pilotprosjekt der en konkret vurderer hvilke muligheter en har for å bedre funksjonshemmedes muligheter til friluftsliv i et eller noen få utvalgte områder. Mest aktuelt er dette i områder der friluftsliv er en del av formålet med vernet og/eller områder som generelt er lett tilgjengelige. Enkelte landskapsvernområder og naturreservater bør også vurderes i denne sammenheng.

Generelt bør tilgjengelighet for funksjonshemmede inngå i de vurderinger som skal gjøres når forvaltningsplaner for de enkelte verneområdene utarbeides/revideres. Det bør prioriteres å utarbeide forvaltningsplaner, særlig i områder med stor verdi for friluftsliv.

Aktuelle tiltak som arbeidsgruppen vil anbefale:

- At det gjennomføres et pilotprosjekt med hensyn til å øke tilgjengeligheten for funksjonshemmede i en utvalgt nasjonalpark eller annet stort verneområde
- At det foretas en gjennomgang av tilretteleggingstiltak i eksisterende nasjonalparker og andre relevante store verneområder der en vurderer mulighetene for en mer universell utforming av tiltak
- At en reviderer veiledningsmateriell (standarder) for informasjonstiltak i verneområder og inkluderer hensyn til funksjonshemmede
- At det innarbeides krav til universell utforming av bygninger og andre tiltak ved bruk av statlige tilskudd til etablering av nye informasjonssentre, utbedring av turisthytter og lignende.

4.8 Hjelpemidler

4.8.1 Motoriserte hjelpemidler

Mange funksjonshemmede, særlig de bevegelseshemmede, er i større eller mindre grad avhengige av motorisert transport for å kunne komme seg ut i naturen. Bruk av hund og hest vil i en del tilfelle kunne erstatte behovet for motorisert transport, men slike tilbud er ikke tilgjengelig overalt og vil neppe kunne dekke alle behov. Bestemmelsene i lov om motorisert ferdsel i utmark og vassdrag med tilhørende forskrifter er derfor viktige for muligheten til å kunne utøve friluftsliv for mange funksjonshemmede. Det er derfor viktig at en aksepterer et skille mellom funksjonshemmede som er avhengig av denne type transport og andre når det gjelder adgangen til motorisert ferdsel i utmark.
Arbeidsgruppen finner det videre viktig å understreke at motorisert ferdsel for funksjonshemmede handler om transport for å komme til ulike steder, ikke kjøring for kjøringens egen skyld. Arbeidsgruppen har særlig diskutert bestemmelsene for motorisert ferdsel på snødekt mark og på barmark.

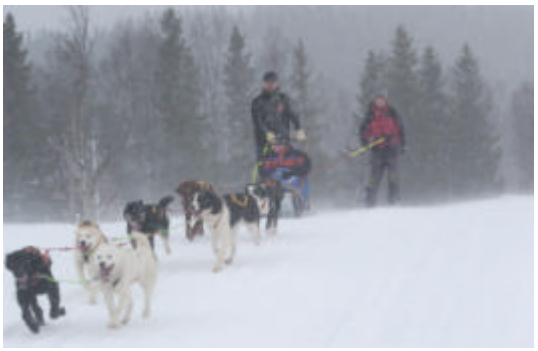

Foto: Devegg Ruud

Tur med hundespann kan være et godt alternativ til motorisert transport for funksjonshemmede som søker villmarksopplevelser

Når det gjelder motorisert ferdsel på snødekt mark gir gjeldende regelverk i hovedsak gode muligheter til motorisert ferdsel for funksjonshemmede. Det er likevel problem knyttet til at en må søke kommunene om dispensasjon. Slik arbeidsgruppen vurderer situasjonen synes noen kommuner å være svært strenge i sin dispensasjonspraksis samtidig som mange kommuner gir omfattende dispensasjoner til langt flere enn dem som er avhengige av slik

transport. I de deler av landet der det finnes et løypenett for rekreasjonskjøring med snøscooter kan det også i noen grad oppleves som et problem at funksjonshemmede blir henvist til kun å bruke disse løypene. Med det blir funksjonshemmede gitt en dårligere mulighet til å oppleve stillhet og ro enn andre friluftslivsutøvere som har mulighet til å velge andre områder enn der det finnes snøscooterløyper. Arbeidsgruppen mener at en bør vurdere å legge adgangen til å gi dispensasjon til motorisert ferdsel til funksjonshemmede til fylkesmannen. En bør også vurdere om det bør være en kobling mellom det å kunne få adgang til motorisert ferdsel i utmark og adgangen til å få parkeringskort for bevegelseshemmede. Arbeidsgruppen vil ikke entydig anbefale en bestemt løsning men mener det bør gjøres en konkret vurdering av hvorvidt det er behov for endringer i gjeldende regelverk eller om en kan komme langt med presiseringer til kommunene i forhold til hvordan eksisterende regelverk skal tolkes.

Når det gjelder kjøring på barmark er det ytret ønske fra jaktinteresserte funksjonshemmede om noe lettere tilgang til bruk av barmarkskjøretøy i forbindelse med jakt. Det er i den sammenheng aktuelt å se også på bestemmelser i viltloven.

Til barmarkskjøring finnes ulike kjøretøyer som er aktuelle å bruke for funksjonshemmede. Blant disse er det variasjon i hvorvidt kjøretøyene kan brukes/er interessante å bruke for andre og grad av slitasje bruken fører med seg. Dersom det er mulig å klassifisere enkelte kjøretøy som på grunnlag av oppbygning, fart osv. bare er interessante å bruke for funksjonshemmede og samtidig gir minimale skadevirkninger på naturen, kan en vurdere om det kan innføres andre regler for bruken av slike kjøretøy enn for bruk av andre motoriserte barmarkskjøretøy. Generelt er opplæring i bruken av kjøretøy viktig. Både av tekniske og miljømessige grunner bør det settes krav til opplæring for bruk av motoriserte kjøretøy i utmark.

Sommerstid er det også en utfordring knyttet til private skogsveier o.l. som er sperret med bom. Disse veiene vil i de fleste tilfelle være lett tilgjengelige for turgåere, syklister osv. men er i mange tilfelle utformet på en slik måte at rullestoler og da særlig elektriske rullestoler ikke kan passere. Åpning av slike bommer/veier for rullestoler vil utvide bevegelseshemmedes muligheter til friluftsliv i betydelig grad. Bilkjøring for funksjonshemmede på slike veier er også et tiltak som bør vurderes. Her finnes det mange muligheter innenfor rammen av dagens regler. Handikapforeningen for aktive handikappede har f.eks. inngått avtale med Løvenskiold om lån av nøkkel til bommer for å kunne kjøre på skogsbilveier i deres område som er stengt for alminnelig biltrafikk.

Generelt vil arbeidsgruppen peke på at funksjonshemmedes organisasjoner må være en sentral aktør i debatten om bruk av snøscooter, barmarkskjøretøy og andre motoriserte hjelpemidler for funksjonshemmede.

Aktuelle tiltak som arbeidsgruppen vil anbefale:

- At en parallelt med evalueringen av motorferdselforsøket gjør en gjennomgang av eksisterende regelverk og forklaringer/rundskriv til dette med sikte på å få en praksis som dekker funksjonshemmedes behov for motorisert transport uten at dette er til skade for naturen eller går på bekostning av muligheten til naturopplevelse/-opplevelse av stillhet og ro.
- At en vurderer å gjøre endringer i viltloven for å bedre funksjonshemmedes adgang til jakt.

4.8.2 Andre hjelpemidler, klær og utstyr

Mange funksjonshemmede er avhengig av personlige hjelpemidler for å kunne delta i ulike aktiviteter. Det kan imidlertid være vanskelig å få tilgang til slike hjelpemidler. Grunnen kan være at det ikke er utviklet spesialtilpassede hjelpemidler for mange aktiviteter og kombinasjoner av funksjonshemming og aktivitet og/eller av økonomiske grunner. Slike hjelpemidler kan være svært dyre og Folketrygden gir ikke støtte til hjelpemidler og proteser til trening, stimulering og aktivisering for personer over 26 år. Denne grensen er nylig hevet fra 18 år. Arbeidsgruppen mener denne grensen bør fjernes helt. Friluftsliv og annen fysisk aktivitet er viktig for helse og livskvalitet for alle, ikke bare for dem som er under 26 år.

Noen aktivitetshjelpemidler kan standardiseres, mens andre krever stor grad av individuell tilpassing. Det er behov for større fleksibilitet med hensyn til funksjonshemmedes mulighet til å prøve ulike typer friluftslivsaktiviteter for å finne den/de typer av aktiviteter som den enkelte ønsker å drive med på sikt. Dette gjelder spesielt barn og unge. Slik arbeidsgruppen ser det bør ansvaret for hjelpemidler til friluftslivsbruk ligge hos hjelpemiddelsentralene og Rikstrygdeverket og hjelpemiddelsentralene bør være de som låner ut friluftslivsutstyr. Det bør etableres en enklere utlånsordning enn det en har i dag, eventuelt i samarbeid med kommunene.

Mange vil også være avhengig av spesialtilpassede klær og spesialtilpasset utstyr som kan være vanskelig/dyrt å få tak i. I andre tilfelle vil imidlertid elementær informasjon om hvilke klær som trengs for å kunne være ute sommer og vinter være tilstrekkelig.

Aktuelle tiltak som arbeidsgruppen vil anbefale:

- At aldersgrensen på 26 år for fritids- og aktivitetshjelpemidler og proteser fra Folketrygden fjernes
- At det etableres enkle utlånsordninger i regi av hjelpemiddelssentralene og kommunene for korttidsutlån av aktivitets/friluftslivsutstyr og at det gis informasjon til brukerne om tilbudet.
- At det i regi av friluftslivsorganisasjonene og funksjonshemmedes organisasjoner utarbeides veilednings/-idèhefter om klær og personlig utstyr

4.9 Ledsager/assistent

Noen funksjonshemmede er avhengige av assistanse for å komme seg ut i naturen. Noen kommuner har fritidsassistentordning, men denne ordningen kunne med fordel være langt mer utbredt. Det er viktig at ledsagerordningen aksepteres der det er aktuelt innenfor friluftslivsområder og/eller aktiviteter, dvs at ledsagere får gratis adgang.

Aktuelle tiltak som arbeidsgruppen vil anbefale:

- At en videreutvikler og utbrer ordningen med fritidsassistent som finnes i noen kommuner.
- At en sørger for at ledsagerordningen aksepteres der det er aktuelt innenfor friluftslivsområder og/eller aktiviteter, dvs at ledsagere får gratis adgang.
- At det utvikles og arrangeres kurs i ledsaging i friluftsliv i samarbeid mellom friluftslivsorganisasjonene, idrettsorganisasjonene og de funksjonshemmedes organisasjoner

4.10 Transport

Funksjonshemmede kan oppleve problemer i forhold til å komme seg ut i naturen og å delta i aktiviteter fordi de ikke kjører bil selv. Noen har tilbud om TT-reiser, som er en fylkeskommunalt administrert transportordning for funksjonshemmede. Slik transport gis i form av transport med taxi eller spesialbil, men i de fleste fylker er antallet reiser svært begrenset. Dette er for mange en hindring.

Aktuelle tiltak som arbeidsgruppen vil anbefale:

- At tilbudet om TT-reiser til transport for funksjonshemmede bedres
- At det etableres samarbeid mellom kommunene og frivillige organisasjoner som kan gi et tilbud om transport.

4.11 Samarbeid og brukermedvirkning

Samarbeid mellom ulike aktører er viktig i arbeidet med å bedre funksjonshemmedes muligheter til friluftsliv. Prinsippet om brukermedvirkning må ivaretas og brukemedvirkning må følge alle prosesser og herunder både planlegging, tilrettelegging, organisering av aktiviteter og utarbeidelse av informasjon.

I arbeidet med å ivareta og sikre attraktive arealer for friluftsliv er det sentralt at det etableres et samarbeid mellom friluftsråd, kommuner og fylkeskommuner og kommunale råd for funksjonshemmede og funksjonshemmedes organisasjoner. Mulighetene til friluftsliv for alle må tas på alvor i fylkeskommunal og kommunal planlegging. Til hjelp for å gjennomføre dette i praksis er det utviklet modeller for brukermedvirkning gjennom Miljøverndepartementets prosjekt *Planlegging for alle*. Det er også utviklet et opplæringsprogram i forbindelse med dette prosjektet.

Som tilbydere av friluftslivsaktiviteter er friluftslivsorganisasjonene sentrale, men i et folkehelseperspektiv vil også kommunehelsetjenesten være en sentral aktør i forhold til å sørge for aktivitet på et minimumsnivå for å sikre en akseptabel helsetilstand for den enkelte. Idrettsorganisasjonene kan også gi viktige bidrag. Sist, men ikke minst er aktivitet i regi av skoler, SFO og barnehager viktig.

Samarbeid mellom ulike aktører er sentralt for å utvikle et totalt sett best mulig tilbud. I tillegg til samarbeid om konkrete tiltak kan det å rekruttere funksjonshemmede til styreverv og andre verv i de ulike friluftslivsorganisasjonene bidra til å utvikle et bedre tilbud. Det å rekruttere personer med friluftslivserfaring til verv i funksjonshemmedes organisasjoner vil kunne ha tilsvarende effekt.

Arbeidsgruppen ser på samarbeidet i arbeidsgruppen om det foreliggende oppdraget som en viktig start på et bedre samarbeid mellom etater og organisasjoner med ansvar og interesser for funksjonshemmede og friluftsliv. Gruppen ser det som viktig at det samarbeidet som er etablert kan videreføres og kobles opp mot oppfølging av tilrådingene i foreliggende utredningen. Arbeidsgruppen kan da bidra til å videreføre og dra i gang samarbeid mellom aktuelle organisasjoner og etater både nasjonalt, regionalt og lokalt. I dette arbeidet er det viktig å bygge på samarbeidsstrukturer som en allerede har og utvide/justere disse. Arbeidet må gjøres så enkelt og målrettet som mulig.

Arbeidsgruppen mener det bør være en sentral samarbeidsgruppe, men ser det samtidig som viktig å satse lokalt og regionalt. Konkret aktivitet må skje lokalt. Blant annet kan dette skje ved at integreringskonsulentene i Norges Funksjonshemmedes Idrettsforbund (NFI) i samarbeid med friluftslivsorganisasjonene og funksjonshemmedes organisasjoner videreutvikler og forsterker sitt arbeid med å kombinere idrett og friluftslivsaktivitet. Alternativt bør en vurdere å sette av ressurser til en tilsvarende ordning i regi av friluftslivsorganisasjonene.

Lokalt er det en utfordring at mange kommuner ikke har et råd for funksjonshemmede og heller ikke lokale organisasjoner. Disse kommunene vil ofte være små kommuner som kanskje heller ikke har etablerte friluftslivsorganisasjoner eller ansatt miljøvernleder og m.a.o. ikke, eller bare i liten grad, har personer som ivaretar friluftslivsinteressene generelt eller funksjonshemmedes friluftslivsinteresser. I St.meld. nr. 40 (2002-2003) "Nedbygging av funksjonshemmende barrierer" konkluderer en med at kommunene står fritt i å vurdere hvordan de vil organisere arbeidet sitt, men at de skal ha en form for brukermedvirkning.

Aktuelle tiltak som arbeidsgruppen vil anbefale:

- At arbeidsgruppens arbeid videreføres i et permanent rådgivende utvalg som møtes 2-4 ganger per år. Møtepunktene kan være knyttet opp til oppfølging av gruppens anbefalinger.
- At det utarbeides en matrise for samarbeid som viser hvilke etater og organisasjoner på nasjonalt/regionalt/-lokalt nivå en har å spille på
- At en etablerer og videreutvikler samarbeidsnettverk regionalt og lokalt og herunder videreutvikler integreringskonsulentenes arbeid med å kombinere idrett og friluftsliv
- At råd for funksjonshemmede i fylker og kommuner setter friluftsliv for funksjonshemmede på dagsorden
- At en både i friluftslivsorganisasjonene og funksjonshemmedes organisasjoner bidrar til at friluftsliv for funksjonshemmede blir satt på dagsorden gjennom gjensidig representasjon i styre/arbeidsutvalg og lignende.

4.12 Økonomi

Generelt er det arbeidsgruppens inntrykk at arbeid med å sikre friluftslivet enten det gjelder å ivareta allemannsretten, sikre attraktive arealer eller bidra til aktivitet, i liten grad prioriteres med økonomiske midler. Denne mangelen på økonomisk prioritering rammer også friluftsliv for funksjonshemmede. Samtidig med at friluftsliv som sådan nedprioriteres strammes det stadig inn i kommunene, f.eks. på tiltak for psykisk utviklingshemmede. Det sier seg selv at summen av to nedprioriterte områder gir et stort potensial for forbedring.

Arbeidsgruppen ser det som positivt at det ble satt av ressurser til det arbeidet som nå har resultert i den foreliggende utredningen. Nytte-

verdien av denne ressursinnsatsen er imidlertid sterkt avhengig av at det blir satt av midler til å følge opp utredningens anbefalinger og konklusjoner.

Dette kan skje bl.a. gjennom justeringer i rammene og økning av bevilgningene til flere ulike tilskuddsordninger. Dette gjelder blant annet spillemidler, miljømyndighetenes tilskudd til naturforvaltningstiltak, tilskudd knyttet til overskudd fra TV-spillet EXTRA, fylkesmannens tilskudd til velferds og ferietiltak for funksjonshemmede m.fl. Det bør generelt legges bedre til rette for at disse ordningene i større grad enn i dag kan nyttes til friluftslivstiltak generelt og til friluftslivstiltak for funksjonshemmede og både til fysisk tilrettelegging, informasjon, aktivitet m.m. I alle tilfelle må rammene for tilskuddsordningene så langt det er behov endres slik at integrering av og tilgjengelighet for funksjonshemmede blir en selvsagt del av vurderingene som skal gjøres ved fordeling av midler.

Fram til 2001 var det på MDs budsjett en tilskuddsordning til lokale friluftslivstiltak. Denne ordningen medførte en betydelig innsats i kommunene for å legge til rette for friluftsliv som etter at tilskuddsordningen fra 1999 gradvis ble redusert, mer eller mindre har opphørt. For muligheten til å legge til rette for friluftsliv lokalt har det m.a.o. vært klart negativt at denne tilskuddsposten forsvant. Arbeidsgruppen mener derfor en bør vurdere å gjeninnføre en slik ordning. Tilsvarende gjelder for fylkesmannens tilskudd til velferds og ferietiltak for funksjonshemmede. Heller enn å avvikle ordningen slik det er foreslått i St.meld. nr. 40 (2002-2003) "Nedbygging av funksjonshemmende barrierer", bør en vurdere å justere ordningen og stimulere til at den brukes til friluftslivstiltak for funksjonshemmede.

Når det gjelder spillemidler er det gruppens oppfatning at det er behov for økte bevilgninger til friluftsliv, særlig til aktivitetstiltak. En bør også vurdere kriteriene for tildeling og i den sammenheng vurdere mulighetene for enklere søknadsprosedyrer for mindre kostnadskrevende tiltak.

Det bør legges bedre til rette for at overskuddet fra TV-spillet EXTRA som forvaltes av stiftelsen Helse og Rehabilitering kan nyttes til friluftslivstiltak i regi av friluftslivs organisasjoner og funksjonshemmedes organisasjoner.

I tillegg til de utfordringene som kan løses gjennom justeringer og økning i tilskuddsordninger, er det og behov for at det settes av ressurser til oppfølging av det samarbeidet som er etablert gjennom arbeidsgruppen og til utvikling av ytterligere samarbeid samt til de utrednings- og utviklingsoppgaver m.v. som foreslås i utredningen. Det er behov for innsats og ressurser fra flere ulike departement.

Avgift for deltakelse i ulike foreninger, for deltakelse i aktiviteter og for jakt- og fiskekort er også et område der en bør vurdere endringer. I dag betaler funksjonshemmede lik avgift, for et fiskekort, for deltagelse i en forening osv. som alle andre. I praksis drar de kanskje nytte bare av en liten del av tilbudet, for eksempel bare èn fiskeplass langs en gitt elvestrekning der det for andre er mulig å fiske på hele strekningen.

<u>Aktuelle tiltak som arbeidsgruppen vil anbefale</u>:

- At det gjøres en gjennomgang av aktuelle tilskuddsordninger med sikte på å øke tilskuddene til friluftsliv generelt og til friluftsliv for funksjonshemmede spesielt
- At det gjøres en gjennomgang av aktuelle tilskuddsordninger for innarbeiding av krav om vurdering av tilgjengelighet for og integrering av funksjonshemmede i tiltak som får støtte
- At det gjøres en gjennomgang av reglene for tildeling av spillemidler med sikte på enklere søknadsprosedyrer og mindre bastante krav, for eksempel til avtale med grunneier for mindre kostnadskrevende anlegg.
- At en gjeninnfører en tilskuddsordning for tilskudd til lokale friluftslivstiltak
- At ulike foreninger, grunneierlag osv. går gjennom sine avgifter med sikte på å skape bedre samsvar mellom betaling og tilgjengelig tilbud.

5. KONKLUSJON OG PRIORITERTE ANBEFALINGER

Det er behov for en økt satsing på friluftsliv som må gjenspeiles i økte bevilgninger til ulike friluftslivstiltak og herunder til friluftsliv for funksjonshemmede. I dette arbeidet mener arbeidsgruppen det er avgjørende at en tenker helhetlig og langsiktig. Det innebærer en økt satsing som må ha hovedfokus rettet mot barn og unge og herunder barnefamilier, skole, SFO og barnehage.

Det å påvirke holdninger og skape motivasjon for å utøve friluftsliv, er slik arbeidsgruppen ser det, de viktigste utfordringene i arbeidet med å bidra til økt friluftslivsaktivitet. Befolkningen generelt blir stadig mindre aktiv. Stimulering og påvirkning av holdninger blir derfor stadig viktigere. Å motivere til aktivitet kan være ekstra viktig overfor funksjonshemmede på grunn av de hindringer funksjonshemmede står overfor på dette området. Det må rettes fokus mot hvordan man kan finne stimuleringstiltak som bidrar til å endre disse holdningene, og skape like muligheter for deltakelse.

Arbeidsgruppen mener MD bør ta initiativ til en holdningskampanje for å stimulere til økt friluftslivsaktivitet i befolkningen som helhet og blant funksjonshemmede spesielt. En slik holdningskampanje bør vurderes gjennomført som ett av tiltakene i Friluftslivets år i 2005 og kan med fordel også rette fokus mot andre grupper i befolkningen som er lite aktive. Flere av de øvrige tiltakene i utredningen kan også vurderes gjennomført i tilknytning til Friluftslivets år.

Samarbeidet som er etablert som følge av dette oppdraget må videreføres og videreutvikles til et samarbeidsnettverk også på regionalt og lokalt nivå. De ansvarlige for oppfølging av de foreslåtte tiltakene i denne utredningen vil være aktører i ulike sektorer og på ulike nivå. En videreføring av arbeidsgruppen på nasjonalt nivå kan derfor naturlig ha en rolle som pådriver for gjennomføring av de ulike tiltakene og for at det skapes rammevilkår, økonomi, regelverk m.v., som gjør det mulig å gjennomføre tiltakene. I første omgang ser imidlertid arbeidsgruppen det som opplagt at MD må ta de nødvendige initiativ for å følge opp utredningens anbefalinger og konklusjon.

Det er samlet sett foreslått en rekke tiltak i utredningen. Noen av tiltakene er svært omfattende og krever innsats fra en rekke aktører, mens andre er enklere tiltak som kan gjennomføres i regi av en eller noen få aktører. I første omgang vil det kunne skje betydelige forbedringer bare ved at friluftsliv for funksjonshemmede settes på dagsorden i alle organisasjoner, etater, departement m.v. der det er relevant. Arbeidet med denne utredningen har avdekket at mye er mulig ved enkle tiltak og gjennom å skape motivasjon og tro på at det er mulig.

Av tiltakene som er foreslått vil arbeidsgruppen trekke fram følgende tiltak som en anser for særlig viktige å prioritere:

- At MD iverksetter en holdningskampanje der en bl.a. skaper oppmerksomhet om gode eksempler som viser funksjonshemmedes muligheter til å utøve friluftsliv
- At arbeidsgruppens arbeid videreføres i et permanent rådgivende utvalg som møtes 2-4 ganger per år. Møtepunktene kan være knyttet opp til oppfølging av gruppens anbefalinger
- At aldersgrensen på 26 år for fritids- og aktivitetshjelpemidler og proteser fra Folketrygden fjernes
- At det gjøres en gjennomgang av aktuelle tilskuddsordninger med sikte på å øke tilskuddene til friluftsliv generelt og til friluftsliv for funksjonshemmede spesielt
- At friluftslivsorganisasjonene og funksjonshemmedes organisasjoner arrangerer samlinger, kurs o.l. i friluftsliv for foreldre, lærere, barnehagepersonell, idrettsledere, kommuneansatte, fritidskontakter og andre som gjennom sitt arbeid eller sin hverdag forøvrig har ansvar for funksjonshemmede barn og unge.
- At universell utforming legges til grunn i planlegging på alle nivåer, herunder at det stilles krav til at en vurderer tilgjenglighet for funksjonshemmede i kommunenes handlingsplaner for idrett og friluftsliv.

- At kommunene gjør en gjennomgang av eksisterende friluftslivsmuligheter og tilrettelegging i og ved byer og tettsteder med sikte på å avdekke forbedringspotensial for å gjøre områdene tilgjengelig for funksjonshemmede.
- At en forbedrer/utarbeider nasjonale symboler beregnet på kart, skilt og annen merking med informasjon om tilgjengelighet for ulike typer av funksjonshemminger samt utarbeider retningslinjer/kriterier for bruk av symbolene
- At en reviderer og forbedrer eksisterende informasjons-, veilednings- og opplæringsmateriell som håndbøker, informasjonstavler, aktivitetshefter, tilgjengelighetsguider m.m. og supplerer trykt materiell med tilsvarende på internett, video, CD m.m.
- At en parallelt med evalueringen av motorferdselforsøket gjør en gjennomgang av eksisterende regelverk og forklaringer/rundskriv til dette med sikte på å få en praksis som dekker funksjonshemmedes behov for motorisert transport uten at dette er til skade for naturen eller går på bekostning av muligheten til naturopplevelse/opplevelse av stillhet og ro.
- At det gjennomføres et pilotprosjekt med hensyn til å øke tilgjengeligheten for funksjonshemmede i en utvalgt nasjonalpark eller annet stort verneområde
- At det gjennomføres et pilotprosjekt for gjennomgang og forbedring av tilgjengelighet for funksjonshemmede i noen utvalgte offentlig sikrede friluftslivsområder.

VEDLEGG

Friluftsliv for funksjonshemmede.
Oversikt over gjennomførte tiltak, eksisterende materiell m.m.

Vedlegget gir en oversikt over ulike former for aktivitetstiltak, informasjon, tilrettelegging, rapporter m.m. som allerede finnes og som har betydning for funksjonshemmedes muligheter til å utøve friluftsliv. Oversikten representerer den informasjon som var mulig å få tak i med den begrensede tid og de ressurser som var til rådighet i arbeidsgruppen og hos de øvrige informantene. Oversikten er derfor svært ufullstendig og varierer betydelig i detaljeringsnivå, særlig med hensyn til informasjon om mindre fysiske tilretteleggingstiltak. Den er laget for å gi et grovt inntrykk av hva som er gjort og hva som finnes. Oversikten er utarbeidet som grunnlagsmateriale for arbeidsgruppens vurdering av hvilke utfordringer en har og hvilke tiltak det er behov for.

Oversikten er utarbeidet på bakgrunn av informasjon innhentet av arbeidsgruppens medlemmer for tiltak i egne organisasjoner og på informasjon innhentet fra Sosial- og helsedirektoratet/Deltasenteret, Statskog, fjellstyrene og fylkesmennene. Arbeidsgruppen har også mottatt informasjon fra noen enkeltpersoner.

INNHOLD **SIDE**

1. Brosjyrer, kart, håndbøker og annet materiell 2
1.1 Generelle veiledere o.l. 2
1.2 Opplysninger om områder og aktiviteter 3

2. Fysisk tilrettelegging 4
2.1 Større kurs/konferanse og aktivitetsanlegg 4
2.2 Mindre anlegg, geografisk oversikt 5
2.3 Tilrettelegging i sikrede friluftslivsområder 17
2.4 Tilrettelegging i nasjonalparker/andre verneområder 17
2.5. Generell informasjon om og erfaringer med tilrettelegging 17
2.5.1 Informasjon 17
2.5.2 Erfaringer 17

3. Aktiviteter 19
3.1 Generell omtale av aktiviteter i regi av de ulike friluftslivsorganisasjonene 19
3.2 Aktiviteter i regi av funksjonshemmedes organisasjoner 19
3.3 Oversikt over ulike aktiviteter i fylker og kommuner 19

4. Kurs og utdanning 22
4.1 Kompetansegivende studier 22
4.2 Kurs o.l. 22
4.2.1 Landsdekkende kurs 22
4.2.2 Kurs i fylkene 22

5. Tilskuddsordninger 23

6. Rapporter, planer o.l. 24

7. Annet 25

1. Brosjyrer, kart, håndbøker og annet materiell

1.1. Generelle veiledere o.l.

I oversikten nedenfor er tatt med materiell som omhandler uteområder og friluftslivsområder. I tillegg finnes en del generelle veiledere, informasjonhefter m.m. om universell utforming.

Tilgjengelighetsmal utarbeidet av Deltasenteret
Tilgjengelighetsmalen er et verktøy for å kartlegge tilgjengelighet i uteområder, bygninger og offentlig transport for personer som har problemer i forhold til syns-, hørsels-, bevegelses- eller miljøhemninger.

Veileder for planlegging og tilrettelegging. Utarbeidet av Norges Handikapforbund.
Tilgjengelige uteområder. Kommunal planlegging for fysisk utforming.
Veileder med hovedfokus på tilrettelegging i uteområder og overordnet planlegging. Veilederen er et resultat av Norges Handikapforbunds prosjekt "Tilgjengelighet for funksjonshemmede i uteområder". Målet med prosjektet var å beskrive befolkningens ulike behov knyttet til utforming av uteområder, vise hvordan disse behovene best kan ivaretas i dagens planprosesser, og presentere forslag til fysisk løsninger. Veilederen omhandler aktuelle planer og har forslag til planbestemmelser. Den har også informasjon om detaljutforming av uteområder og herunder friluftsområder. Stoffet er rettet inn mot arbeid i en kommune, siden kommunene har et hovedansvar for arealforvaltning og for planlegging, utforming og vedlikehold av uteområder. Veilederen er utarbeidet for politikere, kommunale saksbehandlere og medlemmer i interesseorganisasjoner som ønsker å arbeide for bedre tilgjengelighet i sin kommune.
Utgitt år: 1998

Veiledningshefte om tilrettelegging i friluftsområder. Utgitt av Nordland fylkeskommune.

"Tilrettelegging for funksjonshemmede i friluftsområder. Ideer og veiledning." Diverse praktiske detaljer knyttet til fysisk tilrettelegging for rullestolbrukere. Turveier, bord, benker, brygger m.m. Trykt i 500 eksemplarer. Veilederen er utarbeidet av Nordland fylkeskommune, v/Fylkesrådet for funksjonshemmede for kommuner, reiselivsnæringen og andre interesserte
Det har vært stor etterspørsel etter veilederen, dels fra hele landet og spesielt i etterkant av omtale i informasjonsblad fra Statens råd for funksjonshemmede. Statens vegvesen har brukt den i forbindelse med tilrettelegging langs kystriksveien og har gitt positiv tilbakemelding. Opplaget er utgått og en vurderer nytt opplag i 2003.
Utgitt år: 1995

Idè- og veiledningshefte for barnehager, utarbeidet av Deltasenteret:
"Lekeplassen for alle. Om hvordan tilrettelegge barnehagens uteområde også for barn med funksjonshemning"
Utarbeidet 1999. Opplaget er utgått.

Praktisk eksempel på tilrettelegging i barnehage. Utgitt av Deltasenteret.
Utelekeplass. Eksempel fra Eskeland barnehage
Basert på prinsippene om universell utforming oppgraderte Ekseland barnehage sitt uteområde. Gjennom tekst, illustrasjoner, fotografier og et TV-innslag får vi ta del i prosessen fra plan til nytt lekeområde.

Informasjonshefte om hjelpemidler for sykling. Utarbeidet av Syklistenes landsforening.

Heftet har bl.a informasjon om sykkeltilhenger og påhengssykkel for barn. Den siste egnet for eksempel for blinde, svaksynte og barn med dårlig balanse. Beregnet for brukere opp til 15 år. Brosjyren ble utarbeidet for fysisk funksjonshemmede som ved bruk av hjelpemidler kan bruke sykkel. Heftet var populært, og mesteparten av opplaget forsvant første året. Har ikke undersøkt om salget av hjelpemidler tok seg opp.
Utgitt år: 1993, 5000 eks. Utgått nå, ingen planer om nytt opplag.

Informasjonsmateriell om presisjonsorientering. Utarbeidet av: Norges orienteringsforbund

Blant annet brosjyre og arrangørveileder. Generelt opplæringshefte utgitt i samarbeid med Beitostølen Helsesportlag, omfatter vanlig o-opplæring med tilpasning for funksjonshemmede. Utarbeidet for deltakere og arrangører i presisjonsorientering

1.2 Opplysninger om områder og aktiviteter

Håndbok med oversikt over områder og anlegg i hele landet.
TilgjengelighetsGUIDEN. Reisehåndbok med oversikt over hotell, camping, vegkroer, severdigheter, rasteplasser og friluftsområder m.m. Kart og symboler forteller hvor områdene/anleggene er og i hvilken grad de er egnet for rullestolbrukere. Guiden er utarbeidet av Norges Handikapforbund for bevegelseshemmede
Utgitt år: 1995

Hefte om fiskeplasser i Akershus.

Oversikt over adkomstmuligheter, tilgjengelighet og andre opplysninger om fiskeplasser for kommunene i fylket. Utarbeidet av Akershus Jeger- og Fiskeforening.

Brosjyre om friluftsområder i Telemark.
Brosjyre om friluftsliv for bevegelseshemmede. Oversikt, med kart og bilder over offentlige friluftsområder, fiskeplasser og turveger som er spesielt opparbeidet og tilrettelagt for bevegelseshemmede. Utarbeidet av Fylkesmannen i Telemark
Utgitt år: 1999

Brosjyre om friluftsområder i Vestfold.

Oversikt med kart og beskrivelse for friluftsområder i Vestfold med informasjon om tilgjengelighet for orienterings- og bevegelseshemmede. Utarbeidet av Vestfold fylkeskommune.
Utgitt år: 1993

Brosjyre om friluftsområder i Sandefjord.

Oversikt, med bilder og beskrivelse over friluftsområder i Sandefjord kommune med opplysninger om i hvilken grad områdene er tilgjengelig for funksjonshemmede. Utarbeidet av Sandefjord kommune.
Utgitt år: 2000

Guide til friluftsområder og verneområder i Vest-Agder.

Informasjon om hvilke friluftsområder og verneområder som er sikret i regionen, om tilgangen til disse og om hvilke forbedringer som er nødvendig. Utarbeidet av Midt Agder friluftsråd, Vest-Agder fylkeskommune og Fylkesmannens miljøvernavdeling.
Utgitt år: planlegges ferdig i 2003.

Brosjyre om friluftsområder i Rogaland og Sunnhordland.

”Kom deg ut” Brosjyre over friluftsområder i Rogaland og Sunnhordland med informasjon om tilgjengelighet for funksjonshemmede. Brosjyren er utarbeidet av friluftsrådene i Rogaland og Sunnhordland med støtte fra fylkeskommunene og fylkemennene i fylkene

Brosjyre om friluftsområder i Sør-Trøndelag.

”Friluftsliv for alle – friluftsområder i Sør-Trøndelag tilrettelagt for funksjonshemmede”. Brosjyre utarbeidet av Sør-Trøndelag fylkeskommune i samarbeid med kommunene i Trondheimsregionens Friluftsråd. Utarbeidet for funksjonshemmede, småbarnsfamilier, eldre og andre som av ulike årsaker ønsker friluftsopplevelser i tilrettelagte omgivelser. Brosjyren er blitt godt mottatt og har gitt økt fokus på områder tilrettelagt for funksjonshemmede. Burde ha vært oppdatert.
Utgitt år: 1997

Turplanleggingskart for Trondheimsregionen.

Friluftsliv i Trondheimsregionen – områder tilrettelagt for funksjonshemmede er avmerket
Utarbeidet av Trondheimsregionens Friluftsråd, men også andre friluftsråd har slike kart.
Utarbeidet for rullestolbrukere

Kart over områder som egner seg for presisjonsorientering og oversikt over arrangement.

Det er i alt mange kart utarbeidet av medlemsklubber i Norges orienteringsforbund over områder der det er mulig å ta seg fram med rullestol, men det er ingen landsdekkende oversikt over slike kart. Oversikt over konkurranser i presisjonsorientering utarbeides imidlertid årlig for aktuelle deltakere i presisjonsorientering. Det konkurreres ikke på tid.
Utgitt år: løpende

2. Fysisk tilrettelegging

2.1 Større kurs/konferanse og aktivitetsanlegg

Haraldvangen kurssenter i Hurdal kommune i Akershus.

Kurs- og opplevelsessenter for blinde og svaksynte

Beitostølen helsesportsenter, i Oppland.
Beitostølen helsesportsenter er en frittstående helseinstitusjon som har rehabilitering av barn, unge og voksne med fysiske funksjonshemminger som arbeidsområde og fagfelt. Gjennom bruk av tilpasset og tilrettelagt fysisk aktivitet, fulgt opp med veiledning og støtte rettet mot den enkelte, prøver en å hjelpe ca 700 brukere hvert år til å komme ut av fysisk, sosial og kulturell inaktivitet. Friluftsliv og herunder skiløping, fotturer, ride- og botaniseringsturer m.m. var opprinnelsen til et helsesportsenter der friluftsliv er en viktig del av de tilbud som gis. Tilbudene innenfor friluftsliv inkluderer alt fra emnekurs med hovedvekt på friluftsliv til opplegg hvor friluftsliv går inn mer som en supplerende men likevel viktig del.

Merket Ferie og kurssenter, Nord-Aurdal kommune i Oppland
Merket Ferie og kurssenter eies og drives av Norges Røde Kors. Ligger ved elva Tisleia i Valdres. Tilbyr preparerte skiløyper, alpinbakke med skitrekk tilpasset pulk, kanefart, fiske, natursti m.m. Det arrangeres egne prosjektuker for psykisk funksjonshemmede.

Noggarn aktivitetssenter, Åsnes kommune i Hedmark
Aktivitetssenter med overnattingstilbud og aktiviteter tilrettelagt for funksjonshemmede. Tilbyr bl.a. turer med hest og vogn, ridning, hundekjøring, båtaktiviteter, padling, fiske og skiaktiviteter.

Barnas Turlags eget hus, Gaudland i Sokndal kommune, i Rogaland.

Huset vil bli tilrettelagt for rullestolbrukere, både når det gjelder overnatting og aktiviteter. Huset tilrettelegges av Stavanger turistforening for barn og rullestolbrukere.

Haukvatnet idretts- og friluftsanlegg, Trondheim kommune i Sør-Trøndelag.
Rullestoløype, 2,3 km med fiskeplasser, badebrygge, toalett, rasteplasser og serveringssted
Området er tilrettelagt av Trondheim kommune m.fl. Området brukes mye og har noen konflikter med andre brukergrupper for eksempel fotgjengere i skiløypa og rulleskiløpere.

Valnesfjord helsesportsenter, Fauske kommune i Nordland.
Valnesfjord Helsesportsenter er en spesialinstitusjon innen fysikalsk medisin og rehabilitering med tilpasset fysisk aktivitet som hovedvirkemiddel. Senteret gir tilbud til barn fra 7 år, ungdom og voksne. Senteret legger spesiell vekt på å nå barn med behov for habilitering/rehabilitering. Senteret har et variert aktivitetstilbud.

2.2 Mindre anlegg, geografisk oversikt

Ljørdalen rasteplasser, Trysil kommune i Hedmark.

To rasteplasser med HWC. Tilrettelagt av Statskog.

Sørsjøen og N.Holtjønna aktivitetsområder, Engerdal kommune i Hedmark.

Aktivitetsområder for funksjonshemmede v/Fjellheim leirskule. Fiskebrygge, gapahuk m.v.

Hyttelva sti/fiske i Drevsjø, Engerdal kommune i Hedmark
Sti m/fiskemulighet. Tilrettelagt av Statskog, fjellstyret m.fl.

Gammelsetervangen campingvognparkering, Folldal kommune i Hedmark.

Campingvognparkering m/HWC. Tilrettelagt av Statskog og fjellstyret.

Fiskeplass ved Jarenvann. Gran kommune i Oppland.

Fiskeplass. Tilrettelagt av Gran kommune.

Vassbråa fiskeplass. Gran kommune i Oppland.

Fiskeplass. Tilrettelagt av Gran vdg. skole, Gran JFF.

Beitingstjern fiskeplass. Gran kommune i Oppland.

Fiskeplass. Tilrettelagt av Brandbu JFF.

Lygna fiskeplass. Gran kommune i Oppland.

Fiskeplass. Tilrettelagt av Tingelstad JFF.

Haugvørpe båtbrygge, Vestre Slidre kommune i Oppland.

Båtbrygge, HWC. Tilrettelagt av Statskog og fjellstyret.

Rennsenn badeplass, Vestre Slidre kommune i Oppland.

Badeplass, m/HWC. Tilrettelagt av Statskog og fjellstyret.

Vangsmjøsa fiskeplass. Vang kommune i Oppland.
Fiskeplass. Tilrettelagt av Vangsmjøsa grunneierlag.

Folongtjern fiskedam m.m., Nordre Land kommune i Oppland.
Fiskedam, brygger, sti og rasteplass med HWC. Jakt og fiskebu. Tilrettelagt av Statskog og fjellstyret. Ligger i Torpa statsallmenning.

Skrankefossfløyta fiskeplass. Søndre Land kommune i Oppland.
Fiskeplass. Tilrettelagt av S.Land JFF

Valdrestjern fiskedam m.m. i Gausdal kommune i Oppland.
Fiskedam, brygger, sti og rasteplass med HWC. Tilrettelagt av Statskog og fjellstyret.

Rasteplasser (4-5 stk.) i Gausdal kommune i Oppland.
Rasteplasser m/HWC. Tilrettelagt av Statskog, fjellstyret og allmenningsstyret.

Verskeitoppen, hytte og rullestolsti, Gausdal kommune i Oppland.
Hytte og rullestolsti. Tilrettelagt av Gausdal Røde kors.

Reinsvatnet fiskebrygge, Lillehammer kommune i Oppland.
Fiskebrygge v/elv og rasteplass ved Reinsvatnet i Fåberg allmenning. Tilrettelagt av Statskog og fjellstyret.

Åltjern fiskeplass, Lillehammer kommune i Oppland
Fiskeplass. Tilrettelagt av Fåberg Vestside JFF.

Mesnasaga fiskeplass, Lillehammer kommune i Oppland
Fiskeplass. Tilrettelagt av Fåberg Østside JFF.

Raste- og fiskeplass ved Våsjøen, Øyer kommune i Oppland.
Raste- og fiskeplass hvor det er fordel med ledsager. Tilrettelagt av Statskog og fjellstyret.

Fiskebrygge og rasteplass i Nord-Fron kommune i Oppland
Fiskebrygge og rasteplass i Fron statsallmenning. Tilrettelagt av Statskog og fjellstyret.

Slangen fiskeplass, Nord-Fron kommune i Oppland
Fiskeplass. Tilrettelagt av Espedalen Bygdeallmenning.

Fiskeplass ved Lågen. Sel kommune i Oppland.
Fiskeplass. Tilrettelagt av Lågen fiskeelv sone 5.

Grov fiskeplass i Vågå kommune i Oppland.
Fisketjern, bord, benker. Tilrettelagt av Statskog og fjellstyret.

Heimsand fiskedam i Vågå kommune i Oppland.

Fiskedam ”put and take”. Tilrettelagt av Statskog og fjellstyret.

Vålåsjøen fiskebrygge og sti, Dovre kommune i Oppland.

Fiskebrygge m/sti. Tilrettelagt av fjellstyret, støttet av Statskog.

Sandbekkmøllen i Rakkestad kommune i Østfold
Tilrettelagt kulturminneområde, med handikaptoalett.

Alby i Moss kommune i Østfold
Området er ikke spesielt tilrettelagt for funksjonshemmede, men fungerer likevel utmerket som friluftslivsområde for funksjonshemmede. Området har turveier i kulturlandskap og strandsone, badestrand, naturhus, hage, kunstgalleri og kafé. Kåret til årets friluftslivsområde i Østfold i 2001.

Gansvika friluftsområde, Fet kommune i Akershus.

Friluftsområde med baderampe, fiskebrygge og HWC. Området byr på allsidige friluftslivsmuligheter for mange brukergrupper. Området grenser opp mot Nordre Øyeren Naturreservat. Kåret til årets friluftslivsområde i Akershus i 2001.

Kadettangen friluftsområde, Bærum kommune i Akershus.

Bade- og friluftsområde i kort avstand fra Sandvika sentrum. Badeplass med baderampe, sandvolleyballbane, kiosk og HWC. Området har forbindelse til Kalvøya og er knyttet til den nyåpnede kyststien som går videre østover i Bærum. Området var blant forslagene til kåringen av årets friluftslivsområde i 2001.

Frognerparken i Oslo.

Området er en flerbrukspark der Vigelands skulpturer står sentralt, men der turgåing, trening, bading, avkobling, kulturarrangementer m.v. trekker mange brukere. Alle deler av Frognerparken er tilgjengelig for funksjonshemmede. Nytt informasjonssenter med HWC. Frognerparken er en viktig og mye benyttet grønn lunge i byen. Området var blant forslagene til kåringen av årets friluftslivsområde i 2001.

Gilhusodden friområde, Lier kommune i Buskerud.

Fiskebrygge med hellelagt sti ut til brygga slik at den kan brukes av rullestolbrukere.

Damtjern badeplass, Lier kommune i Buskerud
Badeplass med baderampe for bevegelseshemmede.

Diverse tiltak, Nedre Eiker kommune i Buskerud
Tilrettelegging grusing av veier, lysløyper, adkomster til friluftsområder som badeplass, bål/grillplass, tur/fiskesti. Tilrettelagt i samarbeid med funksjonshemmedes forening.

Hytte ved Steindamtjern, Nedre Eiker kommune i Buskerud
Hytte som eies av funksjonshemmedes forening. Tilrettelagt/asfaltert sti langs vannet.

Øksne brygge m.m., Kongsberg kommune i Buskerud
Båtutsett/brygge, badestrand, rasteplass. Tilrettelagt av Statskog og kommunen.

Ustedalsfjorden rundt, Hol kommune i Buskerud
Turvei og skiløype rundt Ustedalsfjorden. Turveien er 11 km lang og er opparbeidet med grusdekke i 3 meters bredde, tilgjengelig for rullestolbrukere med hjelper. Bord og benker er satt ut og det er opparbeidet grillplasser. Fiskebrygge og gapahuk tilpasset funksjonshemmede. Informasjonstavler med tema fra lokal natur og kultur. Området ble kåret til årets friluftslivsområde i Buskerud i 2001.

Høvikvollen friluftsområde, Røyken kommune i Buskerud
Badeplass med rampe ned i sjøen

Bakkestranda friluftsområde, Hurum kommune i Buskerud.
Badeplass med rampe ned i sjøen.

Bakkestranda friluftsområde, Skien kommune i Telemark.
Helårs turområde ved Hjellevannet midt i Skien. Svært mye brukt som nærturområde og badeplass. Parkområde med mange kulturminner. Har rullestolstier og HWC. Var blant forslagene til kåringen av årets friluftslivsområde i Telemark.

Brønnstadbukta badeplass, Porsgrunn kommune i Telemark.
Område først og fremst bruk som badeplass for store deler av Grenlands befolkning. Baderampe og HWC. Noe vanskelig atkomst p.g.a bratt veg og stengt bom – nøkkel må hentes. Var blant forslagene til kåringen av årets friluftslivsområde i Telemark.

Fosseskjæra fiskeplass, Kragerø kommune i Telemark.
Fiskeplass ved utløpet av Farsjø. Fiskeplass med stopplist, rasteplass med leskur, bord og benker tilrettelagt for rullestolbrukere. Har ikke toalettanlegg. Var blant forslagene til kåringen av årets friluftslivsområde i Telemark.

Galtetjern friluftsområde, Siljan kommune i Telemark.
Helårs turområde i Siljanmarka for fiske, sykling, tur, bærplukking m.m. Fiskebrygge tilrettelagt for rullestolbrukere. Nøkkel til privat vei tilgjengelig. Har ikke HWC. Var blant forslagene til kåringen av årets friluftslivsområde i Telemark.

Jomfruland friluftsområder, Kragerø kommune i Telemark
Flere delområder på hele øya med rike og varierte natur- og kulturopplevelser, bl.a. Øitangen Feriesenter, Tårntjernet – rullestolstier opparbeidet i samarbeid med funksjonshemmede, Tårnbrygga og Solbakken. Landskapsvernområde, skjærgårdspark og fuglestasjon. Personløfter og HWC på Øitangen. Rutebåt til tårnbrygga hvor det er bygd egen atkomstrampe for rullestolbrukere. Kåret til årets friluftslivsområde i Telemark i 2001.

Krogshavn nærturområde, Bamble kommune i Telemark.
Viktig helårs nærturområde ved Langesund. Brukes mye av skoleklasser og barnehager. Rullestolsti og baderampe tilrettelagt for funksjonshemmede. Mangler HWC. Var blant forslagene til kåringen av årets friluftslivsområde i Telemark.

Meitjern friluftsområde, Skien kommune i Telemark.
Badeplass og fiskeområde delvis tilrettelagt for funksjonshemmede. Har mottatt midler til tilrettelegging som hittil ikke er ferdig. Området brukes mest av personer med tilknytning til Skien Jeger- og Fiskerforening som har egen hytte på arealet. Var blant forslagene til kåringen av årets friluftslivsområde i Telemark.

Nomestranda friluftsområde, Nome kommune i Telemark
Mye brukt bade- og utfartsområde ved Nomevatn. Badeplass og servicebygg tilrettelagt for funksjonshemmede. Var blant forslagene til kåringen av årets friluftslivsområde i Telemark.

Patmos/Akkerhaugen friluftsområde, Sauherad kommune i Telemark
Mye brukt bade og turområde. Badeområde, skulpturpark og turveg tilrettelagt for funksjonshemmede. Var blant forslagene til kåringen av årets friluftslivsområde i Telemark.

Ramsdalen friluftsområde, Kragerø kommune i Telemark
Lokalt friluftsområde ved Kjølebrønd. Parkeringsplass, toalettanlegg og baderampe for rullestolbrukere. Skjærgårdspark. Var blant forslagene til kåringen av årets friluftslivsområde i Telemark.

Vikodden friluftsområde, Nissedal kommune i Telemark.
Furuskogsområde attraktivt for turgåing og bær- og sopplukking. Brukes mye av skoleklasser. Sti, baderampe, fiskebrygge, grillplasser, toalettanlegg og parkeringsplass tilrettelagt for funksjonshemmede. Var blant forslagene til kåringen av årets friluftslivsområde i Telemark.

Friluftsområder i Vestfold
49 friluftsområder i Vestfold, mer eller mindre tilrettelagt for funksjonshemmede. Beskrevet i brosjyre utgitt av Vestfold fylkeskommune i 1993. Noe overlapp med områdene beskrevet nedenfor.

Askjemvannet badeplass, Andebu kommune i Vestfold
Badeplass med brygge, baderampe og HWC. Området blir brukt og handikappedes foreninger har uttrykt at de er fornøyde med tiltaket. Bryggen byttes nå ut.

Åsgårdstrand badepark, Horten kommune i Vestfold
Badeplass med baderampe. Rampen er blitt forbedret med rist ned til bunnen. Tiltaket er blitt godt mottatt.

Vikevann fiskeplass, Hof kommune i Vestfold
Fiskebrygge med rekkverk. Området har mange brukere uansett bevegelsesevne.

Dulpen badeplass, Holmestrand kommune i Vestfold
Baderampe og HWC. Gode erfaringer med tiltaket.

Kjerra Fossepark, Lardal kommune i Vestfold.
Rullestolsti, fiskeplass, aktivitetsområde, HWC. Bro over Numedalslågen. Opparbeidet i samarbeid med Skien kommune samt lokale lag og foreninger. Utviklingen av området er organisert gjennom en kommunal stiftelse. Kåret til årets friluftslivsområde i Vestfold i 2001.

Stubben fiskeplass, Lardal kommune i Vestfold
Fiskeplass på en av de beste fiskeplassene i Numedalslågen, m/HWC og gapahuk.

Lindesverkslegga fiskeplass, Lardal kommune i Vestfold
Fiskeplass m/HWC.

Friluftsområder i Larvik kommune i Vestfold
13 områder tilrettelagt med HWC; Mølen, Omrestranda, Nalumstranda, Batteritomta, Nordstranda i Stavern, Karistranda, Rekkevikbukta, Gon, Bjønnesstranda, Ula, Herfell, Roppestad, Korvikvannet.

Damvann fiskeplass, Larvik kommune i Vestfold.
3 stk. utstikkere m/stoppkant i et lite, naturskjønt vann. HWC. Mye brukt.

Fjærholmen seilersenter, Nøtterøy kommune i Vestfold
Friluftsområde med baderampe som er forlenget og forbedret. Heis til å komme ned i/opp av båt. Området har mange brukere.

Sand Friluftsområde, Re kommune i Vestfold
Flatt friluftsområde med planer for forbedring

Langevann fiskeplass, Re kommune i Vestfold
Flytebrygge for fiske. Noe brukt.

Merkedammen badeplass, Re kommune i Vestfold
Baderampe som er brattere enn 1:15

Hagasand friluftsområde
Friluftsområde med rampe ut i sjøen. Toalett ikke tilgjengelig for funksjonshemmede.

Kyststien, Sande kommune i Vestfold
Kyststien er tilgjengelig for funksjonshemmede i enkelte deler.

Akersvannet fiskeplass, Stokke kommune i Vestfold
Fiskebrygge ved Akersvannet.

Melsomvik friluftsområde, Stokke kommune i Vestfold
Store deler av natur- og kultursti tilgjengelig for funksjonshemmede.

Bokmoa friluftsområde, Stokke kommune i Vestfold
Stinett ved Stokke sentrum tilgjengelig for funksjonshemmede, for en stor del med lys.

Knemstranda friluftsområde, Svelvik kommune i Vestfold.
Bedre opparbeidet sti fra Knem langs Grunnane Naturreservat.

Batteriøya friluftsområde, Svelvik kommune i Vestfold
Tusenårssted med parkmessig tilrettelegging. Er lite brukt av bevegelseshemmede.

Badeplass, Tønsberg kommune i Vestfold
Område med baderampe og HWC.

Heilandsvann raste- og fiskeplass, Gjerstad kommune i Aust-Agder
Raste- og fiskeplass m/HWC. Etablert av kommunen og Statskog.

Hasseltangen friluftslivsområde i Grimstad kommune i Aust-Agder
Tilrettelagt med asfalterte stier. Adkomst til strandområde og til utsiktsplass på fjellplatå. Området brukes mye.

Marivold friluftslivsområde i Grimstad kommune i Aust-Agder
Tilrettelagt med asfalterte stier. Brygge og grillplass. Fiskemuligheter. Brukes mye.

Groos friluftslivsområde i Grimstad kommune i Aust-Agder
Asfaltert sti fra P-plass til brygge

Svennevik friluftslivsområde i Grimstad kommune i Aust-Agder
Badeplass/fiskeplass v/E18. Kan brukes av rullestoler. Har utviklingspotensiale.

Sagjordet friluftslivsområde i Risør kommune i Aust-Agder
Sentralt plasser i Risør. Gangveger, adkomst til fiskebrygge og HC-toalett/dusj. Grillplass tilrettelagt med platting og bord som tilrettelegges for rullestolbrukere med uttrekkbare bordplater. Badeplass, men også turstinett tilrettelagt for rullestolbrukere. Kårets til årets friluftslivsområde i Aust-Agder i 2001.

Finnøya i Risør kommune i Aust-Agder
Gammel gård som brukes som serveringssted.

Risøya i Risør kommune i Aust-Agder
Høy tilretteleggingsgrad for funksjonshemmede, men på et begrenset område.

Stølsviga friluftslivsområde i Arendal kommune i Aust-Agder
Asfaltert sti til badestrand og baderampe.

Hove, ytre leirområde i Arendal kommune i Aust-Agder
Tilrettelagt for funksjonshemmede og det avholdes årlig idretts- og aktivitetsleir for fysisk funksjonshemmede.

Sørsvann og Merdøy, Gravene i Arendal kommune i Aust-Agder
Tilrettelagt for funksjonshemmede.

Prestøygard i Tvedestrand kommune i Aust-Agder
Asfalterte stier og toalett. Området er familievennlig og det mest benyttede landfaste området i Tvedestrand.

Øvrige områder i Aust-Agder
I henhold til naturbasen er følgende områder tilrettelagt for funksjonshemmede; Sandsnes og Borkedalsstemmen i Lillesand kommune, Hovden sør, Hegni i Bykle kommune, Hol og Langøya i Vegårshei kommune.

Fiskeplasser i Vest-Agder
Fiskeplasser i Otra og ved Gislefossen i Audna. Brukes til arrangement i regi av friluftsråd.

Helleviga friluftsområde i Søgne kommune i Vest-Agder.
Sikret friluftslivsområde. Det jobbes med å tilrettelegge området for friluftsliv for funksjonshemmede.

Baneheia i Kristiansand kommune i Vest-Agder.
Godt tilrettelagt turområde. Tilrettelagt for rullestolbrukere

Andre områder i Kristiansand kommune i Vest-Agder
Aukland fiskeplass ved Otra, Strandpromenaden og bystranda, handikapheis på Hartmanns brygge, elvebredden fra Tangen til Svarttjønn, inn i Baneheia, lysløypa og 2. Stampe, videre opp til Otra, Odderøya - tursti til kafeen i den nyrestaurerte vaktmesterboligen som drives av Odderøyas venner, toalett, Hamresanden – sti Fuglaøyna, parkering og badebrygge/rampe, toaletter, Bragdøya – adkomstbrygge og vei til gården. Toalett.

Turområder ved Mandal, i Vest-Agder.
Tilrettelagt for rullestolbrukere.

Furulunden-Risøbank friluftsområde, Mandal kommune i Vest-Agder.

Sammenhengende og mye brukt friområde/parkområde på ca. 1400 daa tett inntil Mandal sentrum. Sjøsanden, med 800 meter sandstrand er en del av området. Området har gode og lett tilgjengelig rekreasjonsmuligheter for alle typer bevegelseshemmede i variert natur. Omfattende veinett for rullestolbrukere. HWC, brygge med heis, baderampe, utsiktsplattinger og brygger for stangfiske fra land med adkomst for rullestolbrukere. Området brukes jevnlig av skoleklasser og barnehager. Kåret til årets friluftslivsområde i Vest-Agder og nasjonalt i 2001.

Badeplasser i Flekkefjord kommune, i Vest-Agder
Baderampe og toalett på Grønnes friområde og på Rauli friområde.

Hetlandsvatnet raste- og fiskeplass, Bjerkreim kommune i Rogaland.

Raste- og fiskeplass m/HWC tilrettelagt av kommunen.

Fiskeplass i Hå kommune i Rogaland
Fiskeplass.

Blikshavn fiskeplass, Karmøy kommune i Rogaland.

Fiskeplass.

Tiltak ved Frøylandsvatnet, Klepp kommune i Rogaland.

Fiskeplass, rullestoltilpassede bord, benker, grillsted, rasteplass og turvei rundt vannet.

Folkestier i Stavanger kommune i Rogaland
3 stier tilpasset rullestol i turområdene i byen.

Fiskeplass ved Håelva, Time kommune i Rogaland
Fiskeplass.

Turveger i Tysvær kommune i Rogaland
Turveger tilpasset rullestol.

Djupadalen friluftsområde, Haugesund kommune i Rogaland.

Friluftsområde med mange muligheter for friluftsaktiviteter hele året. Friluftsrådet har tilrettelagt med turvei, toaletter og skogsti med naturstiplakater. Det er satt ut benker og bord i området. Djupadalen er godt tilrettelagt for funksjonshemmede med turveg og HWC samt fiskebrygge i Eivindsvatn. Området ble kåret til årets friluftslivsområde i Rogaland i 2001.

Badeplass Skjoldastraumen, Tysvær kommune i Rogaland
Baderampe for rullestol i Skjoldastraumen i Tysvær kommune.

Strandområder, Karmøy kommune i Rogaland.

Tre-"fortau" som adkomst til strandområder i Åkrasanden og Sandvesanden.

"Keiserstien", ridesti til Holmaskjær, Odda kommune i Hordaland
Ridesti fra Odda opp på Folgefonna, organiserte rideturer der funksjonshemmede deltar. Arrangeres av turlag, kommune, fylke, støttet av Statskog med midler.

Grønnevika friluftsområde, Bergen kommune i Hordaland.

Friluftsområde omgitt av Det Norske Arboretet og området må ses på som en helhet. Muligheter for friluftsliv og spennende naturopplevelser i Arboretets forsjellige avdelinger som rose-, urte- og lynghage. Alt er knyttet sammen av velholdte grusveier og opplysningsskilt. I Urtehagen er det lov til å ta og lukte på plantene noe som har stor verdi for synshemmede. Badeplass med egen parkeringsplass for bevegelseshemmede og baderampe ut i sjøen. Området er svært mye brukt av mange. Området ble kåret til årets friluftslivsområde i Hordaland i 2001.

Storsanden raste-, bade- og fiskeplass. Gjemnes kommune i Møre og Romsdal.

Raste- og bade-/fiskeplass m/HWC ved Fosterlågen. Tilrettelagt av Statskog.

Aursjøvegen/Torbuvatnet fiskeplass m.m. Sunndal kommune i Møre og Romsdal.

Fiskeplass, sti, teltplass og HWC. Tilrettelagt av fjellstyret, støttet av Statskog.

Rjåneset friluftsområde, Ørsta kommune i Møre og Romsdal.

Område ved Rjåneset ferjekai. Gang-/rullestolsti langs stranden samt plattform for fiske i sjøen. Opparbeidet i samarbeid med Volda og Ørsta helsesportlag. Området ble kåret til årets friluftslivsområde i Møre og Romsdal i 2001.

Feragsdammen friluftsområde i Røros kommune i Sør-Trøndelag.

Friluftsområde m/rasteplasser, HWC (Tilrettelagt av Statskog, fjellstyret og kommunen.

Mølmannsdalen fiskeplass m.m. i Røros kommune i Sør-Trøndelag
Fiskeplass, brygge, sti og HWC i Mølmannsdalen/Nordre Dalstjønna. Tilrettelagt av Statskog og kommunen.

Båttjønndalen fiskeplass i Holtålen kommunen i Sør-Trøndelag.

Fiskeplass, brygge, HWC. Tilrettelagt av fjellstyret.

Sjulungen rullestolsti, Midtre Gauldal kommune i Sør-Trøndelag.

Rullestolsti, rasteplass m/HWC. Tilrettelagt av Statskog.

Ringvål/Lauglovatnet tursti, Trondheim kommune i Sør-Trøndelag.

"Sanatoriestien", tursti ved Lauglovatnet som fordrer ledsager.

Områder i Trondheimsregionen, Sør-Trøndelag og Nord-Trøndelag.
Omfatter flere turstier, badeplasser, fiskeplasser/brygger, p-plasser, toaletter, rasteplasser
Tilrettelagt av Trondheimsregionens friluftsråd og kommunene for rullestolbrukere. Har erfaring med at det av økonomiske grunner er vanskelig å opprettholde god standard på tiltakene (drift/vedlikehold)

Områdene er bl.a.:
* **Hansbakkfjæra badeplass, Trondheim**
er godt tilrettelagt også for funksjonshemmede med parkeringsplass rett ved stranda.

*** Være badeplass, Trondheim**

Væresbukta og Væresholmen er nok Trondheims beste badeplass ved fjorden. Plassen er spesielt tilrettelagt for funksjonshemmede med gelender ut i vannet. Parkeringsplass.

*** Haukvatnet idretts- og friluftsanlegg, Trondheim**
et anlegg som tilrettelagt for sommer- og vinterbruk for funksjonshemmede med rullestolsti ca. 2,3 km., fiske- og badebrygge, fiskeplasser og badeplasser.

*** Nidelvkorridoren, Trondheim og Klæbu**
med fiskesti ved Tiller og fiskesti/-brygge ved Nedre Leirfoss tilrettelagt for funksjonshemmede, og tursti fra Nedre Leirfoss til Tempe. Tursti fra Tanem bru til Gjelliftja. Svean Friluftspark med turstinett opp til Hyttfossen.

*** Svorksjøen friluftsområde og badeplass, Melhus**
Badeplass/friluftsområde, parkering, toalett, fiskemuligheter og båtutleie. Godt tilrettelagt for rullestolbrukere. Området er kombinert med campingplass.

*** Friluftsområdene Horg Bygdatun, Melhus**
5 km. kultur og natursti og sti langs Gaulfossen hvor deler er lagt til rette for rullestolbrukere. Parkeringsplasser.

*** Grønneset Friluftsområde, Skaun**
Friluftsområde med variert natur med skogsområder og store grassletter. Aktivitetsområder, turstier og - veger, rullestolsti, bade/fiskebrygge, toalett, vann, P-plass. Kiosk åpen i helgene i sommersesongen (noe værforbehold). Muligheter for kanoleie ved åpen kiosk. Området ble kåret til årets friluftslivsområde i Sør-Trøndelag og fikk 2. premie i den nasjonale kåringen i 2001.

*** Lyngen/Svenskrommet Friluftsområde, Skaun**
Turområde ved Børsa med fiskesti/-brygge for rullestolbrukere og parkering.

*** Fiskesti ved Vigda, Skaun**
Fiskesti for rullestolbrukere med fiskebrygger og parkering i Buvika

*** Vikhammerløkka bade- og friluftsområde, Malvik.**
Flott bade- og solingsområde på Vihammer med p-plass og toaletter. På land er området tilrettelagt for rullestoler.

*** Stavsjøen friluftsområde, Malvik**
Stavsjøen ligger på Sveberg. Her er det p-plass toalett, gapahuk og rasteplass også tilrettelagt for rullestolbrukere. Herfra går stier/turveg og skiløyper inn i Malvikmarka. Lysløype til Jervskogen på ca. 8 km og 5 km løype på Jervskogen.

*** Homlavassdraget, Malvik**
med Homla Friluftsområde med tursti for rullestolbrukere, 2 fiskeplasser for rullestolbrukere og aktivitetsområde i Hommelvik. Tursti fra Hommelvik til Storfossen med flere rasteplasser. P-plasser i begge ender av stien.

*** Stasjonsfjæra Hommelvik, Malvik**
Området har en flott badestrand, stor parkeringsplass, stort solingsområde, bålplass med tilgjengelighet for rullestolbrukere og toalett.

Vassdølinhytta utleiehytte. Osen kommune i Sør-Trøndelag.

Utleiehytte tilrettelagt for rullestolbrukere. Eid av fjellstyret.

Elgvadet rasteplass, Stjørdal kommune i Nord-Trøndelag
Rasteplass m/HWC Tilrettelagt av Statskog og fjellstyret.

Sildra-Sonvatna sti, Stjørdal kommune i Nord-Trøndelag.
Adkomststi Sonvatna. Tilrettelagt av hytteeierforening, fjellstyre og Statskog.

Sottjønna raste-/fiskeplass, Frosta kommune i Nord-Trøndelag.
Raste-/fiskeplass m/HWC . Tilrettelagt av fjellstyret med støtte fra Statskog, og kommune/fylke.

Heståsdalen, rasteplass m.m., Levanger kommune i Nord-Trøndelag.
Rasteplass m/HWC, sti til jernvinneanlegg. Tilrettelagt av Statskog, fjellstyret og kommunen.

Frolfjellstuggu utleiehusvære. Levanger kommune i Nord-Trøndelag.
Utleiehusvære tilrettelagt for rullestolbrukere. Eid av Statskog.

Ålvatnet raste-/fiskeplass. Mosvik kommune i Nord-Trøndelag.
Raste-/fiskeplass m/HWC og båtbrygge. Tilrettelagt av Statskog og fjellstyret.

Røssvatnet rasteplass, Mosvik kommune i Nord-Trøndelag.
Rasteplass m/HWC. Fordrer ledsager. Tilrettelagt av Statskog og fjellstyret.

Liatjønna friluftsområde, Mosvik kommune i Nord-Trøndelag.
Friluftsområde med stier, gapahuker, grillplasser fiskebrygger, infotavler og toalett tilrettelagt for funksjonshemmede. Kåret til årets friluftslivsområde i Nord-Trøndelag i 2001.

Øyungen raste-/fiskeplass. Namdalseid kommune i Nord-Trøndelag.
Raste-/fiskeplass m/HWC. Tilrettelagt av Statskog og fjellstyret.

Høgfætten raste-/campingvognplass. Namdalseid kommune i Nord-Trøndelag
Raste-/campingvognplass m/HWC. Tilrettelagt av Statskog.

Øyenskavlstu` utleiehytte i Namdalseid kommune i Nord-Trøndelag.
Utleiehytte tilrettelagt for rullestolbrukere. Eid av fjellstyret.

Henningvatnet raste- og fiskeplass. Steinkjer kommune i Nord-Trøndelag
Raste- og fiskeplass m/båtbrygge og HWC. Tilrettelagt av Statskog og fjellstyret.

Bangsjøstua utleiehusvære. Steinkjer kommune i Nord-Trøndelag.
Utleiehusvære tilrettelagt for rullestolbrukere. Eid av Statskog.

Grønningsgrubba parkeringsplass. Snåsa kommune i Nord-Trøndelag.
P-plass m/HWC. Tilrettelagt av Statskog og fjellstyret.

Lurudalen rasteplass m.m. Snåsa kommune i Nord-Trøndelag.
Raste-/P-plass m/HWC i Lurudalen/Gressåmoen, bru over Luru, sti som fordrer ledsager. Tilrettelagt av Statskog og fjellstyret.

Tunnsjøelva rasteplass m.m. Namsskogan kommune i Nord-Trøndelag.
Raste- og fiskeplass m/rullestolsti og HWC. Tilrettelagt av Statskog og Vegvesenet.

Sandåmofossan. Rasteplasser og sti i Namsskogan kommune i Nord-Trøndelag.
Rasteplasser og sti langs elva. Tilrettelagt av fjellstyret.

Mellingen rasteplass. Namsskogan kommune i Nord-Trøndelag.
Rasteplass m/HWC. Tilrettelagt av friluftsnemnda.

Osvasstua utleiehusvære. Namsskogan kommune i Nord-Trøndelag.
Utleiehusvære tilrettelagt for rullestolbrukere. Eid av Statskog.

Solumsmoseteren utleiehusvære. Namsskogan kommune i Nord-Trøndelag.
Utleiehytte i Harran, tilrettelagt for rullestolbrukere. Eid av fjellstyret.

Fiskeplass ved Båtskarvatnet i Grane kommune i Nordland.
Fiskeplass med flytebrygge, sti og bord/benk for rullestolbrukere. Utedo som kan brukes av handikappede.

Fiskeplass ved Umskatjønna i Nordland
Fiskeplass med brygge, vei ned til tjønna, utedo og grillstue.

Årestuer ved Rauvatnet, Rana kommune i Nordland.
Ved Røde Kors hytta Rauvatnet i Rana er det satt opp årestuer nær elva so til en viss grad kan brukes av funksjonshemmede, men ikke tilrettelagt med sti for rullestol.

Raste- og badeplass ved Rauvatnet, Rana kommune i Nordland.
Raste- og badeplass som lett kan nås av handikappede.

Rasteplass ved Lomtjønna, Hemnes kommune i Nordland.
Rasteplass ved Lomtjønna, Stormyrbassenget med benker og utedo kan nåes av alle. Plassen er helt nær vatnet med mulighet til å kjøre fram.

Turvei m.m. ved Junkerdal Fjellsenter i Saltdal kommune i Nordland.

Turvei, fiskebrygge og rasteplass for bevegelseshemmede.

Rasteplassområder ved Innervatn i Saltdal kommune i Nordland.

Område med fiskebrygge (men ikke fisk i vannet!), rasteplasser utedo med rullestolrampe. Erfaring: populært rasteområde, men mangler data på bruksfrekvens av bevegelseshemmede.

Futelva elvepark, Bodø kommune i Nordland.

Attraktivt friluftsområde tilrettelagt for alle brukergrupper. Området er mye brukt av skoler og barnehager samt befolkningen i nærområdet og Bodøs befolkning for øvrig. Sti som slynger seg naturlig i landskap og stort sett er flat. Stidekke er kompakt grusdekke som føyer seg fint inn i naturmiljøet. Langs stien er det tilrettelagt med rasteplasser med benker og bord, bade/fiskebrygge, muligheter for å komme seg om bord i kano og toaletter tilpasset funksjonshemmede. Kåret til årets friluftslivsområde i Nordland i 2001.

Bodøelva elvepark i Bodø kommune i Nordland.
Fine stier, lett og fint turområde.

Turveier i Storjordområdet, Saltdal kommune i Nordland.

Turveier i Storjordområdet tilrettelagt for bevegelseshemmede. Turveiene er i jevnlig bruk av målgruppen. Det foregår organisert turer til Storjord fra forskjellige institusjoner o.l. God tilbakemelding fra brukerne Langs deler av turveinettet er det satt opp rekkverk og tau for synshemmede. Tiltaket er kun delvis gjennomført og til tvilsom nytte.

Fiskebrygge/båtbrygge ved Gjerdalsvatnet, Sørfold kommune i Nordland.

Fiskebrygge/båtbrygge tilrettelagt av Statskog i samarbeid med jeger- og fiskeforening.

Sandvika nærmiljøanlegg, Lenvik kommune i Troms.

500 meter lang tursti for rullestolbrukere som inngår som del av et større nærmiljøprosjekt som skal gi et allsidig variert aktivitetstilbud. Turstien er lokalisert i nærhet til boligområde og gjør området lett tilgjengelig for brukerne. Rasteplass ved enden av turstien.

Rasteplass ved Takvatnet i Troms
Rasteplass og båtutsettingsplass som er tilpasset rullestolbrukere. Flott plass, men lite brukt. Tilrettelagt av Statskog.

Rasteplass, Bjørnefjell i Troms
Rasteplass og fiskeplass. Flott plass, men uklart hvor mye den brukes. Tilrettelagt av Statskog.

Fiskeplass i Dividalen, Målselv kommune i Troms
Fiskeplass ved Høgskarhus i Dividalen. Plassen er lite brukt. Tilrettelagt av Målselv kommune.

Lysvatnet på Senja, Lenvik kommune i Troms.

Rasteplass og båtrampe som er tilpasset funksjonshemmede. Rampen kan også benyttes til fiskeplass. Antas å være lite brukt. Tilrettelagt av Indre Senja JFF, Lenvik kommune og Statskog.

Flytebrygge, Ekkerøy i Finmark
Flytebrygge i tilknytning til allmenningsskai, tilrettelagt for rullestolbrukere.

Tursti i Nordkapp kommune i Finmark
Tursti ved Skipsfjordvann tilrettelagt for handikappede

Fiskeplass, Karasjok kommune i Finnmark
Fiskeplass tilrettelagt for funksjonshemmede ved Iesjohka.

Uteområde ved Gakori skole, Alta kommune i Finnmark
Tilrettelegging av skolens uteområde for blind elev.

Fiskeplasser, Finnmark
I alt åtte fiskeplasser for handikappede, tilrettelagt av Karasjok kommune, Vestfinnmark JFF og Pasvikdalen JFF i 2001-2002.

Flytebrygge i Kåfjord i Finnmark
Flytebrygge for rullestolbrukere i Mathisvann.

2.3 Tilrettelegging i sikrede friluftslivsområder

I forespørsel til fylkesmennene ble det bedt spesielt om opplysninger om tilrettelegging og tiltak i henholdsvis offentlig sikrede friluftslivsområder og i nasjonalparker/andre verneområder. I tilbakemeldingene fra fylkesmennene er det imidlertid i svært liten grad presisert hvilke opplysninger som gjelder disse områdekategoriene. De generelle opplysningene ovenfor må imidlertid antas å omfatte en stor andel offentlig sikrede friluftslivsområder.

Områder i Aust-Agder
Fylkesmannen i Aust-Agder opplyser at til sammen 18 områder registrert i naturbasen har tilrettelegging for funksjonshemmede i større eller mindre grad.

Hellevika friluftsområde
Fylkesmannen i Vest-Agder opplyser at Midt-Agder friluftsråd i mange år har arbeidet med tilrettelegging av det sikrede området Hellevika friluftsområde for funksjonshemmede og har fått mye positiv respons på det.

2.4 Tilrettelegging i nasjonalparker/andre verneområder

I forespørsel til fylkesmennene ble det bedt spesielt om opplysninger om tilrettelegging og tiltak i nasjonalparker/andre verneområder. Kun fylkesmannen i Nordland har svart på dette spørsmålet.

Fylkesmannen i Nordland opplyser at en, med ett unntak, ikke har tilrettelagt for funksjonshemmede i områder vernet etter naturvernloven. Unntaket gjelder tillatelse til etablering av en fiskebrygge for funksjonshemmede i Fauskeidet naturreservat i Fauske kommune.

2.5. Generell informasjon om og erfaringer med tilrettelegging

2.5.1 Informasjon

Tilrettelegging i regi av fjellstyrene.
Fjellstyrene i Norge eier/disponerer en rekke hytter som er mulig å leie. Hyttene har ofte også mulighet for å leie båt. Norges fjellstyresamband har laget en oversikt over antall hytter og båter de

ulike fjellstyrene har og hvilke som er tilrettelagt for funksjonshemmede. Av totalt 330 hytter er 27 tilrettelagt for funksjonshemmede.

Tilrettelegging som en vet finnes, men ikke har oversikt over hvor og i hvilket omfang

- Skiløype egnet for blinde (Bogstad, Oslo)
- Skiløype egnet for pigging
- Turveier, turstier tilrettelagt for rullestol
- Naturstier for rullestolbrukere
- Baderamper for rullstolbrukere/bevegelseshemmede
- Fiskebrygger/fiskeplasser. Fylkesmannen i Oppland meddeler at en overveiende del av tilskuddene til friluftsliv for funksjonshemmede over MDs budsjett har gått til opparbeiding av fiskeplasser/brygger.
- Handikaptoalett i forbindelse med badeplasser
- Grusing rundt/ved bommer slik at rullestoler kommer forbi

2.5.2 Erfaringer

Statskog
Har den erfaring at der det er tilrettelagt for rullestolbrukere kommer dette også mange andre og mindre mobile grupper til gode, så som eldre og unge med småbarn på tur. Rasteplassbenk tilpasset rullestol har fått skryt fra eldre og par med barnevogn. Når det gjelder ulike kategorier tiltak synes parkeringsplasser og stier fram til raste- og opplevelsespunkter sammen med skifte-/toalettbygg å være av de mest brukte og prioriterte. Nettet av skogsbilveger og fjellveger med "vegkanttilretteleggin g" synes å være populært. Særlig tidlig på 90-tallet var det en periode hvor det ble anlagt et betydelig antall fiskebrygger tilrettelagt for rullestolbrukere. Vårt inntrykk er at denne gruppen brukere bare i begrenset grad har benyttet disse anleggene. Dels skyldes det kan hende at fiske fra de konstruerte lokaliteten ikke var særlig godt eller egna, dels at en rimeligvis ikke nødvendigvis blir en ihuga sportsfisker selv om en skulle bli avhangig av rullestol. Har fått tilbakemelding om at enkle stoppere som nedfelte stokker eller stabbesteiner foretrekkes framfor gjerder om fiske skal utøves.

Framover er det viktig å tenke naturtilpasning og unngå overdimensjonering. Også grunn til å være kritisk til bygging av tekniske anlegg som fordrer vedlikehold. Der det er mulig å tilgjengeliggjøre etablerte, vegnære/bryggenære utfartsmål på en nøktern og relativ enkel måte bør dette settes høyt på listen.

Fylkesmannen i Oppland
Viser til at etter et par uheldige tiltak i starten (f.eks. unødvendig store naturinngrep i strandsonen i forbindelse med tilrettelegging av adkomst/parkering) har tilretteleggingen av fiskeplasser/brygger blitt gjennomført tilfredsstillende. Fylkesmannen kjenner til at mange av fiskeplassene ble mye brukt av funksjonshemmede like etter at de var etablert, men kjenner ikke bruken av de enkelte plassene i dag. Har generelt inntrykk av at plassene er populære også for andre grupper enn funksjonshemmede, som f.eks. barnefamilier, eldre og andre som er interessert i enkel adkomst, uten at dette skjer til fortrengsel for de funksjonshemmede.

Erfaring med etablering av noen få rullestolstier langs elver og vann er at de tettstedsnære tiltakene har vært mest vellykkede. Disse har også kommet andre brukergrupper til gode. Tiltak utenom tettsteder i kommuner med få innbyggere har vist seg å være svært kostbare i forhold til antall brukere.

Norges Handikapforbund i Vestfold
I Vestfold har en erfart at tiltakene virker og brukes en del, men at det er vanskelig å dokumentere. Fremhever tiltak i Nøtterøy og Lardal som bra. Mener det er behov for flere tiltak.

Fylkesmannen i Vest-Agder
Det har vært jobbet bevisst med temaet tilgjengelighet for alle både planmessig og tilretteleggings-messig. Kommunene er likevel kommet ulik langt i sitt arbeid. Kristiansand kommune er kommet langt. Ellers har svært få en formulert målsetning om temaet i sine overordnede planer. De fleste vurderer likevel temaet når tiltak skal gjennomføres. Fylkesmannens påminning om temaet i plansaker fører til at temaet vurderes, men kvaliteten på arbeidet er sjelden god. I fylkesdelplan for idrett og friluftsliv er intensjonen om tilgjengelighet for alle nedfelt som et mål.

Fylkesmannen i Rogaland
Fylkesmannen viser til at fylkeslegen i 2000 fikk koordineringsansvar for pilotprosjektet Frisk i friluft som går på å tilrettelegge for økt fysisk aktivitet i kommunene, med særlig henblikk på fysisk inaktive i alle aldre. Innenfor denne prosjektrammen har det blitt utført kartlegging av tilgjengelighet for funksjonshemmede og tilrettelegging av turveger og fiskeplasser i 2 av de 5 deltakerkommunene. Prosjektet er fra 2002 inkludert i Sosial- og helsedirektoratets FYSAK-nettverk som koordineres av fylkeskommunene. Rogaland fylkeskommune har gjennom flere år samarbeidet med Fylkesrådet for funksjonshemmede og tildeler midler, bl.a. til tilrettelegging for friluftsliv i form av fiskeplasser, badeplasser og turveger. Har inntrykk av at man ved tilrettelegging for funksjonshemmede i første hånd tenker på tilgjengelighet for bevegelseshemmede/rullestolbrukere og dernest tiltak for synshemmede. Har inntrykk av at tilretteleggingen i all hovedsak dreier seg om turveger, fiske- og badeplasser.

Fylkesmannen i Nordland
Viser til at Nordland fylkeskommune jobber aktivt med ulike tiltak knyttet til friluftsliv og at de har et eget fylkesråd for funksjonshemmede. De jobber blant annet med ulike aktivitetsretta tiltak og herunder tilrettelegging for og gjennomføring av ulike friluftsaktiviteter.

3. Aktiviteter
Oversikten omfatter rene friluftslivsaktiviter, men også aktiviteter der friluftsliv er et tilbud i kombinasjon med for eksempel idrettsaktiviteter eller snøscootertur.

3.1 Generell omtale av aktiviteter i regi av de ulike friluftslivsorganisasjonene

Norges Speiderforbunds Speideraktiviteter. Oppfordrer til integrering av funksjonshemmede i speiderarbeidet. Har ingen oversikt, men vet at funksjonshemmede integreres i aktivitetene lokalt. På alle større leire er det som regel med en eller flere funksjonshemmede speidere.

Norges KFUK-speidere. Integrering på lokalt nivå. Større arrangement skal legges til rette for alle medlemmer, bl.a. landsleir 2002 med følgende tiltak: tolking for døve, fysisk tilrettelegging av leirplass, transporttilbud, subsidiert leirkontingent for hjelpere, diettmat. Egen rapport om gjennomføringen av tiltakene på landsleiren.

Norske 4Hs aktiviteter. Har ganske mange medlemmer med funksjonshemming som fungerer godt innen deres aktiviteter og arbeidsform, lokalt. De dårligst fungerende har med støttekontakter. Årlige leiropplegg tilpasses også funksjonshemmede.

Presisjonsorientering (PRE-O) arrangeres av klubber i Norges orienteringsforbund. Orienteringsaktivitet som passer både funksjonsfriske og funksjonshemmede. Man løser orienteringsproblemer uavhengig av tid. Ca. 20 terminfestede arrangement per år, med ca. 15-20 deltakere, ofte integrert i ordinære o-løp. Arrangerer også arrangørkurs, nybegynnerkurs, presentasjoner av opplegget for andre organisasjoner samt markedsføring på internett.

3.2 Aktiviteter i regi av funksjonshemmedes organisasjoner

Norges Blindeforbunds sommerleirer.

Norges Blindeforbund arrangerer hvert år 3 sommerleire (6-10 år, 10-14 år, og 14- år og oppover) for blinde og svaksynte barn og ungdom. Leirene inkluderer friluftslivsaktiviteter og arrangeres på Hurdalsenteret for blinde og svaksynte i Hurdal kommune i Akershus.

Diverse aktiviteter i regi av Handikapforeningen for aktive handikappede

Handikapforeningen for aktive handikappede arrangerer årlig følgende aktiviteter: Messe om friluftsliv for funksjonshemmede med instruksjoner og utprøvinger i Kjerra fossepark, Lardal kommune i Vestfold, 5-7 fisketurer til tilrettelagt fiskeplasser på Østlandet, Actionhelg med mange aktiviteter som terrengkjøretøyer, seilfly osv. på Starmoen, Elverum kommune i Hedmark, hytteturer med friluftsaktiviteter, vinteraktivitetshelg på Merket Ferie og kurssenter, Nord-Aurdal kommune i Oppland. Foreningen leier også ut Argo 6*6 Bigfoot (terrenggående amfibiekjøretøy) og skicart.

3.3 Oversikt over ulike aktiviteter i fylker og kommuner

Seminar for ansatte og turer for elever og ansatte ved tre spesialskoler i Oslo.

Seminar og turer med tema skog og vann. Arrangeres av Oslo og Omland Friluftsråd i samarbeid med Norges Handikapforbunds Osloavdeling. Målgruppen er multihandikappede barn på spesialskoler i Oslo. Tiltaket har fått positiv respons. Skolene har generelt både lite tilbud og liten kompetanse fra før av. Aktuelle oppfølgingspunkter er både flere turer, flere seminarer for ansatte og ideperm med utvalgte aktiviteter som passer for barn med ulike funksjonshemminger. Også aktuelt å lage oversikt over hvilke tilbud som finnes. Det er utarbeidet en rapport om tiltaket.
Tidspunkt: 2001(pilottur) og 2002

Skiskoler for barn, i Oslo.

Både fysisk og psykisk utviklingshemmede deltar fra tid til annen på Skiforeningens skiskoler for barn. Det settes da inn ekstra instruktørkapasitet. Foreningen har personer med erfaring.
En har generelt gode erfaringer med dette.

Turer for blinde i regi av DNT Oslo og Akershus.

DNT Oslo og Akershus har tidligere hatt turer for blinde.

Aktiviteter i regi av Buskerud fylkeskommune

Dagsturer, vinterleir (1 uke, pågått i 17 år) og sommerleir for psykisk utviklingshemmede med friluftslivsaktiviteter. God deltakelse og gode erfaringer. Også opplegg for mennesker med psykiske lidelser, gode erfaringer med å tilrettelegge friluftsliv for denne gruppen under forutsetning av at gruppen ikke er for stor og heterogen.

Kurs i friluftsliv for psykisk utviklingshemmede i Drammen kommune i Buskerud.

Friluftslivskurs for psykisk utviklingshemmede med ledsagere. Kursene inkluderer bl.a. fotokurs, plantekjennskap, dyreliv, kartforståelse. Sang, musikk og bevertning hører også med. Avsluttes med åpen tur for å få til integrering. Kursene arrangeres av Drammen og Oplands Turistforening for psykisk utviklingshemmede, med ledsagere, søsken og foresatte.
Tidspunkt: Årlig i 12 år, nå ca. 60 deltakere

Nærmiljøturer for psykiatriske dagpasienter i Drammen kommune i Buskerud.

Turer i nærmiljøet for psykiatriske dagpasienter. Turer med ulike tema. Turene arrangeres av Drammen og Oplands Turistforening (DOT). Erfaringene med turene er generelt svært gode, men ski- og akedag ble mislykket. Gruppen har alt for mange sperringer til at skidag/akedag kunne lykkes. Godt samarbeid med fylkeskommune, kommune. DOT har nylig vært i kontakt med Mental Helse som

har opprettet kontor i Drammen og har planer om å starte opp turgrupper for ukentlige turer. Et samarbeid med DOT om dette er aktuelt.

Lysbildekåserier for pasienter på psykiatriske institusjoner. Drammen kommune i Buskerud.

Lysbildekåserier for å inspirere til friluftsliv. Arrangert av Drammen og Oplands Turistforening

Kultur- og fritidstiltak, Nedre Eiker kommune i Buskerud
Stiftelsen "Grip dagen" er etablert for, på vegne av kommune, å organisere og gjennomføre kultur-og fritidstiltak for funksjonshemmede, med hovedvekt på personer med psykisk utviklingshemming. Stiftelsen har regelmessige friluftsaktiviteter med gruppa.

Friluftsgruppe for psykisk utviklingshemmede, Hol kommune i Buskerud
Dagtilbud til funksjonshemmede som har en friluftsgruppe som 1 gang per uke gir tilbud til 7 psykisk utviklingshemmede (18-65 år). Gjennomfører aktiviteter som turgåing, padling, bærplukking m.m. Har permanent leirsted med aktiviteter som mat på bål, vedsaging, aking orientering m.m. Arrangerer også lengre turer/utflukter, eks. stølsbesøk, tur til Langedrag. Populære tiltak som blir videreført.

Turer for folk med psykiske problemer, Nore og Uvdal kommune i Buskerud.

Turer til Smådøl (dalføre) for folk med psykiske problemer. Dårlig oppslutning.

Interkommunalt samarbeid om aktiviteter, Flesberg kommune m.fl. i Buskerud.

Interkommunalt samarbeid om aktiviteter for funksjonshemmede; forball, barnegruppe, svømming osv. God erfaring med samarbeid over kommunegrensene slik at små kommuner kan få til gode og flere tilbud.

Aktivitetsdag i Kjærra Fossepark, Vestfold.

Fiske, skyting, prøving av kjøretøy, kjøring med hester og hundespann m.m.
Åpent for alle, arrangeres av Handikapforeningen for aktive handikappede i samarbeid med Innlandskfiskenemnda i Skien og Lardal kommuner.
Tidspunkt: 26.-27. juli 2003.

Barne- og ungdomsleir i Arendal, Aust-Agder.
Leir på Hove leirsted i Arendal arrangert av idrettskretsene i Vest- Agder og Aust-Agder. Erfaringen er at dette er et svært populært tiltak.
Tidspunkt: årlig, friluftsliv for første gang i 2002

Turer i Kristiansand kommune, Vest-Agder
Det arrangeres turer i Otra elvepark, i Baneheia, i Hellevika og på kjærlighetstien på Flekkerøya.

Sommerleir i Stavanger kommune i Vest-Agder.

Sommerleir for barn arrangert av Stavanger turistforening i samarbeid med Stavanger kommune.
Erfaring: Adferdsproblemer gjorde det problematisk. Har sluttet med tiltaket.

Friluftslivsgruppe tilknyttet psykiatri i fritidsetaten i Kristiansand kommune i Vest-Agder.

En konsulent arbeider på dette feltet i kommunen.

Skiskole for barn i Stavanger kommune i Rogaland.

Skiskole for barn i regi av Stavanger turistforening. Skiskolen har/har hatt sporadisk deltagelse fra psykisk utviklingshemmede og personer med fysisk funksjonshemming.

Rideturer på "Keiserstien", Odda kommune i Hordaland.

Organiserte rideturer på "Keiserstien" fra Odda til Folgefonna. Turer der funksjonshemmede deltar. Arrangeres av turlag, kommune, fylke, støttet av Statskog med midler.

Høstdag ved Haukvatnet, i Trondheim kommune i Sør-Trøndelag.

Friluftsdag spesielt tilrettelagt for rullestolbrukere og andre med behov for fast dekke/asfaltert løype. Rundløype med ulike aktiviteter; natursti, ballaktiviteter, casting, skyting, spørrekonkurranse. Arrangør: Trondheimsregionens Friluftsråd m.fl. Erfaringer: Populært arrangement, gj.snitt 400 deltakere med mange typer funksjonshemminger.
Tidspunkt: årlig i 11 år.

Vinteraktivitetsdag i Vassfjellet, Klæbu kommune i Sør-Trøndelag.

Aktivitetsdag for rullestolbrukere med sittski, biski, skicart, lavvo. Arrangør: Norges Funksjonshemmedes Idrettsforbund, Sør-Trøndelag Idrettskrets

Friluftsdag på Grønneset friluftsområde i Skaun kommune i Sør-Trøndelag.

Åpent arrangement med gode forhold for rullestolbrukere. Arrangør: Idrettslag, musikkorps, kommunen. Erfaringer: Det er etter hvert flere funksjonshemmede som har deltatt
Tidspunkt: årlig.

Snøskuterturer for multihandikappede, i Melhus kommune i Sør-Trøndelag.

Rundtur med stopp med grilling på bål. Arrangør: Melhus kommune, grunneiere, private næringsdrivende og institusjoner. Erfaring: Nytt, responsen har vært stor.
Tidspunkt: 10 turer i 2003.

Namdalsfestivalen, Røyrvik kommune i Nord-Trøndelag

Aktivitetsfestival på Børgefjellsenteret for og med mennesker med psykiske lidelser hjemmehørende i Namdalsregionen. Er arrangert årlig siden 2000. Utgangspunktet for festivalen er å arrangere en lokal variant av de mer kjente festivalene på Geilo og Bjorli slik at det skulle bli lettere og billigere å delta.

4. Kurs og utdanning

4.1 Kompetansegivende studier

Studie ved Høgskolen i Agder, "Idrettsledelse for funksjonshemmede".

Studiet inkluderer undervisning i friluftsliv og tilrettelegging av enkelt friluftsliv for funksjonshemmede. 10 vekttalls studie med ca. 15 studenter.

Studie ved Høgskolen i Nord-Trøndelag. Friluftslivsstudie som inkluderer 2 vekttall med friluftsliv for funksjonshemmede.

Studieopplegg i samarbeid med Valnesfjord helsesportsenter.

Studieretning Naturbruk ved Kleiva videregående skole i Vesterålen

I faget Naturforvaltning og Friluftsliv på studieretning Naturbruk krever fagplanen at studentene skal gjennomføre et friluftsopplegg for en gruppe. På Kleiva videregående skole oppfylles denne delen av fagplanen ved at elevene planlegger og gjennomfører opplegg for elevene ved skolens avdeling for funksjonshemmede.

4.2 Kurs o.l.

4.2.1 Landsdekkende kurs

Kurs i presisjonsorientering (PRE-O) for Norges idrettsforbunds integreringskonsulenter i fylkene

Arrangør: Norges orienteringsforbund

4.2.2 Kurs i fylkene

Kurs om skiaktivitet for lærere m.fl., i Akershus fylke.

Kurs blir arrangert i april 2003 for lærere, idrettsledere, ansatte i kommunene og fritidskontakter. Kurset er nytt. Vil satse på slike kurs for både sommer og vinteraktiviteter.
Arrangør: **Akershus** idrettskrets, integreringskonsulenten

Uteaktivitetskurs for miljøarbeidere/fagarbeidere som jobber med funksjonshemmede og eldre, Trondheimsregionen, Sør-Trøndelag.

Kurs i regi av Trondheimsregionens Friluftsråd. Har gode erfaringer med at de får praktiske ideer til aktiviteter ute.

Dagskonferanse om planlegging av idretts- og friluftslivsanlegg for funksjonshemmede, i Trondheim, Sør-Trøndelag.

Kurs med befaring for offentlig ansatte og frivillige organisasjoner som arbeider med temaet, for å få praktisk veiledning i tilrettelegging for blinde og svaksynte. Kurset hadde 30 deltakere. Erfaring: Det ble gitt uttrykk for at det var mye å ta med seg videre.
Arrangør: Landslaget for park-, idretts- og friluftsanlegg i samarbeid med Trondheimsregionens Friluftsråd

Tidspunkt: 1999

FRIFRI – Forum for friluftsliv/fritidsaktiviteter og psykisk helsevern, i Nord-Trøndelag
Forum med medlemmer fra fylkeskommunen, sykehusene, Mental helse og kommunene som har som målsetting: Spre erfaring og kompetanse omkring friluftsliv som læringsarena – en metode overfor grupper med spesielle behov. I denne sammenheng arrangeres det kurs fortrinnsvis for kommunalt ansatte innenfor helse/oppvekt og kultur. Det har blitt dannet friluftsgrupper i flere kommuner dels som følge av dette.

5. Tilskuddsordninger

Sosial- og helsedirektoratet; "tilskudd til funksjonshemmedes organisasjoners likemannsarbeid".
Formålet med ordningen er å styrke organisasjonenes arbeid med å stimulere medlemmenes innsats overfor hverandre. Tilskudd kan gis til overføring av erfaringer med en type funksjonshemming til andre med samme funksjonshemming. Ordningen gjelder erfaringer generelt, og vil herunder kunne nyttes til å utveksle erfaringer når det gjelder friluftslivsutøvelse. Det foreligger ingen oversikt over i hvilken grad midler har gått til erfaringsoverføring knyttet til friluftslivsutøvelse.

Fylkeslegene/Fylkesmannens helseavdeling; "Velferds- og ferietiltak for funksjonshemmede", Statsbudsjettet kap. 673, post 75..
Midlene skal gå til velferdstiltak generelt, inkludert friluftslivstiltak. Det finnes per i dag ikke noen fullstendig oversikt over i hvilken grad midler eventuelt har gått/går til friluftslivstiltak. Fylkesmannen i Telemark har vedlagt oversikt over tildeling i 2002 som viser at det er fordelt kr. 112 000,- til 10 ulike friluftslivstiltak. Fylkesmannen i Oppland rapporterer at midler har gått til bl.a. ridning, kanopadling og annen båtaktivitet. Ordningen har også blitt brukt til å støtte innkjøp av utstyr som øker forutsetningene for å kunne delta i planlagte aktiviteter. Kun positive tilbakemeldinger. Fylkesmannen i Finnmark har også vedlagt oversikt over tildeling på denne posten for 2002.

Av ti fylkesmenn som har svart på forespørselen om oversikt over gjennomførte tiltak, er det kun tre som nevner denne tilskuddsordningen. Sannsynligvis har dette flere årsaker. Det kan antas at større oppmerksomhet om ordningen og om mulighetene for å bruke den til støtte til gjennomføring av friluftslivstiltak, kan øke andelen friluftslivstiltak.

Fylkeslegene/Fylkesmannens helseavdeling; "Nasjonal kreftplan, forebyggende tiltak, Statsbudsjettet kap. 0706.

Fylkesmannens helseavdeling i Telemark opplyser at midler fra denne posten kan gå til friluftslivstiltak.

Kulturdepartementet/fylkeskommunene; spillemidler til idretts- og friluftslivs- anlegg og tiltak.
Disse midlene er blitt og vil kunne nyttes til tilrettelegging og aktivitet for funksjonshemmede.

Helse og Rehabilitering, overskuddet fra TV-spillet EXTRA
Overskuddet fra TV-spillet EXTRA skal bidra til frivillige organisasjoners innsats for å bedre fysisk og psykisk helse i Norge. Alle frivillige, humanitære organisasjoner kan søke om midler til definerte prosjekter innen forebygging, rehabilitering og forsking, uavhengig av medlemskap i stiftelsen.

Miljøverndepartementet/Direktoratet for naturforvaltning/fylkesmennene;

- **sikring av områder for friluftsliv**
- **tilrettelegging og drift av områder for friluftsliv**
- **aktivitetstiltak i regi av friluftslivsorganisasjonene**.

Midlene kan gå til henholdsvis sikring ved kjøp eller servituttavtaler for områder til friluftsliv, til opparbeiding i områder som er sikret og til friluftslivsaktiviteter i regi av friluftslivsorganisasjonene eller andre organisasjoner. Det eksisterer ingen fullstendig oversikt over i hvilken grad disse midlene har gått til tilrettelegging eller aktivitetstiltak for funksjonshemmede. Kåringen av årets friluftslivsområde i 2001 der tema var tilrettelegging for funksjonshemmede, gir imidlertid en viss oversikt når det gjelder tilrettelegging for funksjonshemmede i sikrede områder.

6. Rapporter, planer o.l.

Funksjonshemmedes interesser i planleggingen.

NIBR-rapport 2002:19. Rapporten er en evaluering av programmet "Planlegging for alle" som er gjennomført i regi av MD.

Funksjonshemmedes interesser i planleggingen.

NIBR-notat 2000:109. Notatet beskriver en kartlegging av kommunal og fylkeskommunal praksis når det gjelder medvirkning og tilgjengelighet for funksjonshemmede.

Medvirkning for funksjonshemmede.

NIBR-notat 1999:111. Om deltakelse i planprosesser etter plan- og bygningsloven.

Sluttrapport, pilotprosjekt. Friluftsliv for barn og unge med funksjonshemming 2001-2002

Rapporten er utarbeidet av, og omhandler erfaringer Oslo og Omland Friluftsråd har med et prosjekt med friluftslivstilbud til barn og unge i Osloskolenes spesialskoler/-klasser. Det ble utarbeidet informasjonsmateriell, arrangert seminar for de ansatte og to turdager for hver av de tre skolene tilbudet gikk til. Totalt omfattet prosjektet 55 elever og 36 voksne. Prosjektet fikk mye positiv respons og ønsker om videreføring. Skolene har lite tilbud og lite kompetanse på dette området fra før.

Tilrettelegging for friluftsliv i Nord-Trøndelag. Evaluering av fysiske tilretteleggingstiltak.

Høgskolen i Nord-Trøndelag i rapport nr. 7, 2002, har evaluert 19 fysiske tilretteleggingstiltak. I rapportens kap. 5.2.1 gis en vurdering av i hvilken grad anlegget er tilpasset bevegelseshemmede. Her konkluderes med at halvparten av de vurderte anleggene er svært godt (3) eller godt (7) tilpasset bevegelseshemmede. Rapporten nevner utfordringer knyttet til tilretteleggingen som bl.a. ivaretakelse av natur- og landskapskvaliteter, økonomi og tekniske løsninger knyttet til bord, benker, gapahuker o.l.

Evaluering av tilrettelegging for friluftsliv i Nord-Trøndelag – utvalgte tilretteleggingsområder i kommunene Levanger og Verdal.

Høgskolen i Nord-Trøndelag har i Arbeidsnotat nr. 122, 2001 vurdert tilrettelegging for friluftsliv på 6 utvalgte lokaliteter i kommunene Verdal og Levanger. Om tilrettelegging for ulike målgrupper heter det bl.a.: "Resultatene viser at intensjonene om satsingen på svake grupper synes å være ivaretatt i disse utvalgte anleggene." Men det påpekes samtidig: "Ved nærmere undersøkelser viser det seg imidlertid at rullestolbrukere har problemer med atkomsten til flere av anleggene/deler av anleggene". Konkret nevnes følgende elementer som utgjør utfordringer: grov grus, bratthet, stoppkant for rullestol på fiskebrygge, vanskelig atkomst til båt fra brygge. Om ett konkret anlegg heter det: "Når en legger til at anlegget ved Tømmersjøen skal være et anlegg spesielt for rullestolbrukere, blir tilretteleggingen feilslått. Det som skulle gjøre rullestolbrukere selvhjulpen i naturen, fungere ikke etter målsettingen".

Friluftsliv for rullestolbrukere, Alta kommune i Finnmark
Plandokument utarbeidet at Statskog for Alta kommune i 1995. Gjennomgang av status og plan for tilrettelegging for friluftsliv for rullestolbrukere i Alta kommune. Med prioriterte tiltak innenfor fire kategorier; turstier, fiskeplasser, ombordstigningsbrygger, badebrygger.

7. Annet

Trondheimsregionens Friluftsråd bidrar med råd og informasjon om tiltak/tilrettelegging for funksjonshemmede til medlemskommunene i Friluftsrådet.

De større turistforeningene (innen DNT) har ved noen anledninger skaffet turledere/ledsagere til turer til DNTs hytter.

Årets friluftslivsområde er en kåring som gjennomføres i samarbeid mellom Direktoratet for naturforvaltning og Friluftsrådenes landsforbund. Hensikten med kåringen er i første rekke å rette fokus mot verdien av offentlig sikrede friluftslivsområder. Kåringen har vært gjennomført annethvert å siden 1995, men det ble ikke gjennomført noen kåring i 2003. I 2001 var tema for kåringen tilrettelegging for funksjonshemmede. Det ble kåret en nasjonal vinner som ble området Furulund – Risøbank i Mandal kommune i Vest-Agder. I tillegg ble det kåret fylkesvinnere i alle fylker utenom Hedmark, Oppland, Sogn og Fjordane og Finnmark. De foreslåtte områdene og vinnerområdene i fylkene er beskrevet i kap. 2.2.1.

DN-utredning oversikt

2000

2001-1: Actual and potential effects of introduced marine organisms in Norwegian waters, including Svalbard 50,-

2001-2: Elvevis vurdering av bestandsstatus og årsaker til bestandsutviklingen av laks i Hordaland og Sogn og Fjordane.....50,-

2001-3: Distribution of marine, benthic macro-organisms in Norway. A tabulated catalogue.
Oppdatering av utredning for DN 1997-1 .....Internettutgave

2001-4: Analyse av mulige miljøvirkninger av skjelldyrking .....Utgått

2001-5: Reetablering av laks på Sørlandet. Årsrapport fra reetableringsprosjektet 1999.....50,-

2001-6: Reetablering av laks på Sørlandet. Årsrapport fra reetableringsprosjektet 2000.....50,-

2001-7: Om konsekvenser for insektfauna ved utsetting av genmodifiserte insektresistente planter 50,-

2001-8: Bestandsstatus for laks i Norge 2000 Rapport fra arbeidsgruppe 50,-

2001-9: Fiskesperrer som supplement eller alternativ til kjemisk behandling i vassdrag infisert med Gyrodactylus salaris.....50,-

2002

2002-1: Finprikkauren på Hardangervidda.....50,-

2002-2: Forvaltning av fiske i innsjøer med fritt midtparti.....50,-

2002-3: Utvikling og utsetting av elvetrål, River-Fish-Lift, (RFL). 50,-

2002-4: Effekter av kalking på fjellvann 50,-

2002-5: Bekkekalking med skjellsand og kalkgrus 50,-

2002-6: Produksjon av abbor og mort i næringsfattige moderat forsura skogsvatn, med mulig effekt av kalking 50,-

2002-7: FORSKREF – Forskning- og referansevassdrag. Årsrapporter Atna og Vikedal 1997 -1999. 50,-

2002-8: Bestandsstatus for laks i Norge 2001 Rapport fra arbeidsgruppe 50,-

2003

2003-1: Contamination of the terrestrial environment near the Norwegian - Russian border:
Arsenic, chromium, cobalt, and selenium in vegetation. 50,-

2003-2: Bestandsstatus for laks i Norge 2002 Rapport fra arbeidsgruppe 50,-

2003-3: Mulige skadevirkninger av vassdragskalking på biologisk mangfold.....50,-

2003-4: Friluftsliv for funksjonshemmede. Anbefalinger om tiltak for å bedre funksjonshemmedes muligheter til friluftsliv.....50,-

Utredning er utarbeidet av andre på oppdrag fra DN eller i et samarbeid med DN. Innholdet har karakter av råd til DN

Rapport er utarbeidet av DN, og gir uttrykk for direktoratets forslag eller standpunkter.

Notat er enklere oversikter, sammenstillinger, referater og lignende.

Håndbok gir veiledning, konkrete råd om forvaltning av naturen, som regel til bruk for lokale forvaltningsorganer.

Temahefte gir en popularisert framstilling av et tema.

Mer info:
www.dirnat.no/publikasjoner

Direktoratet for naturforvaltning (DN) er det sentrale, utøvende og rådgivende forvaltningsorganet innenfor bevaring av biologisk mangfold og friluftsliv og bruk av naturressurser i Norge. DN ble opprettet i 1985 og er administrativt underlagt Miljøverndepartementet.

Myndigheten til å forvalte naturressurser er gitt gjennom ulike lover og forskrifter. Ut over lovbestemte oppgaver har direktoratet også ansvar for å identifisere, forebygge og løse miljøproblemer ved samarbeid, rådgivning og informasjonoverfor andre myndigheter og grupper i befolkningen.

ISSN 0804-1504 ISBN 82-7072-560-9 TE 1078 NOK 50,- Fortrykk og layout: Ingrid Brandslet, Grafisk seksjon NINA / Skipnes AS - Kopiering: Norservice

Direktoratet for
naturforvaltning

7485 Trondheim Telefon: 73 58 05 00 Telefaks: 73 58 05 01 www.dirnat.no